

T.C.  
Ankara Üniversitesi  
Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Sosyoloji Anabilim Dalı

Özelleştirmenin Emek Süreçleri Üzerindeki Etkileri:  
Seyitömer Termik Santrali Örneği

Yüksek Lisans Tezi

Gökmen KARSAVRAN

12911412

Ankara, 2016

T.C.  
Ankara Üniversitesi  
Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Sosyoloji Anabilim Dalı

Özelleştirmenin Emek Süreçleri Üzerindeki Etkileri:  
Seyitömer Termik Santrali Örneği

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:  
Gökmen KARSAVRAN  
12911412

Tez Danışmanı:  
Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş CENGİZ

Ankara, 2016

T.C.  
Ankara Üniversitesi  
Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Sosyoloji Anabilim Dalı

Özelleştirmenin Emek Süreçleri Üzerindeki Etkileri:  
Seyitömer Termik Santrali Örneği

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş CENGİZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....  
.....  
.....  
.....  
.....  
.....

Tez Sınavı Tarihi .....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ**  
**ANKARA ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../20...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

## ÖNSÖZ

Kapitalizmin yeni bir uğrağı olarak neoliberalizm, kapitalist dünyanın diğer bölgelerini etkilediğı gibi Türkiye'yi de yıllardır etkisi altına almaktadır. Neoliberal uygulamaların Türkiye'deki en görünür örneklerinden bir tanesi, KİT'lerin özelleştirilmesidir. Özelleştirmeler bir dizi ekonomik, siyasal sonuçlarının yanında toplumsal sonuçları da olan bir güzergahta ilerlemektedir. Seyitömer Termik Santrali ve Linyit İşletmesi'nin özelleştirilmesi, çalışma yaşamındaki dönüşümlerin işçilerin deneyimlerinde nasıl karşılandığını anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır.

Öncelikle danışmanlığımı yürüten, zaman ayıran ve önerileriyle tezi geliştirmemde yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş Cengiz'e teşekkür ederim. Bunun yanında özellikle alana çıkmadan önce tavsiyelerine başvurduğum hocam Doç. Dr. Mustafa Kemal Coşkun'un ve bölümde ders aldığım, beni bu alana kazandıran diğer hocalarımın bu tezdeki katkısı için hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim. Güzel bir tez dönemi geçirmemde katkısı olan Yrd. Doç. Dr. Zerrin Arslan'a da teşekkürlerimi sunarım. Görüşmelerin analizinde tavsiyelerine başvurduğum araştırma görevlisi arkadaşlarım Emek Önder Ünlü ve Ali Rıza Kazak'ın katkılarını da vurgulamak gerekir. Tezde gizli katkısı olan bir diğer kişi ise yıllardır yaptığımız tartışmalarda benim bu tezdeki analizlerimin bir yerlerinde etkili olduğunu bildiğim dostum Özgün Yorga'dır.

Son olarak, aileme yaşamım boyunca ama özellikle işsiz olduğum süreçte verdikleri destekten dolayı teşekkür ederim. Bunun yanında, hayat arkadaşım ve eşim Şükran'a tez konusunda beni cesaretlendiren bakışları ve desteğı için ne kadar teşekkür etsem azdır. Tezle ilgili karşılaştığımız bütün kusurlar bana aittir.

# İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
<b>1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE YÖNTEMİ.....</b>	<b>1</b>
1.1. Giriş.....	1
1.2. Amaçlar .....	4
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
1.4. Evren ve Örneklem .....	6
<b>2. BÖLÜM: KAPİTALİST GELİŞMENİN MAKRO BAĞLAMI: EMPERYALİZM, KÜRESELLEŞME VE İMPARATORLUK KURAMLARI</b>	<b>8</b>
2.1. Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması.....	10
2.2. Küreselleşme ve İmparatorluk: Modern Devletin Sonu mu?.....	12
<b>3. BÖLÜM: SINIF ÇALIŞMALARINDA YAKLAŞIMLAR.....</b>	<b>22</b>
3.1. Tarihselci Yaklaşımlar .....	24
3.2. Yapısalcı Yaklaşımlar .....	33
3.3. Küreselleşme, Neoliberalizm ve Sınıf.....	37
<b>4. BÖLÜM: NEOLİBERAL DÖNEM VE ÇALIŞMA YAŞAMI.....</b>	<b>42</b>
4.1. Kapitalist Sermaye Birikiminin Yeni Biçimi Olarak Neoliberal Uygulamalar .....	42
4.2. Çalışma Yaşamındaki Dönüşümler.....	57
<b>5. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMLER VE SINIF .....</b>	<b>77</b>
5.1. Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi: Neoliberalizme Giden Yol.....	77
5.2. Türkiye’de 2000’li Yıllar ve Özelleştirmeler.....	86
<b>6. BÖLÜM: BULGULAR.....</b>	<b>96</b>
6.1. Kütahya’nın Demografik ve Sosyal Özellikleri .....	98
6.2. Hedef Grubun Demografik Özellikleri ve Emek Sürecine Dair Nicel Bulgular .....	102

6.3. Hedef gruptaki İşçilerin Seyitömer Öncesi İşçilik Deneyimleri .....	104
6.4. KİT Olarak Seyitömer'deki Emek Süreci .....	107
6.4.1. Seyitömer'de Linyit ve Elektrik Üretimi'nin Tarihi .....	108
6.4.2. Hedef Gruptaki İşçilerin KİT Olarak Seyitömer'deki Emek Süreci Deneyimleri .....	134
6.5. Özel Mülkiyet Olarak Seyitömer'deki Emek Süreci .....	144
6.6. Özel Mülkiyet'ten Tekrar Devlet'e: 4-C Konumu'nda Emek Süreci .....	149
<b>SONUÇ</b> .....	<b>157</b>
<b>ÖZET</b> .....	<b>165</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>167</b>
<b>KAYNAKÇA</b> .....	<b>169</b>
<b>KISALTMALAR</b> .....	<b>182</b>
<b>EKLER</b> .....	<b>184</b>

# 1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE YÖNTEMİ

## 1.1. Giriş

Kapitalizmde 1970’li yıllarda krizler eşliğinde başlayan değişimler, 1980 sonrası Reagon ve Thatcher tarafından somutlaştırılan yeni bir dünya düzenine işaret etmiştir. Uluslararası sermaye hareketlerini ulus devlet lehine sınırlayan ve piyasanın devlet eliyle kontrolüne dayanan düzenlemelerin altı Bretton Woods sisteminin çökmesiyle birlikte oyulmaya başlamıştır. 1970’lerin ikinci yarısında bu duruma eklenen petrol krizi ile birlikte kapitalist dünyada laisses faire’ci köklerini çağrıştıran değişiklikler gerçekleşmeye başlamıştır. Yeni dönem, bir yandan uluslararası ölçekte sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılmasına diğer yandan ulusal ölçekte mali sermayenin güçlendirilmesi ile devletin piyasa üzerindeki etkisini azaltacak uygulamalara ve emeğin örgütlenmesinin kısıtlanması yönünde uygulamalara sahne olmuştur. Bu dönemde mali sermaye, emperyalizm döneminde elde ettiği gücü yeniden elde etmiş ve etkisini tüm dünyaya yayarak sermaye birikiminin önünde engel olarak düşünülen düzenleyici uygulamaları ortadan kaldırmıştır. Fakat bu durum, piyasada sermaye birikimini riske atacak belirsizliklerin hakimiyeti anlamına gelmemiştir. Sermaye, kendisine akacak artığı garanti altına almak için yasal çerçeveyi genişletmek zorunda kalmıştır. Bu durumda kapitalizmin yeni uğrağı, devletin ortadan kalktığı değil Keynesyen dönemden daha farklı misyonlar edindiğı bir düzene işaret etmiştir.

Kapitalizmin eskiyi çağrıştıran bu yeni uğrağı, ileri kapitalist ülkelerin yanında Türkiye gibi ülkeleri de etkisi altına almıştır. 1960’lı ve 1970’li yıllarda siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamını sanayiye dayalı kalkınma hedefi ve



ekonomik planlar kapsamında düzenleyen Türkiye, özellikle 1970’li yılların ikinci yarısında krizler ve 1980’de askeri darbe ile yüzleşmiştir. Esasen darbe öncesinde 24 Ocak kararlarıyla başlayan rota değişikliği, Türkiye’nin gelecek yıllarını ne yönde şekillendirileceğine işaret etmeye başlamıştır. 24 Ocak kararlarının mimarı Turgut Özal’a darbe hükümetinin ekonomisinin kontrolünün bırakılması, yeni hattın ne olacağının bir diğer göstergesidir. Nitekim, 1983’te başbakanlığa gelen Turgut Özal ve ondan sonra gelen hükümetler, Türkiye’yi neoliberal dünyaya eklemleyen adımları birer birer hayata geçirmişlerdir. Bu adımların bir tanesi de özelleştirme uygulamalarıdır.

Türkiye’de özelleştirme uygulamaları daha çok ekonomik ve siyasal boyutuyla kavranmıştır. Bu yönüyle kamu borçları, kamu finansmanı, kamu verimliliği üzerine değerlendirmeler, araştırmaların genel ilgi alanı olmuştur. Fakat özelleştirme uygulamalarının toplumsal sonuçları ile ilgili çalışmalar yetersiz kalmıştır. Bu eksikliğin en büyük nedeni, özelleştirmelerin 1980 sonrası sürekli gündemde olmasına rağmen uygulama konusundaki ilerlemenin 2000’li yıllara kadar yavaş kalmasıdır. Fakat özelleştirmelerin ivmesinin artmasıyla özelleştirmelerin toplumsal sonuçları da belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Kurumların özelleşmesi sermaye tarafında avantaj, emek tarafında ise dezavantaj olarak deneyimlenmiştir. Bir yandan özelleştirilen KİT’lere sağlanan kredi olanaklarından faydalanarak sermaye birikimi sağlanırken diğer yandan faiz, hisse senedi gibi finansal türev araçların gelişmesi sağlanmıştır. Özelleştirmelerin emek tarafındaki sonuçlar ise dezavantajlı bir duruma işaret etmektedir. Özellikle 2005 yılında SEKA ve 2009-2010 yılında TEKEL işçilerinin gerçekleştirdikleri eylemlerle

özelleştirmelerin emek tarafında yarattığı tahribat ve toplumsal süreç ilgi konusu olmaya başlamıştır.

2000’li yıllarda özelleştirmelerin toplumsal boyutuna ilişkin en önemli gündem, özelleştirilen KİT’lerdeki işçilerin durumlarına ilişkindir. 2004 yılına kadar özelleştirilen KİT’lerde Toplu İş Sözleşmesi kapsamında çalışan işçilerin ne olacağına dair bir düzenleme bulunmazken genel uygulama, bu işçilerin iş akitlerinin özelleştirme sonrası feshedilmesi yönündedir. Fakat 2004 yılında çıkarılan yasayla, ilgili işçilerin 657 sayılı kanunun 4/C maddesi kapsamında kamuda çalışmaya devam etmelerine imkan verilmesiyle birlikte tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır.

Özelleştirme uygulamalarının toplumsal boyutunu inceleyen araştırmalar, çok fazla değildir. KİT’lerde çalışan işçilerden bir kısmı(657 sayılı yasaya tabi olanlar ve kapsam dışı personel) nakle tabi olarak değerlendirilmekte ve hak kaybına uğramadan kamu kurumlarına nakilleri sağlanmaktadır. Fakat KİT’lerde çalışan daimi ve geçici işçiler ile taşeron işçilerin akıbeti(SEKA ve diğer birkaç istisna dışında) 4C ile diğer kamu kurumlarına yerleştirilme, özelleştirilen işletmede çalışmaya devam etme ya da işten ayrılma/çıkarılma şeklinde olmaktadır. Bu seçeneklerin her biri farklı şekillerde hak kaybına neden olmakla birlikte araştırmayı hak eden boyutları da içerisinde barındırmaktadır. Özelleştirme uygulamaları sonucunda işçilerin durumunu gündemine alan araştırmalar, özellikle TEKEL işçileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu konuda Türkmen(2011)’in çalışması, TEKEL işçilerinin sosyal eylem içinde öğrenmelerini konu edinmektedir. Bir diğer çalışma da Kumlu(2012)’nin işçi sınıfının konumu ve sınıf hareketi üzerine yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışmalar, TEKEL direnişi sırasında yapılan görüşmeleri temel olarak direniş ve sınıf hakkında bir perspektif çizmeleri açısından önemlidir. Bir

diğer çalışma da Yalman ve Topal<sup>1</sup>'in direnişten 2 yıl sonra 4-C'ye geçmiş olan işçilerle yapmış oldukları görüşmelerdir. Yalman ve Topal'ın analizi, işçilerin 4-C ile baş etme deneyimleri üzerinden şekillenmektedir.

Bu araştırmada ise bir başka özelleştirme uygulaması olan Seyitömer Termik Santrali'nin özelleştirilmesi sonrası 4-C'li olan işçilerin emek süreçlerinde meydana gelen değişikliklerin analizine odaklanacağım.

## **1.2. Amaçlar**

Araştırmada odaklanacağımız örneklem ve araştırma problemimle bağlantılı olarak aşağıdaki amaçlar, gerçekleştirdiğim saha araştırmasının hedeflerini belirlemiştir. Gerçekleştirdiğim mülakatlarda, soru formunun hazırlanmasında ve tezde yaptığım değerlendirmelerde bu amaçlar yönlendirici olmuştur.

Çalışanlar 4-C'ye geçtiklerinde güvencesizliği nasıl deneyimliyorlar?

Çalışanların farklı emek süreci deneyimlerinin kolektif kimlikleri üzerindeki etkileri nelerdir?

Çalışanların farklı emek süreçlerindeki iş tatmini düzeyleri nedir?

Çalışanların biyografilerindeki özel sektör deneyimlerinin 4-C tercihlerinde etkisi var mıdır?

Emek süreci literatüründeki vasıfsızlık, kontrol meseleleri hedef gruptaki işçilerin deneyimlerinde etkili olmuş mudur?

## **1.3. Araştırmanın Yöntemi**

---

<sup>1</sup>[https://www.academia.edu/13891995/2009-2010\\_Tekel\\_İşçileri\\_Direnişi\\_Öncesi\\_ve\\_Sonrası\\_Toplumsal\\_Farkındalıktan\\_Özelleştirme\\_Mağduriyetine](https://www.academia.edu/13891995/2009-2010_Tekel_İşçileri_Direnişi_Öncesi_ve_Sonrası_Toplumsal_Farkındalıktan_Özelleştirme_Mağduriyetine), Son erişim: 23.06.2016

İşçilerin emek sürecindeki dönüşümleri ve bu dönüşümlerin sonucundaki iş tatmini düzeylerini analiz etmeyi hedefleyen bu araştırma kapsamında işçilerle derinlemesine mülakat tekniğiyle görüşmeler yaptım. Katılımcılara bu araştırmada çizilen teorik çerçeve kapsamında hazırlanan sorular sordum. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde hazırlanan soruların yanında görüşmeleri derinleştirmek için gerektiğinde farklı sorular da sordum. Bu kapsamda, katılımcıların demografik bilgilerinin yanında sendika, örgütlenme, iş tatmini, emek süreci gibi araştırmamızı ilgilendiren konular hakkında verilere ulaşılmıştır. Görüşmelerin en kısası 17 dakika en uzununu 94 dakika sürmüştür. Görüşmelerin hepsini katılımcıların 4-C kapsamında çalıştıkları iş yerlerinde gerçekleştirdim. Bu durum, mevcut emek sürecinin neresinde yer aldıklarına dair doğrudan fikir edinmek için avantaj sağlamıştır. Bazı görüşmelerin ise uzamasına ve bağlamdan kopmasına neden olmuştur. Araştırma kapsamında toplam 25 işçiyle görüşülmüştür. Görüşmelerdeki katılımcıların önemli bir kısmı Dumlupınar Üniversitesi'nde çalışmaktadır(21 kişi). Bunun dışında iki kişi Kütahya Orman Genel Müdürlüğü'nde, bir kişi Dumlupınar Üniversitesi Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde, bir kişi de Halk Eğitim Merkezi'nde çalışmaktadır. Görüşmelerin tümünde kayıt cihazı kullandım. Görüşmelerin bir kısmı birbirini tekrarlamaktadır. Fakat bu anlarda görüşmeleri kesmeyerek katılımcılar arasında genelleme yapabilmek ve ilgili konular hakkında daha detaylı veri elde edebilmek amacıyla görüşmelere devam ettim. Araştırmanın verileri temelde yaptığım görüşmelere dayanmakla birlikte ilgili kurumların faaliyet raporları, DPB, ÖİB gibi süreçte etkin olan kurumlarda yapılan görüşmeler, yasal mevzuatlar, çeşitli gazetelerin arşivleri de analizlerde yer almıştır.

Daha öncesinde Kütahya'da çalıştığım 2014 yılı Şubat-Kasım ayları arası dokuz aylık dönemde Seyitömer'de çalışan, emekli olmuş veya özelleştirme sonrası başka işlerde çalışan(4-C dahil) işçilerle farklı ortamlarda görüşmeler gerçekleştirdiğim için bu araştırma kapsamında bir pilot çalışma yapmadım. 4-C konusunda TEKEL eylemleri sırasında edindiğim deneyim de ne tür bir profile karşılaşacağım hakkında beni bilgilendirmişti. Fakat yine de alanda yapılan çalışma sırasında özellikle Seyitömer'deki emek süreci hakkında ilk kez öğrendiğim pek çok terimle karşılaştım. Bunun yanında, çalışanların yeni emek sürecinde yaşadığı sorunlar ve deneyimlerin yanında yasal süreçle ilgili birçok detayı da alanda görüşmeler sırasında edindim. İşçiler bir yıldan fazla süredir deneyimledikleri 4-C konusunda veya Seyitömer'deki emek süreci konusunda doğal olarak benden daha birikimliydiler. Ben de onların birikimlerinden faydalanarak ilerleyen görüşmelerde daha sağlıklı görüşmeler gerçekleştirdim.

#### **1.4. Evren ve Örneklem**

Bu araştırma Seyitömer Termik Santralinin Linyit İşletmesiyle birlikte özelleştirilmesi sonucunda 657 sayılı kanunun 4. maddesinin C fıkrası kapsamında kamu kurumlarında istihdam edilen çalışanları kapsamaktadır. Devlet Personel Başkanlığı ile yaptığım görüşme kapsamında elde ettiğim bilgiye göre bu çalışanların sayısı 280'dir. Araştırma kapsamında kartopu yöntemiyle 25 işçiyle görüşerek hedef grup oluşturdum. Bunun yanında işçilerin bir kısmının Seyitömer'de çalışırken örgütlü oldukları TES-İş sendikasıyla bir yetkiliyle görüştim. Araştırma kapsamında Seyitömer beldesine de giderek bölgenin yerlileriyle 8 kişilik odak grup oluşturarak görüşmeler gerçekleştirdim. 10 kişi grup görüşmesinde ulaşılan maksimum sayıdır. Bu sayı görüşme sırasında katılan ve ayrılanlar olması nedeniyle

zaman zaman 4 kiřiye kadar dūřmūřtūr. Odak grupta, özelleřtirme sonrası iřletmede çalıřmaya devam ederken toplu iřten çıkarmaya maruz kalan iřçiler(4 kiři), Seyitōmer'de çalıřmıř ve emekli olmuř Seyitōmer'in yerlisi olan eski jenerasyon iřçiler(3 kiři), muhtar(1 kiři), esnaf(1 kiři) ve kōylū(1 kiři) yer almıřtır. Bu gōrūřmede, yōrenin ve Seyitōmer'deki emek sūrecinin tarihi hakkında da bilgi edinmeye çalıřtım.

## 2. BÖLÜM: KAPİTALİST GELİŞMENİN MAKRO BAĞLAMI: EMPERYALİZM, KÜRESELLEŞME VE İMPARATORLUK KURAMLARI

Küreselleşme kavramı ile ilgili yaklaşımların küreselleşmenin ne zaman başladığı ve ne olduğu konusunda ortaklaştığından bahsetmek zordur. Fakat kavram üzerindeki tartışmalar, Dünya’da ve Türkiye’de, özellikle 1970’lerden itibaren gerçekleşen ve sonraki yıllarda hızlanan bir takım gelişmeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ekonomik alanda uygulamaları yoğunlaşan neoliberal dönüşümler, iletişim alanındaki gelişmeler veya siyasal alanda oluşan uluslararası kuruluşların gücü temaları, küreselleşme kavramını şekillendiren temalardır. Bu bağlamdaki gelişmeler bir araya getirildiğinde küreselleşme süreci, *“her alanda mesafenin daha az önemli hale gelmesi, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda dünyanın daha çok bütünleşmesi süreci”*(Kürkçü, 2013: 3) olarak kavranmaktadır. Kavram, ekonomik çağrışımlarının yanında siyasal, toplumsal ve ideolojik içeriğe de sahip bir hale gelmiştir. Küreselleşme sürecinde gündeme gelen toplum yapısını ifade etmek için neoliberalizm, esnekleşme, post-fordizm, yalın üretim, güvencesizlik gibi kavramlar sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kavramlarla ifade edilen dönüşümler, bu tezin araştırma konusunu yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla, bu dönüşümlerin anlaşılması için öncelikle küreselleşme ile ilgili farklı görüşler ele alınacaktır. Sonrasında neoliberalizm adı altında toplanmaya çalışılan dönüşümler değerlendirilerek, araştırmamızda açığa çıkan gerçekliği kavrayan ve ifade etmemizi sağlayan bir hat çizilecektir.

Neoliberalizm, çoğu yorumda küreselleşme ile bir arada kullanılmaktadır(Şenses, 2004: 1). Fakat, sermayenin yoğunlaşması, merkezileşmesi ve dünya ölçeğinde yayılması sadece neoliberal döneme özgü bir olgu değildir. Bu

özellikler, serbest rekabetçi kapitalizmin -özellikle 19. yy. sonlarında bir dizi kriz ve durgunluğun ardından- gündemden düşmesiyle birlikte daha belirgin hale gelmiş olsa da daha 19. yy. ortalarında serbest rekabetin görece etkin olduğu dönemde bile Marx(2003: 23-28, 30-31<sup>1</sup>, 32, 36) tarafından ifade edilmeye başlanmıştır. Neoliberalizm adı altında ifade edilen uygulamalar ise 1970'lerin ikinci yarısıyla gündeme gelmeye başlamıştır. Aralarındaki farklılıklara rağmen, bu iki retorik (neoliberalizm ve küreselleşme), 1970'lerden sonra iç içe geçip birbirini güçlendirecek şekilde kullanılmaktadır. Bu kullanım, sermayenin tahakkümünün ulusal-uluslararası ölçekte yayılmasını gizlemesi(Savran, 2008: 46-47) sebebiyle yanıltıcı olmaktadır. Bu nedenle ayrı ayrı değerlendirilmeleri analitik açıdan daha doğrudur.

Sermayenin merkezileşmesi ve hareket olanaklarının artması anlamında kapitalizmin küreselleşme eğilimini vurgulayan her teorisyenin neoliberalizmi destekleyen bir ideolojik kampta yer aldığını söylemek hatalı olacaktır. Dünya üzerinde üretici güçlerdeki gelişmelerle güçlenen küreselleşme yönündeki eğilimin, zorunlu olarak piyasa temelli ve neoliberal doğrultuda bir gelişmeye neden olacağı yorumuna varmak da zordur. Gelişen üretim araçları, neoliberal gelişmenin önünü açacak özelliklere sahip olduğu gibi planlamayı da kolaylaştıracak yönde özelliklere sahiptir(Savran,2008:104-105). Dolayısıyla, gelişmelerin neden neoliberal yönde ilerlediğini analiz etmek için öncelikle küreselleşme sürecini derinlemesine anlamak önemlidir.

---

<sup>1</sup> Marx'ın burada teknolojik gelişmeler ve ekonomik krizlere dikkat çekmesi, küreselleşme ve postmodernizm retoriğindeki hızlı teknolojik gelişmeler üzerinden yaratılan ajandanın hiç de yeni bir şey olmadığını göstermesi açısından ilgi çekicidir.



## 2.1. Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması

Marx(2003: 23-26), kendi dönemindeki sermayeyi, özellikle kapitalizmin oluşturduğu büyük ticaret ağı sayesinde uluslararasılaşmış pazarın gereksinimlerini karşılamak üzere örgütlenmiş ve eski ulusal sanayileri yerinden ederek büyüyen yeni uluslararası sanayiyle karakterize etmiştir. *“Burjuvazi, bütün üretim araçlarındaki hızlı iyileşme ile, son derece kolaylaşmış haberleşme araçları ile, bütün ulusları, hatta en barbar olanları bile, uygarlığın içine çekiyor. Ucuz meta fiyatları, bütün Çin setlerini yerle bir ettiği, barbarların inatçı yabancı düşmanlığını teslim olmaya zorladığı ağır toplar oluyor. Bütün ulusları, yok etme tehdidiyle, burjuva üretim biçimini benimsemeye zorluyor; onları uygarlık dediği şeyi benimsemeye, yani bizzat burjuva olmaya zorluyor. Tek sözcükle, kendi hayalindekine benzer bir dünya yaratıyor.”*(Marx, 2003: 26)

Marx'ın burjuvazinin hayali olarak işaret ettiği ulusal sınırlardan azade yeni dünyanın oluşması, özellikle 19. yy. sonu ve 20. yy. başı itibariyle daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Habermas(2013:254-255)'a göre, tekelleşmenin tetiklediği fiyat ve üretim anlaşmaları, pazarın bölüşülmesi gibi uygulamalar nedeniyle Say'ın liberal anlayışının merkezine yerleştirdiği “laissez faire” anlayışı, kapitalizmin geçici(1735-1875) bir döneminde etkili olabilmıştır. 1875 tarihi, Lenin(2009:90) tarafından da kapitalizmin tekel-öncesi evresini tamamlamış olduğu tarih olarak ifade edilmektedir. Lenin(2009:70-76), bundan sonraki dönemi “tekelleşme”nin bankalar(mali sermaye), tröstler, karteller, (burjuva patronların örgütlendiği) sendikalar öncülüğünde gerçekleştiği, sermaye ihracının yoğunlaşması ile ulusal sınırların ortadan kalktığı ve dünyanın hemen hemen her köşesinin sermaye grupları tarafından hem hammadde kaynaklarına erişimi kontrol ederek tekel oluşturmak hem

de yatırımlar yapıp yüksek karlar elde edebilmek amacıyla sömürgeleştirildiği “emperyalizm” dönemi olarak resmetmektedir. Bu dönemde yükselen tekelleşme ile serbest rekabete dayalı kapitalizm yaklaşımı bir daha geri dönmek üzere ortadan kalkmıştır. Onun yerini belli uluslararası anlaşmalar ve sermaye ihracı yoluyla az gelişmiş ülkelerin borçlandırılarak sömürgeleştirilmesi almıştır.

Lenin(2009: 92-96), emperyalizm kavramını sadece kapitalizm değil daha önceki dönemleri de içerecek biçimde en geniş anlamıyla kullanmaktadır. Fakat, mali sermayenin egemenliğinde devam eden kapitalist dönemde yaşanan durumu “kapitalist emperyalizm” olarak daha önceki diğer sömürgecilik ve emperyalizm dönemlerinden ayıştırmaktadır. Bankaların ekonomide artan etkililiği, sermaye ihracının mal ihracatının önüne geçişi, tekelleşme ve holdingleşme, dev sermaye gruplarının dünyayı paylaşması gibi vurgular, Lenin’in kapitalizmin geldiği aşama hakkında, birkaç farklılıkla güncelliğini koruyan önemli tespitleridir(Savran, 2008:59-72). Lenin’in geçmiş dönemlerden ayırıp mali sermayenin hakimiyetiyle ve kapitalizmle özdeşleştirip özelleştirerek tanımladığı emperyalizm kavramının - küreselleşme üzerine yazılmış retoriklere rağmen- kapitalizmin 21. yy.’da vardığı gelişmeyi açıklayabilecek yeterliliğe sahip olduğu düşünüyorum.

Emperyalizm kavramının kapsayıcılığına rağmen, küreselleşme retoriği en azından Sosyal Bilimler üzerinde kurduğu hegemonya nedeniyle incelemeyi hak etmektedir. Küreselleşme adı altında ifade edilen teorileri tek bir ortak noktada buluşturmak zordur. Küreselleşme retoriği, bir kısım teorisyen tarafından emperyalizmden tamamen farklı ve ona rakip bir kavram olarak sunulurken(Hardt ve Negri, 2012) diğer bir kısım teorisyen tarafından ise emperyalizmi de içerecek

şekilde kapitalizm tarihi boyunca süreklilik arz eden, kapitalizme içkin bir eğilim(Wood,2012) olarak tanımlanmaktadır.

## **2.2. Küreselleşme ve İmparatorluk: Modern Devletin Sonu mu?**

Hardt ve Negri(2012), küreselleşmeyi açıklamaya çalışırken Deleuze ve Guattari'nin kavramlarını sıklıkla kullanmaktadır. Küreselleşme adlandırmasından farklı bir isimle "İmparatorluk" olarak açıkladıkları yeni düzen, çizgisellik değil pürüzsüzlük-akışkanlık, aşkınlık değil içkinlik, arzu, emperyal makine, göçebelik gibi kavram ve temalarla şekillenmektedir. İmparatorluğu açıklarken, Deleuze ve Guattari'nin eserlerinde sıklıkla işlenen bu kavramlar ve bu kavramların çizdiği temaların izini sürmektedirler.

Hardt ve Negri(2012:147-148), emperyalizm dönemini kolonyalizm, ulus devlet, modernlik çerçevesinde ifade ederek bu dönemin sona erdiğini, kendilerinin imparatorluk olarak adlandırdığı yeni dönemde ise küresel ve yerelin, yersizyurtsuzlaşma ile etnisite ve kimlik temelli yerelleşmenin, emperyal makinenin hegemonyasında gündeme geldiğini belirtmektedirler. Hardt ve Negri'nin yaklaşımında imparatorluk dönemi, emperyalizm dönemine kıyasla sömürü ve eşitsizliklerin artarak devam ettiği fakat ulus devletlerin hakim olduğu emperyalizm dönemindeki gruplaşmaların(ulus, sınıf vs.) ortadan kalktığı, yerine "çokluk" olarak adlandırdıkları yeni bir gruplaşmanın ve bu grubun yarattığı potansiyel direnişlerin gündeme geldiği bir dönem olarak tanımlanmaktadır.

Ulus devletin sonunu ilan etmek, küreselci teorisyenlerin ortak noktasıdır. Fakat, yaşanan gelişmeler böyle bir sonu ilan etmekten çok uzaktır. "Çok uluslu şirket"lerin sermayelerini farklı ülkelere yatırırken daha rahat hareket etmelerini

sağlayan birçok etkenin yeni dönemde devreye sokulduğu gerçektir. Fakat, sermayenin “tercih” meselesi, yine ulusal ekonomiler ve ulus devletlerin sermaye için sunmuş olduğu imkanların farklılığı oranında anlamlı hale gelmektedir. Burada, sermayenin tercihini, bir ulusal ekonomiyi diğerlerinden farklı kılan ulusal para, maliye sistemi, sınıf ilişkileri rejimi ve genel ekonomik yapı(Savran, 2008: 31-32) gibi faktörlerin yanı sıra o ülkenin siyasal ve kültürel iklimi(Harvey, 2005:117) gibi faktörleri de dikkate alarak belirlediği açıktır.

İmparatorluk olarak adlandırılan yeni dönem, Foucault'nun disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçişin habercisidir(Hardt ve Negri, 2012:251, 330-333). Hardt ve Negri(2012:196)'ye göre, imparatorluk döneminde, Foucault'un disiplin toplumunu sağlayan kurumlar(ordu, hapisane, hastane vs.) için temel oluşturan modern dönemin içerisi ve dışarıyı ayırmasına dayanan ilkesi ortadan kalkmıştır. Böylelikle, her şey emperyal makinenin işleyişine içkin hale gelmiştir. Hardt ve Negri'nin Foucault'un disiplinci-dışlayıcı panoptik modelinden, her şeyi kendine içkin hale getiren emperyal iktidarın kontrol modeline geçişi gibi Bauman da yeni dönemi disiplinci dönemden ayırmaktadır. Fakat Bauman(2012:54-59), yeni dönemdeki bankaların veritabanı gibi dışlayıcı yapıların Foucault'nun analizindeki ordu, hapisane gibi yapılardan farklılaşmakla birlikte varlığını sürdürdüğünü savunmaktadır. Yeni dışsallaştırıcı yapı, bankaların veritabanı üzerinden ifade edilerek, kimin tüketebileceği kimin tüketemeyeceğine dair tasnifiyle sosyal yapı üzerinde etkide bulunmaktadır. Böylelikle, tüketemeyecekler sistemden dışlanmış olmaktadır. Fakat, tüketebileceklere sunulan imkanlar sayesinde daha geniş hareket imkanı sağlanmış olmaktadır. Bu durum, panoptikonun insanları hareketten alıkoyan, disiplinci yapısından farklı bir mekanizmaya işaret etmektedir.

Hardt ve Negri(2012:66-67)'nin de üzerinde durduğu, yersizyurtsuzlaşma ya da mekana olan bağımlılığın azalması eğilimi, küreselleşme fikrinin de temel temalarından biridir. Castells'in ağ toplumu, Bell'in sanayi sonrası toplumu veya Beck'in risk toplumu gibi yaklaşımlar, bu temayı teknoloji, bilgi, iletişim gibi alanlardaki gelişmelerle bütünleştirerek işlemektedirler. Fakat “...*zamansal/mekânsal mesafelerin teknoloji vasıtasıyla sıfırlanması, insanlık durumunu homojenleştirmekten çok kutuplaştırma eğilimindedir.*”(Bauman, 2012:25). Yeni dönemde sermayenin sınırsız hareket etmesi için gerekli olan araçlarının çoğaldığı ve yetkinleştiği bir gerçektir. Fakat bir dizi seçkin için sınırsız hareket imkanı yaratan bu durum, diğer bir kesimin yerelliklere saplanıp kalmasına eşlik etmektedir(Bauman, 2012:9).

Hardt ve Negri(2012:172-175), politik iktidar sorununu aşkın bir iktidarla çözmeye çalışan Avrupa modernliğinin karşısında, Roma tipi demokrasiye daha yakın olarak değerlendirdiği Amerikan modelini tercih etmektedir. Amerika, politik iktidarı aşkın bir aleme havale ederek halktan uzaklaştıracak bir yapıdan ziyade, çokluğu bütünleyen ağ tipi bir politik iktidar yapısına sahiptir. ABD anayasası başından beri imparatorluğa açık olacak şekilde emperyaldir. Fakat Avrupa'daki gibi emperyalist değildir. Emperyalizm, egemenliği altına alacağı ülkeyi işgal etmeyi hedeflerken, ABD iktidarını ağ tipiyle emperyal tarzda kurarak tüm dünyaya yaymayı amaçlamıştır(Hardt ve Negri, 2012:191).

Hardt ve Negri(2012:240), taarruzunu genel olarak modern devlete yöneltmiştir. Fakat, modern devlet için yönelttiği eleştirilerin önemli bir kısmının imparatorlukta da hakim olduğunu görmek mümkündür. Modern devlet için belirttikleri emperyalizm aracılığıyla içeride düzen sağlamak için “sınıf mücadelesi”

ve “savaş” ihraç etme durumu (Hardt ve Negri, 2012:240), imparatorluk döneminde ortadan kalkmamış aynı hızla devam etmiştir. 21. Yüzyıl başlangıcında meydana gelen Ortadoğu’daki savaşlar(ABD’nin Irak ve Afganistan işgali) ve Arap Baharı akabinde meydana gelen iç savaşlarla birlikte düşünülünce bu durum güncelliğini korumaktadır. Dolayısıyla tek başına bu durumun varlığı bile imparatorluk için hala bir içerisi ve dışarısının varlığını göstermek için yeterlidir. Dışarısı ve içerisini yaratan en önemli ideoloji ise “Avrupa Evrenselciliği” üzerinden ifade edilen retorikle hayat bulmaktadır. Bu retorik, zaman zaman insan hakları ve demokrasi, zaman zaman Batı medeniyetinin üstünlüğü, zaman zaman da piyasanın bilimsel yasalarının ifadesi olan neoliberal iktisadi yasaların alternatifsizliği üzerine kuruludur. Bu “evrenselci” retorik, az gelişmiş dünyaya acı reçeteler ya da Irak’ta ve birçok yerde yaşandığı gibi gerekli görüldüğü durumlarda savaşlarla dikte edilmiştir(Wallerstein, 2010:9-10, 36-38). Hatta, Wood(2012:13-15)’a göre, bu savaş durumu, sadece ABD’nin son elli yıllık döneminin veya küreselleşmiş dönem kapitalizminin değil, genel olarak kapitalizmin sistematik mantığının bir sonucudur.

Wood(2012:20-22), kapitalizmin ve emperyalizmin iktisadi gücün yanında iktisat dışı (siyasi, askeri, yasal) güçleri de sürekli devreye sokarak sömürüyü daha gizemli hale getirdiğini belirtmektedir. Bu, “yeni emperyalizm” ya da “küreselleşme” koşullarında da böyledir. Küreselleşme döneminde devletin anlamsızlaştığı, sermayenin devletin kontrolünün dışına çıktığı yönündeki görüşün aksine, devletler küresel sistem içerisinde varlıklarını devam ettirmektedirler.

*“Şimdiye kadar şu nokta açık olmalıdır: Küreselleşme nasıl gerçek bir bütünsel dünya ekonomisi anlamına gelmiyorsa bu aynı zamanda gerileyen bir ulus devletler sistemi de değildir. Tam tersine devlet yeni küresel sistemin tam*

*merkezindedir. ...devlet, sermaye birikimini yaratmak ve bunun koşullarını sürdürmek bakımından elzem bir rol oynamaktadır ve başka hiçbir kurum, uluslar ötesi temsilci, devletin toplumsal düzenin, mülkiyet ilişkilerinin, istikrarın ya da sözleşmelerini öngörülebilirliğinin ya da gündelik hayatta sermayenin gereksindiği temel koşulların yöneticisi ve baskıcı garantörü olma işlevinin yerine geçmeye başlamamıştır.”(Wood,2012: 156)*

Wood(2012:37-38, 170-171), *iktisadi gücün siyasal güçten ayrılmasının kapitalizme özgü olduğunu belirtmektedir. İktisadi güce sahip olanlar, pazarı elinde tutmanın vermiş olduğu hakimiyetle, siyasal güce rakip olabilmişlerdir. Wood, bu durumun önemli sonuçlarından bahsetmektedir. Kapitalist sınıf, böylelikle, sömürü için doğrudan siyasi güç kullanan klasik emperyalizmden farklı olarak, iktisadi gücü merkeze alan kapitalist emperyalizm modelini dünyada hakim hale getirmiştir. Aynı şekilde kapitalist imparatorluklar da dünyanın diğer bölgelerini sömürmek için doğrudan iktisat dışı güçlerini kullanmak yerine iktisadi güçlerine güvenmektedirler. Bu durum, Troçki'nin ortaya koymuş olduğu kapitalizmin eşitsiz-birleşik gelişim ilkesiyle\* birlikte düşünüldüğünde, güncel durumu daha tam bir şekilde açıklamaktadır. Yani, küreselleşme olarak ifade edilen dönem boyunca yaşanan kapitalist gelişme, iktisadi olarak zayıf olan ülkelerin sürekli diğerlerine yetişme çabası içerisinde olduğu fakat ne olursa olsun küçüklerin büyüklere hiçbir zaman yetişmediği veya yetişemeyeceği, aynı zamanda küçükler için özgünlükler taşıyan eşitsiz ve birleşik bir hat izler görünmektedir.*

Wood(2012:152-153)'a göre, küreselleşme sürecinde sıklıkla ifade edilen sermayenin sınır tanımayan hareketliliği, küresel olarak bütünleşmiş bir piyasa

---

\* Eşitsiz-birleşik gelişim konusunun küreselleşme ile ilişkisi için Savran(2008:90-91).

yaratmaktan uzaktır. Öncelikle, uluslar ötesi olarak ifade edilen şirketler, pek çok yolla belirli ulus devletlerle bağları bulunan şirketlerdir(Savran, 2008:41-43). Bunun yanında, ülkeler arasındaki ücret, fiyat ve çalışma koşullarındaki farklılıklar da küresel piyasanın bütünleştiği yargısını haksız çıkarmaktadır(Savran, 2008:31-32). İşçi ücretlerinin küresel sermaye tarafından baskılandığı rejimler, küresel sermayenin anavatanında da ücretlerin bu düzeyle eşitlenmesi eğilimini doğurmaktadır. Fakat, anavatandaki işçilerin ayaklanması tehdidi, çelişik bir durumun yaşanmasına neden olur. Kapitalizm tarihi boyunca yaşanan krizlerdeki payı azımsanamayacak olan eksik tüketim sorunu da küresel sermayenin ücretleri baskılamasını zora sokacak diğer bir çelişki olmaktadır.

Küreselleşme yazınının piyasalarla ilgili bir diğer kafa karışıklığı, Keynescilik ile ulus devletin kaderini birbirine bağlayıp, Keynesci politikaların etkisini yitirmesi ile ulus devletinin sonunun gelmesini birbirine bağlamalarıdır(Savran, 2008: 37-38). Fakat Keynesci politikaları gündemden düşürdüğü iddia edilen neoliberal politikalar, küreselleşme retoriğiyle ilişkisi akılda tutularak farklı bir bölümde incelenecektir.

Bauman(2012:60-63), ulus devletinin sönmelenmesini “şeylerin kontrolden çıkması” ile ifade etmektedir. İki kutuplu dünyada karşı kutuplarda bir araya gelen büyük yerellerin kontrolü altındaki düzenli yerel ulus devletler, komünist blokun çökmesiyle kontrolden çıkmışlardır. Bauman(2012:64)’a göre, artık dünya üzerinde “*bir bütün olarak insanlık için sesini yükseltecek ya da sesini yükselttiğinde insanlık tarafından dinlenecek ve itaat edilecek kadar mağrur bir yerellik yok artık.*” Küreselleşme sürecinin yerelleri bu şekilde etkileyecek bir merkezden azade olduğuna dair iyimser bakış açısına dair tartışma, bu tezin kapsamını



ilgilendirmektedir. Fakat bu tartışma, tezin merkezinde yer almayacaktır. Ama yine de yukarıda bahsedilen Dünya'nın bazı bölgelerinde süreklileşen savaşlar gibi örnekler göz önünde bulundurulduğunda bu yaklaşımın "yeni" dönemi kavradığını söylemek zordur.

Ulus devletin devam ettiğine dair işaretlerden bahsetmek, Keynesyen yaklaşımlarda, ulus devletle özdeşleşen belli bir toplumsal grubu -yerel burjuvazi-kayırmak gibi bir sonuca vardırılmaktadır. Savran(2008:110-111), küreselleşme ve neoliberalizmi sadece uluslararasılaşmış ve/veya finansallaşmış sermayenin hakimiyetiyle özdeşleştirerek küreselleşmeye ve neoliberalizme bu yönde getirilen itirazları reddetmektedir. Bu süreç, ulusal sermayeden bağımsız olarak IMF gibi uluslararası kurumlar tarafından zorla kabul ettirilen bir süreç değildir. Ulusal burjuvazi, işleyen sürecin gönüllü müttefikleri olarak yürütücüsüdür. Dolayısıyla, üretim sermayesini temize çıkarmayı hedefleyen bu tarz yaklaşımlar, yürümekte olan sürecin aktörlerini tespit ederken yanılmaktadırlar.

Hardt ve Negri(2012: 222-226)'nin Deleuze ve Guattari'ye atıfla sıklıkla kullandığı bir diğer kavram, göçebeliktir. Göçebelik, çoklukla birlikte anlam kazanmaktadır. Çokluğun emperyal alandaki kabul edilmiş normların dışında kalan ilişkilerini veya melezlikleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Çokluk, emperyal alanın yaratım ve özgürlük için sunduğu imkanları, emperyal makinenin bütün biçimlendirme çabalarını boşa çıkaracak bir melezliğe yani göçebeliğe ulaşmak için kullanılmalıdır. Fakat, Bauman göçebe kavramının küreselleşme sürecini tümüyle kavramadığını düşünmektedir. Herkesin gezgin olabilme ihtimaline rağmen üsttekilerin ve alttakilerin gezginlik ve göç deneyimlerini tek bir kavramla ifade ederek kavramak imkansızdır. Bu nedenle yeni dönemin herkes için eşit derecede

özgürlük anlamına geldiği yönünde bir yaklaşımı kabul etmemektedir(Bauman,2012: 91). Bauman, bunun yerine hareketlilik imkanlarına erişim açısından bir tabakalaşmanın öne çıktığını belirtmektedir(Bauman, 2012: 89-93). Bauman'ın bu eleştirileri, göçebe kavramının mekansal hareketlilik boyutunu konu edinmektedir. Fakat Bauman'ın sunduğu eleştirileri Hardt ve Negri'nin göçebe kavramına genişletmek mümkündür. Emperyal alanın sunduğu "imkan"lar herkese eşit melezlik, özgürlük ve yaratıcılık deneyimi sunmamaktadır. Dolayısıyla çokluğu imparatorluk karşısında farklı deneyimler üzerinden bir araya getirip mücadeleye sokacak göçebelik hedefi, belirsiz kalmaktadır.

Sermayenin yeni dönemdeki hızlı hareketi, sadece nüfusun küçük bir kesimi için özgürlük sağlamaktadır. Öte yandan, daha geniş bir kesim, sömürülenlerle aradaki artan mesafeler nedeniyle sorumluluktan uzak, enformasyon destekli finansal hareketler nedeniyle ise daha yoğun ve daha hızlı bir şekilde sömürüye maruz kalmaktadır. Kısacası, küreselleşme, sermaye ve sermayeyi elinde tutanlar için hareket serbestliği, yoksul yerellikler için ise yerel kalmak anlamına gelen "küyerel" bir süreçtir(Bauman, 2012:74-80).

İmparatorluk yaklaşımındaki bir diğer tema, enformasyonun, dil ve iletişimin bu yeni dönemde artan önemidir. Dil ve iletişim o kadar önemlidir ki "İmparatorluk, dil ve iletişim, daha doğrusu maddi olmayan emek ve ortaklaşa faaliyet hakim üretici güç haline geldiğinde oluşur."(Hardt ve Negri, 2012:379). Dil ve iletişimin artan önemi üzerine yapılan vurgular, Foucault'un söylem ve iktidar üzerine ortaya koyduğu yaklaşımı çağrıştırmaktadır. Aynı zamanda, dil ve iletişim küreselleşme üzerine yazılan diğer postmodern yaklaşımların da ana temalarından biridir. Bu alanlardaki gelişmelerin bazı durumlarda grup içi bağları güçlendirecek veya

zayıflatacak etkilerde bulunduğu genel bir doğrudur. Fakat, dil ve iletişimin kullanımı sadece imparatorluğa özgü bir özellik olmaktan çok uzaktır. Dil ve iletişimin aydınlanma metinlerinden Nazi propagandasına, işçi hareketlerinden ulusal ideolojilere, ortaçağ skolastiğine kadar kullanımı, onu imparatorluğu veya herhangi bir toplumsal formasyonu diğerlerinden ayırmak için kullanılması zor bir araç haline getirmektedir. Fakat dil, iletişim ve enformasyonun anlamı, postmodern, geç kapitalist, tüketimci veya küresel gibi isimlerle ifade edilen yeni çağın tüketimi temel alan mantığıyla bütünleştirilerek farklı bir içeriğe kavuşturulmaktadır. Telefon, televizyon, internet gibi araçların kullanımı ile dil ve iletişimin artan hızı, postmodern dünyanın kapılarını açan anahtar olarak görülmektedir(Harvey, 2010: 78-79). Burada izlenen teknolojik indirgemeci bakışa rağmen, dil, iletişim veya enformasyon konusundaki gelişmeler, sınıf, ulus veya herhangi bir modern-modern öncesi toplumsal biçimi ortadan kaldırmamıştır.

Hardt ve Negri'nin "tekillik" nosyonu yeni dönemi farklı bir dönem olarak ayırıştırın diğer teorisyenlerde de ortaktır. Zaten kendileri de postmodern ve postkolonyalist teorisyenleri, modernizm ve kolonyalizme karşı verdikleri mücadele ile çıkardıkları sonuçlar itibariyle desteklemektedirler. Fakat, onları esas olarak modernizm projesinden çoktan vazgeçen imparatorluğun farklılıkları içselleştiren projesine eklenmeleri nedeniyle eleştirmektedirler(Hardt ve Negri, 2012: 151-159). Risk toplumunu farklı bir modernlik olarak değerlendiren Beck de tekillikler ve bireysellikleri, risk toplumunun temel ögesi olarak sunmaktadır. Bireyselleşme, küreselleşme retoriğinin önemli bir parçasıdır. Fakat, çalışma yaşamı ve sınıf üzerine çıkarımları nedeniyle başka bir bölümde detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

Buradaki tartişmaların hem metodolojik kapsamının hem coğrafi hem demografik açıdan büyüklüğü dikkate alındığında, küreselleşme konusundaki bütün tartişmalara cevap vermenin, bu araştırmanın boyutlarını aşacağını düşünüyorum. Dolayısıyla bu tartişmalar içerisindeki temaları, tezin kapsamına girdiği oranda yeri geldiğinde değerlendirilmeye çalışacağım.

### 3. BÖLÜM: SINIF ÇALIŞMALARINDA YAKLAŞIMLAR

Sınıf çalışmaları alanındaki yaklaşımların bir kısmı, tipiktir. Bu tarz yaklaşımları belli kategoriler halinde kolayca ayrıştırmak mümkündür. Fakat bu durum, her yaklaşım için geçerli değildir. Bazı yaklaşımların çizdiği çerçeve, onları birden fazla kategoriye katmayı gerektirmektedir. Diğer bir problem de teorisyenlerin zaman içerisinde yaklaşımlarında gerçekleştirdikleri yön değişiklikleridir. Dolayısıyla bu tezde sınıf yaklaşımları hakkında tasnif yaparken mümkün oldukça aynı kategoride yer alan teorisyenler arasındaki farklılıkların vurgulanmasına dikkat edilmeye çalışılacaktır.

Sınıf yaklaşımları genel olarak Weber ve Marks temelinde farklılaştırılarak açıklanmaktadır(Wright, 2014). Fakat Weber(2012: 294)'in daha çok statü ve pazar temelli açıklamasının Seyitömer kökenli 4C'li çalışanları ve emek sürecini konu edinen bu tez için elverişli sonuçlar çıkarmamı sağlamayacağını düşünüyorum. Dolayısıyla bu tez kapsamında, Marksist sınıf yaklaşımlarının izlediği hat izlenecek ve Marksist sınıf yaklaşımları da iki ana grupta incelenecektir. Sosyoloji'de klasik dönem tartışmalarında önemli bir yer tutan yapı-birey tartışmasını çağrıştıracak şekilde yapısalcı ve tarihselci yaklaşımlar arasındaki farklılıkları ortaya koyarak tezde ele alacağım meselede yön gösterecek bir hat çizmeye çalışacağım. En son olarak sosyolojide çağdaş dönem temalarını içeren bir tartışmayla neoliberal dönemde sınıfın güncel durumu hakkındaki iddialara yer vereceğim.

Burada değerlendirilecek yaklaşımların bir kısmı eski tarihlidir. Yakın dönem tartışmalar ve akademik moda, eski tartışmaları genel olarak yok sayma eğilimindedir. Pozitivist yaklaşımın birikimli ilerleyen bilim nosyonu, her ne kadar

Kuhn(2014)'un bilimsel devrim ve paradigmalara dayalı veya diğer söyleme dayalı bilim anlayışları tarafından eleştirilse de, gerçekte Sosyal Bilim pratiğinde varlığını sürdürmektedir. Sosyal Bilim geleneği eski tartışmalardan, paradigmalardan, ajandalardan, sorunsallardan tamamen bağımsızlaşmamıştır. Örneğin, Lucasc(2014)'ın diyalektik yöntemde konumlanma noktası, içsel ilişkiler, tarihsellik üzerine yaptığı vurgular, eskimeyen ve zengin içerikli tartışmalar olarak varlığını sürdürmektedir. Lucasc'ın yazılarındaki diyalektiğin ayak izleri, tüm bilimsel devrim ve paradigmasal kopuşlara dair koparılan fırtınaya rağmen, yeni dönemde Ollman(2011)'ın bakış açısıyla uyumlu görünmektedir. Gramsci'nin hegemonya üzerine yazdıkları, siyasetin temel temaları olmayı sürdürmektedir. Bilim felsefesi kapsamındaki bu polemik, tezimin konusu değildir. Fakat teze eski bir tartışmayı taşımanın yaratacağı polemiklerin önünü almak ve teze odaklanmak adına böyle bir açıklamayı zorunlu gördüğüm için ekliyorum.

Eski tarihli yaklaşımları teorik çerçeve oluştururken rehber almamızın bir diğer nedeni de yeni dönem tartışmaların sınıfı ve emek sürecini toplumsal teoriden dışlamasıdır. Sınıfın küreselleşme ve neoliberalizm altında toplumsal gerçekliği kavramaktan uzak olduğu yönünde koparılan fırtınaya rağmen, sınıf toplumsal gerçekliğin önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Küreselleşme teorisyenleri bile emperyalist ülkelerdeki sınıfın yok olması eğilimi vurgularken dünyanın geri kalanı için bu durumun geçerli olmayabileceğini not etmektedirler. Bu nedenlerle Türkiye'de emek sürecine dair yaptığım araştırmayı sınıf perspektifinden bağımsız analiz etmeyi doğru bulmuyorum. Bu kapsamda, sınıfı tekrar sosyal bilimlerin gündemine sokan çalışmalar ise klasik yaklaşımlardan geniş ölçüde

faaydalanmaktadırlar. Dolayısıyla bu tezde de teorik hat çizerken klasik yaklaşımlardan faydalanmaya çalışacağım.

### **3.1. Tarihselci Yaklaşımlar**

Gramsci'nin yaklaşımı, tarihselci-yapısalcı ayrışmasında, tarihselci tarafta yer almaktadır. Gramsci'nin analizinin ve tarihselci yaklaşımların genelinin en önemli özelliği, insanların somut eylemlerini tarihsel yaklaşımın merkezine yerleştirmeleridir. Marks(2007: 13)'ın kendi tarihini kendisi yapan insan görüşü, tarihselci yaklaşıma önemli bir zemin sağlamaktadır. Bu durum, özellikle yapılan felsefi analizlerde öznenin rolü öne çıkarıldığında(Lucasc) veya tarihte yaşanmış olaylardan somut örneklere dayalı bir analiz geliştirildiğinde(Thompson) belirgin olmaktadır.

Esasında, Gramsci'nin hegemonya, siyaset ve ideoloji üzerine ifade ettiği fikirler, yapısalcı yaklaşımın da ilgi konusudur. Fakat toplumsal bilgi havuzunun benzer alanlarında dolaşmalarına rağmen bu alanları incelerken ortaya koydukları yöntem itibariyle farklılaşmaktadırlar. Gramsci(2012: 230-235), Marksizm içerisinde altyapı ile üstyapı üzerindeki tartışmaları, bu iki yapıyı bir araya getiren tarihsel blok kavramıyla tartışmaktadır. Üstyapı, altyapı(yapı)nın yansımasıdır. Tarihsel blok, yapıdaki karmaşaların, uyumsuzlukların üstyapıya da yansıdığı, karşılıklı diyalektik bir süreçte belirlenmektedir. Bu şekilde tanımlanan tarihsel blok kavramının yapılarla ilgisi, kavramın ilk bakışta yapısal yaklaşımın bir unsuru olduğunu düşündürmektedir. Fakat Gramsci yapıları tarihsel ve diyalektik bir sürecin unsuru olarak dikkate almasıyla farklılaşmaktadır.

Gramsci(2012: 238-242), ideolojinin yöneten sınıfların yönetilen sınıflar üzerinde rıza yoluyla tahakküm kurmak için ortaya koyduğu bir illüzyon olarak pratik ve tarihsel bir olgu olduğunu, praksis felsefesinin ise ideolojide yatan toplumsal çelişkileri açığa vurarak toplumsal grupların ya da sınıfların konumları hakkındaki hakikati bilince çıkarmayı hedeflediğini belirtmektedir. Böylelikle, praksis, dönüştürücü bir güç olarak tarihsel gelişmenin bir uğrağı olan ideolojik hegemonyayı yıkıp başka bir hegemonyayı kurmayı ifade etmektedir. Bu yönüyle, praksis felsefesi, bütün üstyapıyla birlikte ideolojinin de altyapıdaki değişikliklerle doğrudan ortadan kalkacağını düşünen ekonomist yaklaşımdan farklı bir güzergaha işaret etmektedir.

Gramsci(2012: 249)'ye göre, ideolojilerin uygulanabilirliği altyapının gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Altyapı, bu özelliği itibariyle güç ilişkilerinde etkin rol oynamaktadır. Altyapının bu etkisine bağlı olarak biçimlenen güç ilişkileri, toplumsal güç ilişkileri olarak ifade edilmektedir. Fakat Gramsci'nin analizinde daha ön plana çıkan güç ilişkileri, siyasal ve askeri güç ilişkileridir. Gramsci'nin zor ve rızaya dayanan analizi de bu güç ilişkileriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyasal güç ilişkilerini tarihsel olarak oluşturan şey, toplumsal grupların türdeşlik, öz-farkındalık ve örgütlülük düzeylerindeki gelişmelerdir. Toplumsal gruplar, türdeşlikleri itibariyle örgütlenme gerekliliklerinin farkına varmaktadırlar. Bundan sonra, toplumsal gruplar çıkarlarına dayalı olarak dayanışma içerisine girmektedirler. Bu aşamada, devletin gerekliliği öne çıkmaktadır. En son aşamada kişiler, çıkarlarının içinde buldukları ekonomik grubun çıkarlarını aştığını ve diğer grupların da çıkarları haline geldiğini fark etmektedirler. Böylelikle siyasallaşma düzeyi, ideolojiyle ve partiyle birlikte en üst noktasına kavuşmaktadır(Gramsci,



2012: 249-250). Toplumsal güç ilişkilerindeki konjonktürel dalgalanmalar, önce siyasal güç ilişkilerinde en son askeri güç ilişkilerinde karşılık bulmaktadır. Fakat refahın bozulması, ekonomik sıkıntıların dayanılmaz hale gelmesi ve sıkıntının giderilip durumun yasal yollardan normalleştirilmesini sağlayacak toplumsal bir gücün ortaya çıkmaması durumu, en nihayetinde, değişime işaret etmektedir(Gramsci, 2012: 254-255).

Gramsci'nin tarihsel yaklaşımının öne çıktığı bir diğer başlık "konjonktür" tartışmasıdır. Yapısalcı yaklaşımlar, konjonktür yani yapıların eşzamanlılık özelliğini öne çıkartmaktadırlar(Poulantzas, 1992 :32-33). Yapının çeşitli düzeylerindeki çelişkileri bünyesinde barındıran içinde bulunulan anı ifade eden konjonktür, politik uygulamanın dönüştürmeyi hedeflediği temel nesnesidir. Gramsci(2012: 245-248), konjonktürel olanın önemini yadsımamakla birlikte, tarihsel görece sürekli ve organikleşmiş "süreç"lerin yapı üzerinde daha belirleyici olduğu kanaatinde dir.

Tarihselci yaklaşımı en azından bir dönem izleyen diğer bir düşünür, Lucasc'dır. Lucasc'ın yaklaşımı ve teorik ilgisi zaman içerisinde değişiklikler yaşamıştır. Bu tezde, onun ilk dönem fikirlerinde somutlaşan tarihsel içeriğe odaklanılacaktır.

Lucasc, Althusser ve diğer yapısalcıların aksine Marks'ın gençlik yazılarına ve onun Hegel ile diyalektik yöntem nedeniyle olan bağlantısına özel önem vermektedir. Geç dönem eserlerinin de diğer gençlik eserleriyle bütünsel birlik oluşturduğunu belirtmektedir. Marks'ın gençlik yazılarındaki Hegelciliğin "ayakları üstüne oturtulmuş" hali, proletaryanın bilincinde özne-nesne özdeşliğinin sağlanması ile yabancılaşmanın aşılmasının tek yolunu sunmaktadır(Lucasc, 2014: 26-33).

Lucasc'ın yaklaşımının sorunsalı, özellikle yönteme ilişkindir. Kendi savunduğu “Ortodoks Marksizm”i, Marks’ın yöntemine yani diyalektiğe bağlılıkla ifade etmektedir(Lucasc, 2014: 69-70). Diyalektik yöntem, ampirist yaklaşımın olguların kapitalizme götüren toplumsal mantığını ve sınıfsal karakterini kavrayamayan yöntemiyle karşılaştırınca daha aydınlatıcıdır. Ampirizmin nicel verilere ve olgulara tarafsız ve herhangi bir amaçtan uzak bilimsellik iddiası, kapitalizmin yabancılaşma, şeyleşme ve fetişizm karakteri karşısında çaresiz kalmaktadır. Bu yönüyle, ampirizmin ifade ettiği “olgular” burjuvaziye kapitalizmin ebediliği konusunda ihtiyaç duyduğu söylemi kazandırmaktadır. Diyalektik yöntem ise olguların tarihsel karakterini bütüne yönelik bir bakışla açığa çıkarmaktadır. Olgular, kapitalizmin olguları olarak ve toplumsal sınıf mücadelelerini de içerecek şekilde kavranmışlardır(Lucasc, 2014: 76-87, 115-117). Böylelikle, burjuvazinin sınıf çıkarlarına göre toplumu şekillendirme ve hegemonyasını sağlama çabasına destek olacak şekilde sınıf mücadelesi gerçeğini gözlerden uzaklaştıracak ideolojik bir tutumdan sakınılmış olmaktadır(Lucasc, 2014: 178-179).

Lucasc, sadece “olgular”ı temel alan ampirizmi değil, benzer şekilde “toplumsal yasalar”ı ve “toplumsal yapı”yı kaskatı, doğanın bir parçası gibi kavrayan yapısalcı yaklaşımı eleştiriye tabi tutmaktadır. “Bu eleştiri, söz konusu yapılanmaların aslında tarihsel olarak beliren, o nedenle her bakımdan tarihsel oluşumlara bağlı yani tarihsel ölüme daha baştan adanmış birer yapılanma olduğunu açığa vuruyor.”(Lucasc, 2014: 147). Fakat yapıların ve yasaların ebediliği ile tarih üstü kavranışı, burjuva çıkarlarıyla uzlaşan bir “bilimsel” yaklaşıma yol açmaktadır. Lucasc, Marksizm’in ekonomik-sosyal yaşamda şeyleşmiş nesnellikleri sadece insan iradesinden bağımsız olarak değil aynı zamanda insanlar arası ilişkiler olarak

kavraması ile burjuva iktisadın analizlerinden farklılaştığını ifade etmektedir(Lucasc, 2014: 150-151).

Lucasc(2014: 325-330, 380-381), tarihin özünü yapısal değişikliklerde görmektedir. Tarihinin görevi, öncelikle, insanların çevreleriyle ilişkisine dahil olan yapıların gerçekliğine nüfuz etmektir. Bu yapısal gerçeklik, pozitivizmin kavradığı anlamda donuklaştırılmış ya da kontemplatif bir gerçeklik değil, tarihsel süreç içerisinde değişen bir gerçekliktir. Bu yönüyle, tarihsel süreç bir bütün olarak kavranıp, klasik felsefenin biçim-içerik, nesne-özne, teori-pratik üzerine yürüttüğü tartışmaların ve yöntemsel kısıtlamaların üstesinden gelecek diyalektik yönetime kavuşulmuş olmaktadır. Bu sayede, tarih, insanlar arası ilişkilere dayanan, insanoğlunun gerçek tarihi olarak ifade edilmektedir.

Proletarya, toplumsal gelişme sürecinde merkezi bir konuma sahip bir sınıf olması itibariyle teorik analizde daha güçlü bir konumlanma noktası sağlamaktadır. Bu sayede, proletaryanın sınıf bilincinde toplum, insanlar arasındaki ilişkilerle iç içe bağlanmış bir bütün olarak kavranabilmektedir. Böylelikle teori ve pratik, işçi sınıfının mücadelesinde bütünleşerek ona tarihsel bir moment kazandırmaktadır(Lucasc, 2014: 182-183, 343-345).

Lucasc'ın yaklaşımında proletarya, tarihin ne sadece bilinçli öznesi ne de sadece nesnesidir. Onu tarihin hem aktif hem de pasif üyesi olmaktan öte yapan şey, onunla birlikte somutlaşan tarihsel bilgi yükselip evrimleşirken, kendisinin de tarihle birlikte yükselip evrimleşmesidir. Proletarya, sadece, "...çalışan sınıfın ancak umarsızlıktan kaynaklanan spontan bilinçsiz davranışlarla yola çıkıp kendini sürekli toplumsal mücadele için giderek "sınıf hali"ne getirmesi" değildir. Tarihi, tarihsel

süreç sayesinde anlamak ve mitolojik ya da ahlaki herhangi bir transandantal anlama büründürmemek, proletaryanın kendisi hakkında gelişmiş bir bilince sahip olmasıyla mümkündür. Bu da teorik olarak ütopyaadan gerçekliğe giden, pratik olarak da transandantal hedeflerden Paris Komünü'ne giden evrimsel yol izlenerek sağlanmıştır(Lucasc, 2014: 104-106).

Lucasc(2014: 213-221, 231-239), çalışma yaşamını bürokratik tarzda düzenleyen Taylorizmin uygulamalarıyla yabancılaşmayı işçiler üzerinde hem nesnel hem de öznel boyutlarda yaydığını belirtmektedir. Makinelerle üretim sürecinin parçalanması sonucunda zaten hali hazırda emek gücünü satarak yabancılaşmaya maruz kalan işçinin faaliyeti de üretim sürecinde kontemplatif(seyirci) bir konuma itilmiştir. Böylelikle işçiler, kapitalist temeller üzerinde atomize edilmişlerdir. Fakat kapitalizmin geneline hakim olan bürokrasinin bir yanda yasaların katılığına yaslanan hesaplanabilirlik hedefi, öte yanda kapitalist gelişmelerin ve rekabetin yarattığı belirsizlik arasındaki çelişkili durum, makinelere bağlı kısmi sistemlere dayanan parçalı yapıyı bunalımlara gebe kılmaktadır. Bunalım dönemleri ise tüm o “rasyonelleştirme” hedeflerine rağmen kısmi sistemler arasındaki rasgeleliğin açığa çıktığı dönemler olarak insanların bilinçlerine yansımaktadır.

Lucasc(2014: 136-141), proletaryanın sınıfsal bilincinin evrimsel gelişimi içerisinde tarihsel sürece ve kendinde bilinçten kendisi için bilince giden yolda partinin rolüne vurgu yapmaktadır Bu, onu hem kendisiyle aynı dönemde yaşayan Gramsci'ye, hem de daha yakın tarihte kendisini sosyal tarih geleneği içerisinde yerleştiren E.P. Thompson'ın analizlerine yaklaştırmaktadır.

Tarihselci yaklaşımın bir diğeri örneğini sunan Thompson, Gramsci'den hareketle ideolojinin üç kaynağını irdelemektedir. İdeoloji, dil, sağduyu, popüler din ve folklor tarafından şekillenmektedir. Thompson, ideolojinin ya da kültürün konformizme neden olan yönünün farkındadır. Fakat buna karşılık toplumsal ilişkiler ve çalışma hayatındaki deneyimler üzerinden şekillenen alternatif isyana açık kaynaklar da kültürün içerisinde bulunmaktadır(Thompson, 2006: 23-24).

Thompson(2012: 39-40), yaklaşımında sınıfı yapısal değil tarihsel bir fenomen olarak değerlendirmektedir. Sınıf, insan ilişkilerinde ortak deneyimle oluşan ve çıkarların ortaklaşmasına dayanan bir gerçekliktir. Sınıf deneyimi, üretim ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Sınıf bilinci ise “görenekler, değer sistemleri, düşünceler ve kurumsal biçimlerde somutlaşan bu deneyimlerin kültürel terimlerle ele alınmasıdır.”(Thompson, 2012: 40)

Thompson'ın tarihsel analizinde kültür üzerine yaptığı vurgu, “ekonomik olmayan”ın ekonomik olan karşısındaki önceliği nosyonuyla tamamlamaktadır. Böylelikle, Marksizm'in deterministik yorumunun altyapı ile üstyapı arasında kurduğu altyapıyı önceleyen tek yönlü belirlenimci yaklaşımını tersine çevirmektedir(2006: 24-25, 202).

Thompson(2006), 18. yy.'da gelişen direnişler ile pleb kültürü ve görenekler bağlantısını incelemektedir. Görenekler, kilise veya otoriteye bağlı olarak şekillenen geleneksel kültürden pleb kültürü içerisinde tanımlanmasıyla ayrılmaktadırlar. Göreneklere dayalı pleb kültürünün bu özelliği, onun isyankar geleneksel bir kültür rolüne bürünmesini sağlamıştır. Sömürü, çitleme, burjuva hukukun diğeri zorlamaları

karşısında, göreneklere başvurmak, çalışanlar arasında yaygındır(Thompson, 2006: 21-23).

Plep kültürünün göreneklere yaslanarak geliştirdiği direnişler, kültürel hegemonyanın yönetilenler üzerindeki etkisinin sınırlarına işaret etmektedir(Thompson, 2006:108-111). Plebler, her şeye riayet etmedikleri gibi hegemonya için elverişli bir ortam sağlayacağı düşünülen görenekler, belirli konjonktürlerde plebler arasında isyankar bir bilince yol açmaktadırlar(Thompson, 2006: 117).

Thompson(2006: 77-85), plepleri işçi sınıfından farklı bir grup olarak tanımlamaktadır. Çünkü bilinç düzeyinde istikrarlı bir öz-tanımlamadan, net hedeflerden, sınıf örgütü yapısından yoksundurlar. Fakat plepler, ayaklanmalar gibi eylemler aracılığıyla politik alana sürekli müdahil olmaktadır. Bunun yanında, loncalar gibi göreneklere dayalı meslek temelli örgütlenmeler, gerçekleştirdikleri dayanışma, grev eylemleri yönünden sendikalara benzer özellikler sergilemekten geri durmamaktadırlar. Bu yönleriyle bakıldığında, plepler, olgunlaşmamış ve siyaset öncesi görünümüleriyle bir sınıfın bebeklik halini sergilemektedir(Thompson, 2006: 87). Bu görüntü, sınıf oluşumunun tarihselliği içerisinde anlam kazanmaktadır. Plep kültüründe somutlaşan gerçeklik de işçi sınıfının belirlenen bir zamanda güneş gibi doğmadığının, kendi oluşumunda orada olduğunun göstergesi gibidir(Thompson, 2012: 39).

Thompson(2006: 228-229, 317)'a göre, ahalinin eylemleri, ahlaki olana karşı gelen tüccarların, simsarların eylemlerinin karşısında ortak refahı temel alan “ahlaki ekonomi” nosyonuna bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu yönüyle, bu eylemleri,

tamamen siyasal hedeflerden bağımsız, gelip geçici karaktere sahip ayaklanmalar olarak nitelendirmek yetersiz kalacaktır.

Thompson(376-378), yiyecek ayaklanmalarını ele alırken, genel ilgisini üretim noktasına değil pazara ya da tüketimin yapıldığı noktaya yoğunlaştırmaktadır. Yiyecek fiyatları, arzı, kıtlık, yiyeceklerin dağıtımı, 18. yy. İngiltere'sinden ayaklanmaların gündemini oluşturmaktadır. Açlık ve yoksulluk, kıtlıktan değil istifçilikten kaynaklanmaktadır. İstifçiliğe karşı alınacak önlemler ise "laisses fairre" ilkesinden ödün vermemek adına engellenmiştir.

Thompson'ın 18. yy.'da görenekler üzerine yaptığı analiz, Bourdieu'nun habitus yaklaşımından izler içermektedir. Sınıfı değerlendirirken yaptığı analiz bir yandan deneyimi diğer yandan sosyal ilişkileri temel almaktadır. Sosyal ilişkilerle şekillenen görenek, bu haliyle farklı ihtimallere açık fakat Bourdieu'nun habitus kavramında ifade edildiği haliyle çevre dolayımıyla yönlendirilmiş bir gerçekliktir. Bu gerçeklikten hareket ederek, köylü yoksullar ve toprak sahipleri görenekleri takip ederken, onları çıkarlarına uygun gelecek şekilde yorumlama süzgecinden geçirmektedirler. Bu şekilde, göreneklerin tanımlanması ve savunulması da sınıf mücadelesinin konusu olmaktadır. Çitlemeler, ortak alanlar, genel haklar, yiyecek isyanları vs. konularında çıkan ihtilaflar, bu mücadelenin yüzyıla özgü görüntüleridirler(Thompson, 2006: 130-143).

İngiltere'deki yiyecek isyanları, hegemonyanın ve paternalist rızanın tek yönlü belirlenen, tamamen tek tarafın çıkarına yol açan bir oyun olmadığını göstermektedir. Rıza oyunu, gentry, lord, kilise, ahali, madenciler, kumaş işçileri, çiftçi, değirmenci, kraliyet, yargıçlar gibi pek çok aktörün dahil olduğu bir şekilde

vuku bulmaktadır(Thompson, 2006: 225-307, 322-323). Her grup, çıkarlarını savunmak için elverişli araçları geliştirmek ve sonuçları etkilemek konusunda gayet uzmanlaşmış görünmektedir. Farklı aktörlere dayanarak şekillenen, piyasa ekonomisinin tam hakimiyetini sağlayamadığı 18. yy. ahlaki ekonomisine dayanan metodolojisi, Thompson'ın yaklaşımının ilişkisel yönünü oluşturmaktadır.

### **3.2. Yapısalcı Yaklaşımlar**

Yapısalcı yaklaşım, tarihi yapılar arasındaki ilişki ve çelişiklere bağlı olarak açıklamaktadır. Bu kapsamda, öznelere ne yaptıklarından çok öznelere ne yapacağını söyleyen yapılar, yapısalcı analizlerin merkezinde yer almaktadır. Özneler, ancak yapıların “taşıyıcı”ları olarak yaklaşımın kapsamına girmektedirler. Bu yaklaşımın en tipik tartışmaları Althusser ve Poulantzas'ın analizlerinde somutlaşmaktadır.

Althusser, Marks'ın yazılarında ve kitaplarında ortaya koymuş olduğu teorik pratiği dört dönemde incelemektedir. Bu dönemlendirmede en kritik noktayı, 1845 yılında kaleme almış olduğu Alman İdeolojisi temsil etmektedir. Althusser(1969: 35)'e göre, Marx'ın Alman İdeolojisi'nden önceki ideolojik görüşleri ile sonraki görüşleri arasında bir epistemolojik kopma vardır. Althusser, 1845'ten önceki ve sonraki yayınları arasında Genç Marx-Olgun Marx ayrımı yapmaktadır. Hatta 1845-1857 yılları arasındaki çalışmaları da geçiş dönemi çalışmaları olarak olgunlaştığı dönemdeki çalışmalarından ayrılmaktadır. Yapısalcı yaklaşımın bir diğer savunucusu Poulantzas(1992: 13-14) da benzer şekilde bir ayrım yaparak, Hegel'in etkisindeki genç Marx'ın değil, olgun Marx'ın görüşlerini dikkate almaktadır.



Poulantzas, üretim biçiminde “ekonomik, politik, ideolojik” olmak üzere üç düzey ya da bölge tanımlamaktadır. Bu bölgesel yapılar, ekonominin üstbelirleyiciliği altında birleşerek üretim tarzını oluşturmaktadırlar. Fakat ekonomi, ideoloji veya politikanın egemen rol oynamasına izin vererek düzeyleri birbirine eklemlenmekte ve üretim biçiminin matrisini oluşturmaktadır. Böylelikle, tarihsel maddeciliğin tanımladığı köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist üretim biçimleri kendi özgünlüklerine kavuşmuş olmaktadır(Poulantzas, 1992: 6-10).

Tarihin belli bir anındaki tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bütüne işaret eden sosyal formasyon ise, birçok üretim biçiminin farklı düzeylerinin bir üretim biçimi egemenliğinde üst üste binmesiyle oluşmaktadır(Poulantzas, 1992: 9). Böylelikle, sosyal formasyon, üretim biçiminde çelişkisiz halde bulunan farklı düzeylerin, aralarındaki aykırılıklara rağmen, bir arada bulunmasıyla meydana gelen bir gerçeklik haline bürünmüş olmaktadır.

Kapitalist üretim tarzı, daha önceki üretim biçimlerin aksine ekstra ekonomik ya da ekonomi ötesi(politik veya ideolojik) nedenlerin belirleyiciliğinden uzaktır. Kapitalizmde, egemen rol ekonomide olmakla birlikte, ekonomi özerktir ve ekonomik nedenlerle belirlenmektedir(Poulantzas, 1992: 24-25).

Poulantzas, yapısal gerçekliğin bir düzeyi olarak politik düzey ile politik düzeydeki pratik uygulamalara işaret eden politika arasındaki ayrıma işaret etmektedir. Tarihselci yaklaşımı politik düzey ile politikayı toplumsal oluşumun her düzeyini kapsayacak şekilde genişletmesi ve tarihi politika ile özdeşleştirmeleri nedeniyle eleştirmektedir. Böylelikle, politikanın ve politik düzeyin yapısal özgüllüğünün önemi unutulup yapılar arasındaki güçler dengesi bozulmuş

olmaktadır. Bu durum, yapısal düzeyler arasındaki ilişkilerin kuramsal incelemesinin ihmal edilmesine neden olmaktadır(Poulantzas, 1992: 28-31).

Poulantzas, yapılar hakkındaki görüşleri ile uygun olarak bir sınıf yaklaşımı geliştirmiştir. Toplumsal dönüşüm, üretim biçimi ya da toplumsal yapı içerisindeki çeşitli düzeylerin eşitsiz gelişimi ile açıklanmaktadır. Bu anlamda, içinde bulunulan an ya da konjonktürde bir araya gelen yapısal çelişkiler, politik uygulama(sınıf mücadelesi)nin nesnesi olmaktadır. Politik uygulama, eşitsiz gelişme içerisindeki yapısal düzeyleri bir araya getiren devletin politik yapılarını çatışma noktası ya da stratejik hedef olarak aldığı ölçüde bütünsel dönüşüme yol açma imkanına kavuşmaktadır(Poulantzas, 1992: 31-38, 69). Zira, devletin ekonomik(çalışma sürecini düzenleyen) işlevi ile ideolojik(din, eğitim) işlevi en nihayetinde politik(bütünlüğün muhafazası) işlevini hedeflemektedir. Bu nedenle devletin işleyişi politik işlev tarafından üstbelirlenmiştir(Poulantzas, 1992: 44).

Poulantzas(1992: 62, 82)'a göre, toplumsal ilişkiler yapı tarafından oluşturulmaktadır. Dolayısıyla bir toplumsal ilişki olarak sınıf mücadelesi, toplumsal yapının üç düzeyi içinde de varlığını sürdürebilmektedir. Toplumsal sınıf, yapının toplumsal ilişkiler alanındaki etkinliği olarak kavranmaktadır.

Poulantzas(1992: 66-68, 79), ekonomik mücadelenin kurumsal yapısını sendikalarda, politik mücadeleyi ise partide somutlaştırmaktadır. Bu şekilde bir tanımlama, kapitalist üretim biçimine özgü olarak yapısal düzeylerin görece özerkliği sayesinde mümkün olmaktadır. Bu kapsamda ekonomik mücadele, kar ile ücret arasındaki mücadele ile; politik mücadele ise toplumsal ilişkilerin korunması veya değişmesine yönelik uygulamalar ile şekillenmektedir.

Poulantzas(1992: 74-78), sınıfı fraksiyon, kategori ve katmanlarla parçalı bir şekilde kavramıştır. Bir toplumsal oluşumda egemen olmayan üretim tarzlarının sınıfları, egemen üretim tarzının sınıfları tarafından üst belirlenerek varlığını sürdürmektedirler. Böylelikle, feodal soyluluk burjuvazinin fraksiyonuna, küçük burjuvazi ise bazen burjuva bazen de işçi sınıfı fraksiyonuna dönüşmektedir. Bu eski sınıflar, farklı fraksiyonlara dönüşerek mevcut durumlarına gösterdikleri direniş ve “yeterli etkinlikler”le kapitalizm içerisinde varlıklarını sürdürmektedirler. Bu haliyle fraksiyonlar, etkinlikleriyle toplumsal güç haline gelebilme kapasitesine sahip gruplar olarak kavranmaktadır.

Poulantzas’ın yaklaşımının politik düzeyleri ve bu düzeylerde somutlaşan sınıf mücadelesini birbirinden ayrı değerlendirmesi analitik düzlemde etkili bir kavrayış sağlamaktadır. Fakat yapısal analizde avantaj sağlayan bu yaklaşımın toplumsal ilişkiler düzleminde ne kadar karşılık bulduğu tartışmalıdır. Ekonomik düzeyde verilen sınıf mücadelesinin politik hedeflerle temas etmeyeceği, bu düzeyden uzak kalacağı düşüncesi çok gerçekçi görünmemektedir. Bu tezde emek süreci ve sınıfın analizi, bu tarz düzeyler arasındaki bir özerklikten ziyade düzeylerin iç içe geçmiş olduğu bir gerçekliğe işaret edecektir.

Althusser ve Poulantzas’ın toplumsal formasyonun düzeyleri arasında işaret ettiği özerklik fikri, postmarksist yaklaşım için esin kaynağı olmuştur. Bu yaklaşımla ekonomik düzeyden bağımsız ya da üretim ilişkilerinden bağımsız bir mücadele fikri, yeni toplumsal hareketlere bağlı ve sınıf mücadelesinden bağımsız söyleme dayalı bir mücadele yaklaşımıyla bütünleşerek postmarksist yaklaşımlara temel oluşturmuştur(Wood, 2011: 75-84).

Postmarksist yaklaşımların en önemli temsilcileri Laclau ve Mouffe'dir. Laclau ve Mouffe, yaklaşımlarını Marksizm'e getirdikleri eleştiriler temelinde geliştirmişlerdir. Bu doğrultuda, ekonomiyi önceleyen, işçi sınıfını ve sınıf mücadelesini sosyalist stratejinin temeli haline getiren Marksist yaklaşımın kapitalizmin değişen ve karmaşıklaşan yapısını kavrayamadığı suçlamasını yöneltmektedirler(Laclau ve Mouffe, 2015: 25-26). Öncelikle ekonominin önceliğini reddederek siyasal düzeydeki devlet-sivil toplum karşıtlığının ve kimliğe dayalı çelişkilerin kapitalizmin yeni dönem çelişkilerini daha iyi açıkladığını ifade etmektedirler. Ekonominin ve sınıfın belirleyiciliğini ortadan kaldıran gelişmeler, işçi sınıfının vasıfsızlaşmasını ve kimlikler temelinde heterojenleşmesini sağlayan gelişmeler ile tüketimi arttırarak kimlik temelli öznelerin oluşmasını sağlayan uygulamalar olmuştur. Bu durum, emek-sermaye çelişkisinin merkezi öneminin ortadan kalktığı yolunda yorumlanmaktadır(Laclau ve Mouffe, 2015: 130-144, 247-253). Fakat kapitalizm içerisindeki çelişkilerin öznesi artık konjonktürel olarak belirlenen ve hegemonik eklemlenme pratiği üzerinden bir araya gelen özne konumlarıdır. Bu özne konumları, barış eylemcileri, feministler, çevreciler, eşcinseller, öğrenciler, etnik azınlıklar gibi gruplardan oluşmaktadır(Laclau ve Mouffe, 2015: 245-246). Politik mücadelenin öznesi de artık işçi sınıfı değil, bu gruplar tarafından temsil edilen farklı kimliklerdir. Bu kimlikleri bir araya getiren de söylemdir. Postmarksist yaklaşım, bu çerçevede sosyalist veya liberal değil "radikal demokrasi" olarak ifade ettikleri söyleme dayalı bir strateji önermektedirler(Laclau ve Mouffe, 2015: 269-273).

### **3.3. Küreselleşme, Neoliberalizm ve Sınıf**

Küreselleşme ve neoliberalizm, bu tezin 2. ve 3. Bölüm'ünde etraflıca değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ortaya atılan iddialar sıklıkla sınıfın bittiğine, dünyanın veya tarihin sonunun geldiğine bağlanmaktadır. Küreselleşme ve neoliberalizmin her ikisinin de ideolojik yönleri, kendisini en çok sınıf konusundaki bu tezlerde açığa çıkmaktadır.

Neoliberalizm, kendisini iktisat bilimine, bilimsel teoriye bağlama konusunda en az öncülü Keynesçilik ve Taylorizm kadar cevvaldir(Clarke, 2014: 104). Planlı ekonomi, ithal ikamecilik, sanayiye dayalı kalkınmacılık, tam istihdam gibi eski “paradigma”lar gündemden düşerken, ihracata dönük ekonomi, serbest piyasa, finansallaşma, eksik istihdam, faiz, enflasyon gibi finansal araçlar yeni dönem iktisat modasını şekillendiren ve iktisat politikalarının bilimselliğini test eden temel ölçütler haline gelmiştir. Bu kavramların bilimsel görünüşlerinin arkasına gizlenen ideolojik boyut ise toplumsal boyutu analiz edildiğinde görünür hale gelmektedir.

İdeoloji, piyasa, meta ve özel mülkiyetin insan faaliyetleri üzerindeki hakimiyeti ile somutlaşmaktadır. Bu hakimiyetin yarattığı çelişki ve çatışmaların üstesinden gelme iddiasındaki Keynesyen politikalar, belli bir süre işlemiş fakat sermaye, kendisine sınırlar çizmeye çalışan bu politikalardan ilk fırsatta kurtulmuş ve kendisine sınırsız özgürlük sağlayan eski liberal ajandayı tekrar dünyanın gündemine sokmuştur. Liberal ajandanın en önemli parçası olan özel mülkiyetin “özel”liği, liberal iktisatçıların çok sevdiği Robinson Crouse figürünün pazardaki fırsatları kovalayan bireyinde hayat bulmuştur. Bu rekabetçi bireye dayalı anlayışın çizdiği prototip, fark temelli politikayı kendine dayanak noktası olarak yüksel(til)mektedir.

Baudrillard(2013)'in tüketim toplumu, Beck(2011)'in risk toplumu, Hardt ve Negri(2012)'nin imparatorluğu gibi birçok teori, farklı yönlerden postmodernizmin fark temelli yaklaşımını benimsemişlerdir. Farklılık temelli postmodernist yaklaşım, kapitalizm ve piyasa için pazarlama, tüketim gibi karlı bir ortama da referans kaynağı oluşturmaktadır(Hardt ve Negri, 2012: 164-165). Bu analiz genellikle kapitalizmin neoliberal uygulamalarının fark temelli projeye birleşerek toplumu dönüştürdüğü yönündeki analizle birleştirilmektedir. Harvey(2005: 171)'e göre, emek havuzundaki farklılıklar, işçileri bölmek ve yönetmek için her zaman kullanılmıştır. Neoliberal uygulamalarla birlikte emeğin konumu sıradan bir metaya çevrilmiştir. Bu uygulamalar her ne kadar yalın üretim, taşeronlaşma, esnek sözleşmeler vs. aracılığıyla istihdam yapısını parçalasa da sınıfın istihdamdan daha fazlasını ifade ettiği açıktır. Dolayısıyla sınıfı dışlayan fark ya da kimlik temelli sosyal yapıyı neoliberal uygulamaların doğrudan sonucu olarak açıklamak mümkün görünmemektedir.

Neoliberal projenin hedefleri, 150-200 yıl önce Avrupa kapitalizminin aldığı liberal ama vahşi kapitalist biçimde somutlaşmaktadır(Boratav, 2015: 173). Bu dönemin liberal teorilerinde de bireycilik öne çıkmaktadır. Adam Smith, ideal toplumu çıkarları peşinde koşan bireylerle karakterize etmektedir(Clarke, 2014: 82). Bu fikir, klasik iktisatın Say gibi diğer teorisyenleri üzerinde de geniş etkilerde bulunmuştur. Bu etki, toplumsal değişimi evrim çerçevesine oturtmaya çalışan ve toplumu Sosyal Darwinist bir çerçevede açıklayan Spencer(1950) ile dönemin daha birçok düşünüründe izlemek mümkündür. Bu teoriler, “serbest” piyasanın “yarattığı” bir fenomen olarak bireyciliğinin büyümesine kapıldığı oranda, sadece kendi çıkarının peşinde koşan bireyin(yani burjuvanın) ve pazarın meta haline getirdiği emek gücü

aracılığıyla toplumda meydana getirdiği sınıf oluşumunu gözden kaçırmışlardır. Bu gözden kaçırma bazen pazar merkezli toplumun yarattığı şeyleşmenin ya da kontemplatif yaklaşımın bir sonucu olarak ortaya çıkarken bazen de bu teorisyenlerin kafalarındaki liberal fantezilerinin propagandasına dönüşmüş görünmektedir. Polanyi(2001: 267) “piyasa ütopyasının bir kenara bırakılması bizi toplumun gerçekliğiyle karşı karşıya getirir.” demiştir. Toplumun gerçekliğine bakıldığında, liberalizmin ilk döneminde bile piyasa temelli bireyciliğin toplumu atomize edip parçaladığını söylemek zordur. Özellikle 19. yy. ile 20. yy, sınıf mücadelesinin yoğun olarak yaşandığı dönemler olmuştur. Bu sınıfsal pratikler, gerek Marks ve Engels’in eserlerinde, gerek Thompson’ın araştırmalarında, gerekse 20. yy.’da gerçekleşen bir dizi sınıf devrimi pratiğinde vs. açığa çıkmaktadır.

Liberal teoriler, 20. yy. sonu ve 21. yy. başı itibariyle aynı şekilde kapitalist bireyin önündeki kısıtlamaların kalktığı bir toplum tahayyül etmektedirler. Fakat bütün ideolojik propagandaya ve tarihin sonu iddialarına rağmen 20. yy. sonunda yeniden dirilen liberal bireyciliğin de akibeti pek farklı görünmemektedir. Sınıf, toplumu açıklamak için önemli bir fenomen olarak yerini korumaktadır.

Sınıfı sosyal bilimlerin gündeminden düşürmeyi hedefleyen tartışmalardan biri de hizmet sektörünün büyümesi ve genişleyen orta sınıfla ilgili tartışmalarıdır. Bu tartışmalarla işçi sınıfı, yapısalcı yaklaşımlarla ilgili bölümde değerlendirdiğimiz Poluantzas’ın analizi izlenerek üretken emek/üretken olmayan emek ayırımına dayanan dar bir tanıma sokulmaktadır. İşçi sınıfından dışlanan kesimler küçük burjuvazi ya da yeni orta sınıfın parçası olarak tanımlanmaktadır. Bu analiz yine Poulantzas’ın politik düzeyde yeterli etkinliklerle tanımlanan sınıf kavrayışıyla tamamlanmaktadır. Böylelikle, toplumsal değişimin yönü politik hedeflerle

tanımlanan yeni toplumsal hareketlere yaslanan kimlik temelli bir sosyal yapıya bağlı olarak açıklanmaktadır(Erbaş ve Coşkun, 2007: 8-13; Wood, 2011: 49-108). Fakat Erbaş ve Coşkun(2007: 17)'a göre, yeni toplumsal hareketlerin işaret ettiği çatışmalar, sınıf hareketlerinin olmadığı yeni bir topluma geçişe değil kapitalizmin geçirdiği bir uğrağa işaret etmektedir. Sınıf çatışmaları ise kapitalizme içseldir ve kapitalizmin geçirdiği dönüşümlerle ortadan kalkmayıp sadece ivme değiştirmektedir. Bu ivmenin düşüp kimlik temelli yeni toplumsal hareketlerin öne çıkması ihtimallerden biridir. Diğer ihtimal ise sınıf çatışmalarının ivmesinin, kapitalizmin neoliberalizm uğrağındaki çelişkilerin, olumsuz/yıkıcı etkilerin artışına bağlı olarak yükselmesi olacaktır(Erbaş ve Coşkun, 2007: 23).



#### **4. BÖLÜM: NEOLİBERAL DÖNEM VE ÇALIŞMA YAŞAMI**

Genel anlamıyla üretilen artı değere el koymak anlamına gelen sömürünün biçimleri her ne kadar farklı mekan ve zamanlarda farklı biçimlere bürünse de kapitalizmin merkezi özelliği olmayı sürdürmüştür. Fakat bu özelliğin ne sömürüye maruz kalanlar ne de bu durumu anlamaya çalışan sosyal bilimciler tarafından kavranması hiç de kolay olmamıştır. Çünkü sömürü, kapitalizmin ilk zamanlarından beri doğrudan bakılınca anlaşılamayacak biçimlere bürünmüştür. Sermaye sahibi ve işçi arasında özgür pazarlıkla belirlenen ücret, doğrudan siyasi güç kullanılarak elde edilen feodal sömürüye oranla kapitalizmde ücretli emek üzerindeki sömürünün anlaşılmasını zorlaştıran bir etken olmuştur. Fakat, Marks'ın artı değer üzerine yaptığı analiz, sömürü üzerindeki gizi ortadan kaldırmıştır(Wood, 2012: 17-20). Bu araştırmada özelleştirmeyi gündeme alacağım. Bu nedenle öncelikle kapitalizmde özelleştirmelerin gündemin ilk sıralarında olmadığı, devletin ekonomide doğrudan yatırımlarla aktif rol aldığı ifade edilen dönemin paradigmasını ele alacağım. Daha sonra, devletin aktif olarak rol aldığı işletmelerin özelleştirilmesini de gündeme alan dönemin paradigmasını inceleyerek bu farklı dönemlerde sömürünün nasıl sağladığını açıklayacağım. Bu dönemsel değerlendirmeler, Seyitömer'in tarihsel ve mevcut durumun anlaşılması açısından yol gösterici olacaktır.

##### **4.1. Kapitalist Sermaye Birikiminin Yeni Biçimi Olarak Neoliberal Uygulamalar**

Kapitalizm tarihi boyunca, ekonomi-politik anlamda özellikle iki temel liberal eğilim öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi, fizyokratlarla ünlene ve bugün birçok liberal teorisyenin veciz sözü olan “Bırakınız yapsınlar” yaklaşımında

somutlanmıştır(Savaş, 1997: 228). Genel anlamda, devletin piyasayla ilgili kararlara müdahil olması istenmemektedir. Bu yaklaşımın ileri uygulamalarında devletin sermaye için gece bekçisi konumuna indirgenmesi hedeflenmiştir ve bununla bağlantılı olarak çalışma yaşamı(sivil toplum) sermayenin hakimiyeti altına girmiştir. İkinci eğilim ise, devletin piyasayı -hem merkezi planlama ve düzenleme anlamında etkili olarak, hem de bazı önemli sektörlerde doğrudan yatırım yaparak- etkisi altına aldığı bir rejimi hakim kılmaya çalışmıştır. Bu düzenlemede, devletin aktif bir şekilde ekonomide rol alması nedeniyle, çalışma yaşamında sermayenin mutlak hakimiyetinden söz etmek zordur. Devlet müdahalesinde tercih, zaman zaman ekonomik büyümeden elde edilen nispi artı değerın en azından bir kısmının emeğe döndürülerek piyasanın talep yönünde düzenlenmesi ve böylelikle popülist politikalarla sistemin meşrulaştırılması(Boratav, 2005) yönünde olmaktadır. Kapitalist rejimlerde, bu iki yaklaşımdan hangisinin tercih edilmesi gerektiği ise hakim iktidar bloğu tarafından her zaman tartışma konusu olmuştur.

Kapitalizmin yakın tarihini bir hat boyunca takip ettiğimizde, 19. yy. sonlarından itibaren merkezi öneme sahip olan rekabetçi anlayışın Lenin'in emperyalizm analizinde işaret ettiği şekliyle, gelişen kartel ve tröst tipi anlaşmalar ve birleşmeler ile ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir. Böylelikle, küçük işletmelerin aleyhine bir sonuç ortaya çıkmaya başlamıştır. Sonrasında rekabeti yeniden tesis etme hedefiyle yürürlüğe sokulan anti-tröst yasaları da bu gelişmeyi durdurmamış, hızlandırmıştır. Bu yasalardan sonra, birleşme gibi yollarla oluşan daha büyük şirketler ortaya çıkmıştır. Bu dönem, 20. yy. başlarına gelindiğinde, Taylorist ilkeleri ve montaj hattını temel alan yeni bir üretim organizasyonuna dayalı bir uygulamaya tanıklık etmiştir. Bu uygulamalarla, hem üretimin hızlanması

sağlanmış, hem de sermaye üretkenliği ve kar oranları artmıştır. Böylelikle, teknolojik ilerlemenin neden olduğu kar oranlarının düşmesinin önüne, yönetsel ve organizasyonel yeniliklerle geçilmeye çalışılmıştır(Dumenil ve Levy, 2004:145-149).

Kapitalizm tarihinin bahsedilen döneminin analizi, finansın baskın rol oynadığı tek dönemin sadece neoliberal dönem olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Finans, mali sermaye(bankalar) öncülüğünde 19. yy. sonunda da 1930 Büyük Depresyon'a kadar etkili olmuştur. Fakat, ABD'de New Deal adıyla bilinen ve devlet müdahalesi aracılığıyla finansın gücünün dengelenmesi ile para politikasındaki tekelinin önüne geçilmesi anlamına gelen politikalar, İkinci Dünya Savaşı dönemini istisna sayarsak 1970'lere kadar artarak ve 1944'te imzalanan Bretton Woods anlaşmasının, IMF ve Dünya Bankası'nın da etkisiyle Dünya'ya yayılarak etkili olmuştur(Dumenil ve Levy, 2004:156-161).

ABD ekonomisiyle başlayarak Dünya'ya yayılan bu politikalar, Keynesyen politikalar olarak adlandırılmaktadır. Keynesyen dönem, genel olarak sermaye karşısında emek lehine ortaya koyduğu kısıtlamalarla ifade edilmektedir. Fakat, bu dönemlerde sömürünün ortadan kalkmadığı gerçeğinin yanında bu kısıtlamaların ne kadar geçerli olduğu da tartışmalıdır. Bu dönemde yaşanan bazı durumlar karşısında neoliberal uygulamalar bile daha masum görünmektedir. Örneğin, 2. Dünya Savaşı sonrası yıllar, Keynesyen politikaların hakimiyetini arttırdığı dönemler olmuştur(Pamuk, 2016: 248-255). Fakat bu hakimiyet durumu sermayenin paravan şirketler aracılığıyla Keynesyen asgari ücret uygulamasının kenarından dolaşmasının önüne geçmemiştir. ABD'de oldukça güçlü bir perakende mağaza zinciri olan

Walmart'un, bu yöntemle emek maliyetlerini kısma yoluna gitmesi, bu uygulamaların yaygınlığının önemli bir göstergesidir(Gupta, 2015:17).

Harvey(2005:187), Keynesyen politikanın “kupon biriktiren rantçılar”ı hedef aldığını fakat, neoliberalizmle birlikte rantçılar ve finansçıların tekrar güç kazandığını belirtmektedir. Keynesyen dönemde rantçıların hedef alındığı en azından söylemde böyle olduğu açıktır. Ama, Keynesyen dönemin tamamen rantçılardan azade bir dönem olduğunu söylemek zordur. Bu dönem, gümrük korumasına yaslanan yerel burjuvazilerin ciddi rantlar elde etmediğini söylemek güçtür.

Keynesyen dönem, özellikle az gelişmiş ülkelerin ekonomi yönetiminde “kalkınmacılık” olarak ifade edilen paradigmanın öne çıktığı yıllardır. Harvey(2005:72), kalkınmacı devletlerin rekabet serbestliği, eğitim ve sağlık hizmeti gibi hizmetlerin yanında sermaye yatırımlarının önünü açmak için sosyal ve fiziksel altyapının sağlanması gibi özelliklerini vurgulamaktadır. Bu olanaklarla büyüyen kalkınmacı sermaye sınıfı, sonrasında neoliberal dönüşümü ve devletten bağımsızlaşmış bir ekonomiyi talep etmişlerdir. Kalkınmacı devlet, genel olarak neoliberal devlet anlayışının karşıtı olarak kavransa da dışa açılma, altyapı yatırımları ve rekabet gibi konulardaki yaklaşımlarıyla neoliberal devletle uzlaşabilecek yönlere de sahiptir. Fakat, neoliberal devlet esas olarak özelleştirme, devlet kontrolünün kaldırılması, serbest rekabet ve mülkiyet hakkının korunması ilkeleri üzerinden şekillenmiştir(Harvey, 2005:64-65).

Kapitalizm tarihindeki dönüşümlerin en önemli öncülü olarak ekonomik krizler öne çıkmaktadır. Kapitalizmin tarihi, büyük krizlerle doludur. Kapitalist rejimi yöneten iktidar bloğu, bu kriz dönemlerinde iki tercihle karşı karşıya kalmıştır:

Eski sistemin reformlarla iyileştirilmesi veya eski sistemden “daha köklü” bir kopuşla yeni bir sisteme geçilmesi. Klasik liberal kapitalizmin 1929 kriziyle çöküşü(Great Depression), İkinci Dünya Savaşı gibi faktörlerin Keynesyen ilkelere dayalı bir kapitalizmin yayılmasında etkili olması gibi 1970’lerde belirgin hale gelen kriz de neoliberal uygulamalarla şekillenecek bir kapitalizmi gündeme getirmiştir.

1970’lerdeki kriz döneminin işaret fişeği, sermaye kesimlerinin kar oranlarının düşüşüyle yakılmıştır. Sermaye, düşen kar oranlarını yükseltmek amacıyla krizden çıkış yolları aramıştır(Dumenil ve Levy, 2004: 9). Dumenil ve Levy(2004:63-67)’ye göre kar oranının artışının iki kaynağı vardır: Ücret düşüşü ve Teknolojik yenilikler. Krizin yarattığı ortam, finans sermayesinin işçiler üzerinde daha rahat hegemonya kurmasını sağlamıştır. Bu hegemonyanın sağladığı ortam, Keynesyen ilkelere dayalı ekonomi yönetiminde yapılacak olan bir takım değişiklikler aracılığıyla, krizden yeni bir çıkış yolu keşfedilmesini kolaylaştırmıştır.

1970’lere kadar süren ekonomik atmosfer, 1971’de ABD’den Avrupa ve Japonya’ya gerçekleşen fon akışları sonucunda doların zarar görmesi ve ABD’nin dünya ekonomisi üzerindeki hegemonyasını yitirmeye başlaması ile dağılmaya başlamıştır. Avrupa’nın direncinin kırılıp paralarını dalgalanmaya bırakmasıyla Bretton Woods sistemi çökmüş ve devletler, para ile sermaye akışı üzerindeki kontrollerini yitirmişlerdir(Dumenil ve Levy, 2004:161-164). Yani, kar oranlarının düşüşüyle birlikte ABD’nin Dünya ekonomisi üzerindeki hakimiyetini yitirmeye başlaması da yapısal krizin nedenlerinden biri olmuştur.

Neoliberal dönem, Keynesyen dönemdeki sermayenin -içe dönük, ithal ikameci ve kalkınmacı ulus devletlerin gümrük korumaları altında- uluslar arası

anlamda farklı ellerde yayılmasına tepki olarak, sermayenin belirli ellerde toplanmasına tanıklık etmiştir. Harvey(2005:159-165), neoliberal uygulamaların en önemli hedefinin, bir ülkenin ya da bir ulusun zenginlik ve gelirinin arttırılması değil sermayenin belirli ellerde biriktirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Bu birikim, “mülksüzleştirme” olarak adlandırdığı bir takım uygulamalarla sağlanmaktadır. Özelleştirme, finansallaşma, krizlerin yönetimi ve manipülasyonu ile devletin yeniden dağıtımda oynadığı rol bu dönemi karakterize etmektedir. Devlet, Keynesyen dönemde kullandığı düzenleyicilik gücünü artık bu politikaların yürütülmesi için hasretmektedir. Keynesyen politikalara göre ekonomisini düzenleyen bir çok gelişmekte olan ülke, önce faiz oranlarının düzenlenmesine dayanan Volcker taktiği ile borçlandırılmış, 1980’lerde de “borç krizi” bahanesiyle uluslararası sermayenin tahakkümüne maruz bırakılmıştır.

Harvey(2005:25-29,90)’e göre, neoliberalizm, dünya çapında özellikle ABD’nin yönettiği bir dizi uygulama ile şekillenmiştir. Reagan sonrası Paul Volcker tarafından üretilen politik uygulamalar, Keynesyen dönemde görece güçlenen sendikaların güçsüzleştirilerek neoliberal uygulamalara getirilecek herhangi bir itirazın önünü almak üzere ABD tarafından pek çok ülkenin gündemine sokulmuştur. Yine de, bir ülkenin neoliberal yolu izleyip izlemeyeceği o ülkedeki sınıfsal dengelere ve kapitalist sınıfın devlete ne kadar bağlı olup olmadığına bağlıdır. Fakat, 1970’lerde derece derece ve zor ilerleyen neoliberal dönüşümleri mümkün kılacak sınıfsal hegemonyanın ve iktidar bloğunun oluşumu, 1990’larda hız kazanmış ve artık tamamlanmıştır. Dolayısıyla, neoliberal uygulamalar, ihtiyaç duyduğu sınıfsal güçle birlikte kapitalist sistemde hegemonyasını sağlamıştır.

Amerika’da düşen kar oranları, sermayeyi daha karlı yatırımlar için Arap petrodolarlarına yöneltmiştir. Bu durum, Bretton Woods anlaşmasıyla Dünya’da kurulmuş olan doların değerinin sabitlenmesiyle elde edilen dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Bu bozulma sonrası, az gelişmiş ülkelerin yapısal dönüşüm gibi gerekçelerin arkasına sığınarak borçlanmaları sağlanmıştır. Daha sonra borcunu ödeyemez hale geldiklerinde ise bir dizi yöntemle varlıkları çok ucuz fiyatlarla ele geçirilmiştir. Böylelikle, ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde üst sınıflar güçlerini yeniden sağlamışlardır(Dumenil ve Levy, 2004:160-164).

Neoliberal ajanda, ekonomide bozulan dengeleri “düzenlemek” için birçok araca sahiptir. Bunların en göze çarpanı, faiz ve enflasyondur. Dumenil ve Levy(2004:71-76), faiz oranları ve enflasyon arasındaki dengenin 80’lerle birlikte bozulmasıyla zaten düşmekte olan finans dışı şirketlerin karlarının -yüksek faiz ödemeleri nedeniyle- borçlu oldukları alacaklılara doğru aktığını belirtmektedirler. Bu durum Amerika’nın finansal yükselişini de açıklamaktadır. Kriz dönemine düşük borçla giren Amerikan şirketleri, Avrupalı şirketlere göre avantaj sağlamıştır. Böylelikle, ABD 80’ler ve 90’lar boyunca yüksek büyüme oranlarını yakalayabilmiştir.

Neoliberal yaklaşımın Keynesyen yaklaşıma karşı geliştirdiği en önemli söylem, yükselen kamu harcamaları ve kamu harcamalarının verimsizliğidir. Fakat, neoliberal dönemde kamu harcamalarının düzenlenmesinin sağlandığını söylemek güçtür. Dumenil ve Levy(2004:78-85), Fransa’da kriz karşısında kamu harcamalarının kısıtlanması, kamu borçlarının önüne geçilmesi amacıyla bir takım neoliberal uygulamanın gündeme geldiğini belirtmektedirler. Bu uygulamalarla kamu borçları düşmüş, fakat buna karşılık hane halkı borçları yükselmeye başlamış,

yani borçlar bir anlamda bireyselleşmiştir. Fakat, yükselen hane halkı borçlarının finans kesimi için yarattığı riskli ortam devlet tarafından güvence altına alınmış ve bu durum kamu borçları üzerinde daha yıkıcı bir etki yaratmıştır. Kısaca, finansal çözüm arayışları finansal hegemonyanın güçlenmesinden başka bir etkide bulunmamıştır.

Finans hareketleri ve finansal çözüm arayışları, sadece ulusal değil, uluslararası anlamda da ekonomik gücü elinde tutanları etkili hale getirmiştir. Wood(2012:148-152), ABD'nin başını çektiği yeni emperyal düzenin başlangıcını İkinci Dünya Savaşı olarak almaktadır. Yeni emperyal düzenin askeri üstünlüğü atom bombasıyla, iktisadi üstünlüğü ise IMF, Dünya Bankası gibi kurumlar ve Washington anlaşması, GATT gibi anlaşmalar aracılığıyla kurulmuştur. Bu anlaşmalar, diğer ekonomileri Batı ve özellikle ABD sermayesine açmak üzere planlanmışlardır. Bağımlı ekonomilerin dışa açılmaya zorlanması, emperyal sermaye karşısındaki kırılganlıklarının artmasına neden olunmuştur. Böylelikle, ABD finansal çıkarları lehine büyük kazançlar sağlanırken, Üçüncü Dünya ise borç krizi içerisine sürüklenmiştir.

Neoliberal uygulamaların, borçlandırma aracılığıyla yükselişinin en önemli örneklerinden biri New York'un borçlarından dolayı şehir olarak 1975'te icralık olması olayıdır. Şirketlerin değil de bir şehrin icralık edilmesi, Büyük Depresyon'dan beri finans kurumlarına mesafeli yaklaşan ve vatandaşın refahını popülist anlamda da olsa ön plana alan devletin artık açıkça finans kurumları tarafında safını belirlediğini göstermektedir. 1980'de iş başına geçen Reagan yönetimi de New York için uygulanan senaryoyu genişleterek uygulamaya devam etmiştir(Harvey, 2005:48).



Neoliberal uygulamaları gündeme getiren önemli ekonomik operasyonlar, IMF, hedge fonlar\* ve buna benzer finansal araçlar üzerinden büyüyen akbaba sermaye aracılığıyla yürütülmüştür. Bu operasyonlar için dünyanın her köşesi birer laboratuvar olarak kullanılmıştır. 1997-1998 Doğu Asya krizi, 1970'ler Meksika gibi örnekler ise bu araçlar için verimli uygulama alanları olmuştur(Harvey, 2005:97-111).

Neoliberal dönem ile ilgili yaygın görüş ve bu tezde de şu ana kadar çizilen tablo şudur: 1) Finans sermayesi güç kazanmıştır. 2) bunun dışında kalan eski dönemde devleti arkasına alarak yükselen eski sınıf ve fraksiyonlar devletin ekonomi üzerindeki rolünün azalmasıyla birlikte güç kaybetmiştir. Örneğin, Sennet(2011:30-32)'e göre, şirketlerin hiyerarşiyi ve bürokrasiyi temel alan yönetimleri Bretton Woods anlaşmasının 1970'lerin başında bozulması ve yeni yatırım olanaklarının ortaya çıkışıyla değişime uğramıştır. Yatırımcılar, uzun vadeli karları değil, kısa vadeli yatırımlarla hisse senedi alım-satımına dayanan karları hedeflemeye başlamıştır. Şirket yönetimlerinde somutlaşan eski dönemdeki, istikrar ve kurumsal katılık, bu dönemde geçer akçe olma niteliğini yitirmiş, yerine finansın hareketliliğinin temsil ettiği esneklik hakim hale gelmiştir. Bauman(2012:70-73) ise küreselleşme ve neoliberal süreçleri içiçe değerlendirirken, ulus devletin sınırlarını aşındıran en önemli etkiyi ekonomik alanda ifade etmektedir. Sermaye ve finans hareketleri ve hacmi, ekonomiyi politik kontrolün ötesine taşıyarak devleti etkisiz hale getirmiştir. Bu tarz zayıf, sözde devletler, küresel şirketlerin faydasına çalışan polis karakollarına dönüşmüşlerdir. Hardt ve Negri de neoliberal dönemi yorumlarken benzer bir eğilim içerisindedir ve onlar, bu görüşlerini sadece eski

---

\* Katılmak için büyük sermaye gerektiren fakat katılımcılara yüksek getiriler de sağlayan fonlar

devlet içinde kümelenen egemen bloğa karşı değil işçi sınıfına karşı da finans sermayesinin zaferini ilan ederek geliştirmektedirler:

*“Finans ve para akışları, emek gücünün esnek örgütlenmesi kalıbının hemen hemen aynısını izler. Spekülatif ve finansal sermaye, bir yandan emek gücünün fiyatı nerede ucuzsa ve yönetim aygıtı nerede en yüksek sömürüyü garanti ediyorsa oraya akar. Öte yandan emek gücü üzerinde katı kurallar uygulamayı sürdüren, tam esneklik ve hareketliliğe karşı çıkan ülkeler, küresel para mekanizmaları tarafından cezalandırılır, baskı altına alınır ve nihayet yıkılır. İşsizlik oranı düşerse, daha doğrusu esnek ve hareketli olmayan işçilerin oranı artarsa borsa düşer. Bir ülkedeki sosyal politikalar İmparatorluğun esneklik ve hareketlilik buyruğuna eksiksiz olarak uymuyorsa, daha doğrusu ulus-devletin direncinin bir timsali olarak refah devletinin bazı unsurları korunuyorsa aynı şeyler olur. Para politikaları emek politikalarının buyurduğu (işçiler arasındaki\*) bölünmeleri pekiştirir.”(Hardt ve Negri, 2012:338)*

Neoliberal dönem ile ilgili bu görüşler, daha geniş bir değerlendirmeyi hak etmektedir. Öncelikle, finans hareketlerinin en önemli etkisi, ekonomik gücü elinde tutan elitlerin güçlenmesine yardımcı olmasıdır. Harvey(2005:32), neoliberalizmle ortaya çıkan yeni sınıfın yapısının eskiden çatışan tüccar, finans, üretim sermayesini bir araya getiren CEO’ların yönettiği holdingler aracılığı ile şekillendiğini belirtmektedir. Bu sınıf yapısı, daha önceki sınıftan bu haliyle farklı bir sınıfa işaret etmektedir. Fakat bu yeni sınıf da devlet gücüyle kurduğu ayrıcalıklı ilişki aracılığıyla neoliberal zenginlikten pay alabilme konusunda avantajlar sağlamaktadır. Kısacası, neoliberal uygulamalar nedeniyle yeni sınıfın ulus devletle bağlantısının kesildiği yönündeki yorum, doğru değildir. Yani, neoliberalizmle birlikte devletin

---

\* Ben ekledim!

ekonomi üzerindeki rolünün yok olduğuna dair bir yorum çıkarmak, zordur. Devletin, ekonomi üzerinde daha önce özellikle ulus devletinin sonu tezlerinde de bahsedilen araçlarla etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Yine de, doğrudan yatırımlar aracılığıyla ekonomi üzerinde yarattığı etkinin yavaş yavaş gündemden düştüğü de açıktır.

Marks(2014: 139), bir dönemin egemen fikirlerinin egemen sınıfın fikirleri olduğunu belirtmektedir. Ele aldığımız son yorumlarda açık veya örtük olarak, 1960'larda burjuvazi içerisinde egemen fraksiyonun sanayi burjuvazisi olduğu, 1970'lerle birlikte rüzgarın finans burjuvazisi yönünden estiği ve bu fraksiyonun neoliberal uygulamaları gündeme getirdiği ifade edilmektedir. Sanayi burjuvazisi, Keynesyen ilkelere dayalı bir toplumsal düzeni inşa etmeyi hedeflemiştir. Fakat, özellikle krizlerin etkisiyle gücü zayıflamış yerini başka bir burjuva fraksiyona, finans burjuvazisine bırakmıştır. Finans burjuvazisinin inşa ettiği toplumsal düzen ise neoliberalizm olmuştur. Bu analiz, tek başına durumu açıklamak için yeterli değildir. Çünkü, her ne kadar analitik anlamda burjuva fraksiyonları ve onların temsil ettiği politikalar ile ekonomik formasyonları birbirinden ayırmak mümkün olsa da reelde sermayenin farklı biçimlerinin aynı şirketlerin, holdinglerin bünyesinde görmek mümkündür. Bu holdingler, sermayelerinin bileşiminde hangi dönemde hangi biçime ağırlık verecekleri konusunda konjonktüre bağlı olarak karar verme şansına sahiptirler. Dolayısıyla, bu şirketlerde temsil edilen burjuva sınıfının egemenliğinin farklı dönemlerde azalıp azalmadığı konusunda yorum yapmak zordur. Sermaye bileşiminde sanayi aleyhine yapılacak değişiklikler nedeniyle, sanayinin ekonomi içerisindeki etkililiğinin azaldığı bir an için kabul edilse bile bu durum eski sanayi burjuvazisinin yok edilip yerine yeni finans burjuvazisinin tahkim edildiği anlamına

gelmemektedir. Eski sanayi burjuvazisi, elindeki sanayi sermayesini elinde tutabileceği gibi onu kolaylıkla finans sermayesine dönüştürme olanağına da sahiptir. Hatta hem sanayi, hem finans sermayesini elinde tutma seçeneği de vardır. Sermaye sahibi güçlü şirketler bu küçük değişikliklerle güçlerinden bir şey kaybetmemiş ve bu süreçten daha güçlü bir şekilde çıkararak devamlılığını sürdürmüşlerdir.

Buradan çıkaracağımız sonuç, neoliberal uygulamaların burjuvazinin finans sermayesi tarafından temsil edilen fraksiyonunun iktidarını güçlendirirken geleneksel sanayi sermayesine dayanan kesimini güçsüzleştirdiği yorumunun hatalı olduğudur. Her ne kadar finans, yeni dönemde kar etmenin ve artığa el koymanın bir aracı olarak öne çıksa da finans dışı şirketlerin finansla kurmuş olduğu ilişkiler ve buradan elde ettiği yüksek karlar(Dumenil ve Levy, 2004: 115-118), çıkarları çatışan iki ayrı burjuva fraksiyon tanımını yapmayı güçleştirmektedir. Neoliberal dönüşümler, ekonomik elitlerin güçlendirilerek sermaye birikiminin yeniden inşasına işaret etmektedir. Bu güçlenmeyi sağlamak için sermaye birikiminin önünde engel olduğu düşünülen Keynesyen uygulamalara son verilmiştir(Harvey,2005:19). Sermaye birikimi hedefi gerçekleştirildiği şüpheli olmakla birlikte ekonomik elitlerin neoliberal uygulamalarla güçlendirildiği bir gerçektir. Neoliberal dönemde oluşan sınıf ittifakı, burjuvazinin bütün fraksiyonlarını içermektedir ve bu dönemin en önemli kaybedeni bütün biçimleriyle(vasıflı/vasıfsız, kafa emeği/kol emeği vs.) ücretli çalışan kesimler olmuştur.

Neoliberal devlet, sermaye birikiminin önüne engel olarak dikilen işçi sınıfı sendikaları gibi örgütlenmelere açık değildir. Bunun yerine, tek tek işçilerin bireysel özgürlükleri kutsanarak “esneklik” temelinde örgütlenmiş emek piyasasına itaat etmesi beklenmektedir. İşçiler, her ne kadar bu durumdan faydalanan işçilerin

varlığından söz etmek mümkünse de sınırlar arası geçiş konusunda sermaye karşısındaki eşitsiz konumları, iktisadi konularda bilgiye erişimlerinin kısıtlı olması gibi nedenlerle genel anlamda avantajsız bir konumda bulunmaktadır. Neoliberal uygulamaların hakim olduğu yerlerde, esnek uzmanlaşma, düşük ücret, güvencesizlik yaygındır. Bu sistematikleşmiş sorunlar, tekillikleri ve bireyselliklerine hapsolmuş işçilerin kişisel başarısızlıkları olarak değerlendirilerek uygulamalar temize çıkarılmıştır(Harvey, 2005:75-76). Böylelikle, işçinin örgütlü gücünün güçsüzleştirilmesi, yoldan çekilmesi ve yok edilmesi, neoliberal uygulamaların sağlıklı yürümesi için yeni dönemde temel bir gereklilik haline gelmiştir(Harvey, 2005:116).

Sosyal eşitsizlikler, kapitalizmin genel özelliği olagelmıştır. Fakat, neoliberalizmle, özellikle borçlu işçi haneleri, yüksek faiz oranları ve enflasyon karşısında tutunamamıştır. Bunun yanında, Keynesyen dönemde devlet tarafından sağlanan sosyal desteklerden de zamanla mahrum bırakılmışlardır. Böylelikle, reel olarak eriyen ücretler nedeniyle daha güçsüz bir konuma gerilemiştir(Dumenil ve Levy, 2004:137-138).

Neoliberal değişimler, sermaye birikimi için elverişli bir ortam doğurmuştur. Bu birikimin sağlayan ve garantiye alan önemli etkenlerden biri, kronikleşmiş işsizlik sorunudur. Enflasyonu düşürme hedefli neoliberal politikalar nedeniyle, işsizlik oranının artışının engellenmesini sağlayacak büyüme oranını yükseltme, teknolojik değişimler veya haftalık iş saatinin düzenlenmesi gibi küçük uygulama ve önlemler hayata geçirilememiştir(Dumenil ve Levy, 2004:51-57). Bu durum, dolaylı olarak, işçilerin ücret, güvence vs. konularda mücadele kapasitesini düşüren ve işçileri bireyselleştiren etkenler olmuştur.

Tarihsel materyalist yaklaşım içerisinde üretim tarzı tartışmaları, özellikle feodal dönem için hayli zengin bir içeriğe sahiptir. Feodal Üretim Tarzı'nın hakim olduğu dönem, bazı yaklaşımlar tarafından coğrafi ve dönemsel farklılaşmalara dayanarak adlandırılmıştır. Bu doğrultuda, Marks'ın yazılarından çıkartılarak oluşturulan Asya Tipi Üretim Tarzı veya Cermetik Üretim Tarzı gibi kullanımların “farklı” üretim tarzlarına tekabül ettiği iddiasındadırlar. Bazı yaklaşımlar ise bu coğrafi farklılaşmalar nedeniyle farklı bir üretim tarzının varlığından bahsedilemeyeceğini, bu bölgelerdeki üretim tarzının da feodalizm altında toplanması gerektiğini öne sürmektedir\*.

Kapitalist Üretim Tarzı'nın hakim olduğu dönemde gerçekleştiği ifade edilen değişimlerin niteliği hakkındaki tartışmalar da üretim tarzı tartışmalarına benzer bir içeriğe sahiptir. Özellikle neoliberalizm üzerine yapılan değerlendirmeler de bu tartışmalardan azade değildir. Kimi teorisyenler neoliberalizm şeklinde ifade edilen eğilimlerin, kapitalizmin ilk dönemlerinden itibaren var olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşımın, emek süreci tartışmalarındaki örneği, kapitalizmin değerlendirme(valorisation) hedefinin sürekliliğine vurgu yapan Brighton(1977)'in yaklaşımıdır. Buradan yola çıkarak, emek sürecinin kontrolünde gündeme gelen görece özerklik, esneklik gibi biçimsel değişikliklere rağmen kapitalizm içerisindeki uygulamalarda değerlendirme hedefi doğrultusunda tam bir süreklilik olduğunu belirtmektedirler. Bu şekilde total bir yaklaşım sergileyenlerin bir kısmı ise en azından farklı bir üretim tarzı olarak ifade etmemekle birlikte kapitalizm tarihi içerisinde farklı bir dönem olarak neoliberal dönemde gerçekleşen değişimleri yorumlamaya girişmektedirler. Bu doğrultudaki yorumlar postmarksizmde en uç

---

\* ATÜT tartışmaları, Dünya'da da geniş yer bulmakla birlikte Türkiye'deki geniş tartışmanın tarafları konusunda fikir edinebilmek için bkz. Erkul(1997: 102-107)

noktasına ulaşmaktadır. Postmarksist yaklaşım, postkapitalist dönemde ekonominin ve üretimin belirleyici olma özelliğinin kalmadığını ifade etmektedir. Bunun için en önemli argümanları iletişim, enformasyon alanında meydana gelen değişimlerle sanayide çalışan işçi sayısının azalıp hizmet alanında çalışanların sayısının artmasıdır. Bu sayede, kapitalizmde ekonomik düzeydeki çelişkilerin asgariye indirildiği düşünülmektedir. Bu dönemde, politik düzeyde ortaya çıkan yeni çatışma ve çelişkilerin belirleyici hale geldiğini belirtmektedirler(Güllüpnar, 2012: 145-149). Postmarksist yaklaşımın bu yöndeki yorumları, feodalizm ve Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarında görülen politika alanının üst belirleyiciliği yaklaşımının devamı görünümündedir. Yeni dönemde ortaya çıkan iletişim, enformasyon alanındaki gelişmeler gibi emek sürecini ilgilendiren analizlerle başlayarak kapitalizmde ekonomik alanın merkezi rolünü kabul ediyor görünmektedirler. Fakat emek süreci hakkında ortaya koydukları argümanlar, ekonomik düzeyin önemsizleştiği yorumuyla tamamlanmaktadır. Bu yorumlar ekonomik düzeyin belirleyici olduğu kapitalist üretim tarzından farklı bir üretim tarzına işaret ediyorlarmış görünümü vermektedir. Bu tezde geniş bir üretim tarzı tartışmasına girmeyi düşünmüyorum. Fakat neoliberalizm, Keynesçilik olarak adlandırılan formasyonların farklı bir üretim tarzına mı tekabül ettiği yoksa bunların kapitalizmin birer uğrağı mı olduğu, yeni dönemin açıklanması için önemli bir soru olarak var olmaktadır.

Neoliberal ajandanın önemli bir parçası olan özelleştirmeler, kamusal alan tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Hardt ve Negri(2012:305-307), özelleştirme ya da kamusal alanların özel mülkiyete devredilerek ortak mülklerin tasfiyesi sürecine direnmeyi etik ve önemli bir görev olarak teslim etmektedir. Fakat, her şeye rağmen bu problem endüstriyel topluma ait bir problemdir. Enformasyona dayalı

ekonomi ve toplumun hakim olduğu imparatorluk dönemi ise daha önce yaşanmamış derin ve köklü bir ortaklık ortamını doğurmuştur. Postmodern dönemde mülk edinilebilen ve kullanılabilen mal ve hizmetlerin azalması ile modern özel mülkiyet kavramının temelini dağılması, kapitalizmin dünya çapında yarattığı mülksüzleştirmeye karşı gözyaşı dökülmesini anlamsız hale getirmektedir. Dolayısıyla, yeni dönemde ortak alanların ne olduğu tartışılması gereken önemli bir mesele haline gelmiştir.

#### **4.2. Çalışma Yaşamındaki Dönüşümler**

Neoliberal uygulamaların meşrulaştırılmasını sağlayan söylemler, geçerlilikleri tartışmalı olmasına rağmen, sermayeyi elinde tutan elitlere sağladığı güç nedeniyle önem kazanmaktadır. Bu gücün iktisadi zemini, hem küçük sermaye karşısında neoliberal uygulamalar aracılığıyla merkezileşmiş ve yoğunlaşmış sermaye kesimine aktarılan karlar aracılığıyla, hem de neoliberalizm tarafından çalışma yaşamında işçi sınıfına dayatılan koşullarla sağlanmaktadır. Bu gücün siyasal ve ideolojik zemini ise çalışma yaşamında, neoliberal söylemlerin meşrulaştırma ya da rıza sağlama yönündeki etkisi ile belirlemektedir. Dolayısıyla, neoliberalizm üzerine tam bir kavrayışa sahip olmak için çalışma yaşamındaki değişimlerin de incelenmesi önemlidir.

Kontrol, kapitalist emek sürecinin önemli bir boyutudur. Sermaye, kapitalizmde hem kırsal emeği hem de zanaat emeğini üretim araçlarından kopartmıştır. Bu durum, emek üzerindeki kontrolü sağlamak için önemli bir aşama olmuştur. Fakat üretim ya da emek süreci aşamasına gelindiğinde sermaye, emek gücü ve üretim araçlarını bir araya getirmek zorunluluğuyla karşı karşıya



kalmaktadır. Sermaye, karını realize edeceği bir değerlendirme sürecini garantiye almak için emek sürecini de kontrol altına almak zorundadır. Sermaye, emek üzerindeki kontrolünü iki yolla gerçekleştirir: Emegin biçimsel tabiyeti ya da emegin gerçek tabiyeti. Brighton(1977: 7), emegin biçimsel tabiyetini şu biçimler çerçevesinde açıklamaktadır: ücretli emek, üretim araçlarının meta formu, asgari geçim araçlarının meta formu, ürünün meta formu. Emegin gerçek tabiyeti ise değerlendirme(valorisation) sürecinin kontrolünde gerçekleşmektedir. Gerçek tabiyeti sağlayan faktörler, makinenin yoğun kullanımı, görelî artı değerî artışı, bilim ve teknolojinin bilinçli uygulamaları, esnek emek piyasası ve yedek işgücü ordusu, geniş ölçekli üretim olarak sıralanmaktadır(Brighton, 1977: 9-10).

Emegin gerçek tabiyetiyle bağlantılı olarak emek süreci gündeminin önemli bir başlığı da zanaat üretiminden makineye bağıli üretime geçiştir. Sermaye, makine üretimine geçerek bir yandan vasıflı emeğe olan bağımlılığını azaltırken diğeryandan üretimin hızı, yoğunluğu ve ritminin düzenlenmesi konusunda etkisini arttırmıştır. Böylelikle üretim, vasma bağıli öznel etkilerden arındırılırken üretimin Taylorist bilimsel yönetiminin ya da nesnel-rasyonel doğrultuda örgütlenmesinin önü açılmıştır. Böylelikle, kapitalist emek sürecinin değerlendirme yönündeki hedefinin de bu nesnel organizasyonla güvence altına alınması beklenmiştir(Brighton, 1977: 10-16).

Emegin kontrolü üzerinden yürüyen emek süreci tartışmaları, temelde Braverman eleştirisi üzerinden yürümektedir. Braverman, öncelikle insan emegini Marks'ın açıklamalarını takip edip "içgüdüsellikten uzak ve amaçlı olarak doğanın dönüştürülmesi" olarak ifade etmektedir. Böylelikle insan emegini hayvanların içgüdüsel emeginden ayırmaktadır. Fakat insan emeginin amaçlara karşılık gelecek

şekilde tasarımı ve uygulamasının bütünlüğü, kapitalist emek sürecinin belirli bir aşamasında parçalanmaya maruz kalmıştır. Böylelikle, emek süreci, bir yanda yöneten ve tasarlayan yönetici, diğer yanda uygulayıcı olmak üzere iki kesim tarafından yürütülmek üzere parçalanmıştır(Braverman, 2008: 71-82). Braverman(2008: 105-133), kapitalist emek sürecinin aldığı bu biçimi Taylor'un ilkelerine dayanarak açıklamıştır. Fakat Braverman'ın emeğin kontrolü üzerine yaptığı değerlendirmeler, sermayenin veya yöneticilerin kontrol uygulamalarına karşı emeğin direnişini gözardı etmesi nedeniyle eleştirilmektedir(Friedman, 1977: 43). Bunun yanında, emek sürecini sadece kontrol mekanizmasına indirgeyerek yapılan analiz yetersiz görülmüştür. Bu nedenle, kapitalist emek süreci değerlendirilirken kontrol mekanizmasının yanında değerlenme, karlılık ve sömürü gibi boyutlarının da ele alınması önemlidir(Cohen, 1987: 41-45).

Friedman(1986: 98-100), emek sürecinin kontrolünü iki tip yönetim modeliyle açıklamaktadır. Birinci model olan görelî özerklikte, işçilere sorumluluk veya esnek yöneticilik rolleri verilerek firmaya olan bağlılıkları arttırılmaktadır. Diğer modelde ise işçilere yapacakları işlerin detaylı bir şekilde tarif edilip yaptıkları işlerin sıkı bir şekilde takip edildiği doğrudan kontrol yöntemi uygulanmaktadır. İkinci modelde işçilere, makineymiş gibi muamele edilerek işçilerin emek süreci üzerindeki kontrolü ellerinden alınmış olmaktadır. Emek süreci, yöneticiler tarafından bu iki modelin farklı işçiler arasında ayırım yapılarak uygulanmasıyla da yürütülebilmektedir. İşçiler, bu şekilde merkez(central) işçiler ve çevre(peripheral) işçiler olarak bölünürken, merkez işçilere görelî özerklik modeli, çevre işçilere ise doğrudan kontrol modeli uygulanmaktadır. Bu şekilde kontrol yöntemlerinin sağlayacağı artı değerdeki artışların yanında, işçiler arasında rekabetin arttırılıp

herhangi bir direniş durumunda işçilere avantaj sağlayan kolektif yapının parçalanması da hedeflenmiştir(Friedman, 1977: 51-53). Fakat merkezdeki işçilerin görece özerk durumu, kapitalist üretim tarzındaki temel çelişkileri yok etmemiş ve işçiler arasındaki dayanışma ile emek-sermaye arasındaki gerilim devam etmiştir(Friedman, 1977: 55).

Kapitalist emek sürecinin organizasyonundaki görelî özerklik kavramlaştırması, kapitalist emek sürecinde daha demokrat ve emek-sermaye çelişkisini yumuşatan bir model sunuyormuş gibi düşünülmesine neden olmaktadır. Fakat bu durum, makineleşme ve bilgi teknolojileri alanında sermayenin elde ettiği avantajlarla birlikte düşünüldüğünde, emek sürecinin daha sıkı denetlendiği bir yapıya işaret etmektedir. Sermaye bu alanlarda elde ettiği güçle birlikte emeği ödül-ceza sistemi ve diğer performans uygulamalarıyla görelî özerk olarak ifade edilen emek süreçlerinde daha fazla kontrol etme imkanlarını da eline almıştır(Brighton, 1977: 18-19). Dolayısıyla kavramı kullanırken bu yönlerini de vurgulamak önemlidir.

Emek sürecinin makineleşmesi, kapitalizme içkin olan rasyonelleşme hedeflerini gerçekleştirdiği oranda hakim hale gelmiştir.\* Bu doğrultuda değerlenme, emek sürecini belirleyen temel faktörlerden biri olmayı sürdürmektedir. Üretim araçlarındaki gelişmeler de bu hedef doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu anlamda bilim ve teknoloji, emek-sermaye çelişkisinde de somutlaşan kapitalizmdeki temel ilişki ve çelişkileri ortadan kaldırmamıştır(Brighton, 1977: 20-22).

---

\* Genellikle makinelerin gelişmesi gibi bilimsel teknolojik gelişmeler, dahilerin eseriymiş gibi kavranarak bu konuda toplumsal süreçlerin etkisi yok sayılmaktadır. Ticaret kapitalizminin gelişiminin Newton'un dehasıyla ilişkisinin sınırları hakkında bir değerlendirme için bkz. Hessen(2010).

Kapitalist emek sürecinin kontrolle bağlantılı olarak kullanılan bir diğer kavramı da gözetimdir. Sermaye, emek sürecinde üretimi en yüksek noktaya taşıyıp karını arttırma hedefiyle işçinin emek gücü için ödeme yaptığı süre içerisinde faaliyetlerini gözetim altına almaktadır. Taylor, tasarım-uygulama ayrımına bağlı olarak gözetimin bilimsel yöneticilere devredilmesiyle sağlanması gerektiğini savunmuştur. Taylor'dan bugüne gözetim ve denetim emek sürecinin kontrolünün önemli bir boyutu olagelmıştır. Özellikle yıllar içerisinde gelişen kameralı sistemler, elektronik ve bilgisayarlı takip sistemleri gibi uygulamalar da gözetim ve denetimin etkisini arttırarak sürdürmesini sağlayan araçlar olmuşlardır(Sewell, 1999: 2-4).

Burawoy(1983: 589-591, 596), devleti de emek sürecinin düzenlenmesinde önemli bir aktör olarak değerlendirmektedir. Devlet, sosyal güvenlik, asgari ücret gibi güvencelerle emek sürecinin düzenlenmesinde ülkeden ülkeye değişen boyutlarda rol almaktadır. Böylelikle emek sürecinde zora dayalı despotik bir rejimin mi yoksa rızaya dayalı hegemonik bir rejimin mi uygulanacağını çerçevesi, sadece yöneticilerin ya da pazarın kararlarına değil ulusal devletin müdahalelerine açık bir süreçte belirlenmektedir.

Burawoy(2015), çalışma yaşamını, kendi sınıf kavrayışı çerçevesinde siyaset ve ekonominin kesiştiği noktalarda analiz etmektedir. Burawoy(2015: 17), üretim süreci ile işçi sınıfı mücadeleleri arasında doğrudan bağlantı kurmaktadır. Aynı zamanda, farklı ülkelerdeki fabrika rejimleri ile üretim siyasetinin o ülkenin sınıf mücadeleleri üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Fabrika, farklı ülkelerde, devletten kurumsal olarak görece özerk bir siyaset izleyebiliyor görüntüsüne sahip olsa da bazen doğrudan bazen de dolaylı müdahale aracılığıyla devletle belirli ilişkilere

girmektedir. Bu şekilde, fabrika ile devlet arasındaki ilişki üzerinden farklı fabrika rejimi tipleri açığa çıkmaktadır(Burawoy, 2015:24).

Burawoy(2015:35-38), emek sürecine dair yaklaşımını özellikle Marks'ın ve Braverman'ın özne-nesne tartışmasına ilişkin ifade ettiği teorik çerçeveden hareketle şekillendirmektedir. Braverman, kafa emeği ve kol emeğini(tasarım ve uygulamanın) birbirinden ayırıştıran Taylorist yöntemlerin emek süreci üzerindeki etkilerini konu edinmiştir. Böylelikle emek, bir yandan elinden idari ve zihinsel süreçlerin alınmasıyla vasıfsızlaşıp parçalanmıştır. Fakat diğer yandan sermaye işin planlanması, koordinasyonu ve denetimi üzerinden ifade edilen hizmet endüstrilerine doğru bir hareket gerçekleştirerek yeni bir emek sürecini yaratmıştır(Braverman'dan ak. Burawoy, 2015: 35-39).

Burawoy(2015: 39), Braverman'ın kafa emeği-kol emeği ayrımının kapitalizme özgü olduğu yönündeki analizini, diğer üretim tarzlarıyla karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutmaksızın ifade ettiği için yetersiz bulmaktadır. Aynı zamanda, Braverman, analizinde ibreyi tamamen “nesnel” olana ya da “kendinde sınıf”a bükmesi nedeniyle, Taylorizm'in uygulamadaki ya da gündelik hayattaki etkilerini kavramasına engel olmaktadır. Böylelikle, Braverman'ın idarecilerin ve kapitalistlerin çıkarlarını alt sınıflara yükleme kapasiteleri hakkındaki yorumları, varsayımsal bir karaktere bürünmektedir(Burawoy, 2015: 40-41).

Burawoy(2015: 47-49), bu itirazlarına uygun olarak feodalizmdeki emek süreciyle karşılaştırmalar sonucunda kapitalist toplumdaki emek sürecini kavramlaştırmaktadır. Karşılaştırmaya öncelikle üretim içi ilişkiler ve üretim ilişkilerini tanımlayarak başlamaktadır. Üretim içi ilişkiler, teknik işbölümü

kapsamına giren üretici faaliyet ve emek süreci ilişkilerini konu edinmektedir. Üretim ilişkileri ise emek ürününün dağıtımını, tüketimi ve artı değerini üreticiden koparılması gibi toplumsal işbölümünü ilgilendiren ilişkilerdir. Bu bağlamda iki üretim tarzı incelendiğinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Feodalizm, serfin emeğinin belli bir süreliğine kendi topraklarını işlemeye, belli bir süreliğine de derebeyinin topraklarını işlemeye ayrılmasına dayanmaktadır. Bu durum, feodalizmde artığın sömürsünü daha net görünür kılmaktadır. Görünürlük nedeniyle, hukuk, siyaset, din gibi ekonomi dışı araçlar, sömürünün sağlanması ve güvence altına alınması için kritik öneme sahiptirler. Kapitalizmde ise, işçiler üretim araçlarından yoksun olduklarından hayatta kalabilmek için geçimlerini sağlayacak bir ücret karşılığında çalışmak zorundadırlar. Fakat kapitalizmde sömürü, hem meta fetişizmi ve yabancılaşma nedeniyle hem de mülkiyet ve idare, kafa emeği ve kol emeği gibi ayrımlar nedeniyle doğrudan anlaşılması güç bir karaktere bürünmektedir. Böylelikle, feodalizmde kritik hale gelen ekonomi dışı mekanizmalara olan gereksinim görece azalmıştır.

Burawoy(2015: 49-51), ana hatlarıyla bu şekilde ifade ettiği kapitalizm ile feodalizmdeki emek süreci arasında beş ayrıma işaret etmektedir. Gerekli emek ve artı emek arasında, feodalizmde zamansal ve mekânsal olarak ayırım belirginken, kapitalizmde böyle bir ayırım yoktur. Feodalizmde serfler geçim araçlarına sahiptirler fakat bu kapitalizmde söz konusu değildir. İşçiler, geçimlerini sağlamak için emek güçlerini satmak zorundadırlar. Kapitalizmde işçiler sadece üretim sürecinin denetiminde üretim araçlarını kullanmaktadırlar. Kapitalizmde, feodalizmdeki gibi sınırları belirlenmiş görevler yoktur. İdare ve işçiler arasındaki pazarlık ve müzakere ile görevler belirlenmektedir. İşçiler, ekonomi dışı mekanizmaların zoruyla değil,

hayatta kalmak için çalışmak zorundadırlar. Kısaca, kapitalizmdeki emek süreci, üretim ilişkilerini de doğrudan üretmesiyle feodalizmden ayrılmaktadır.

Her ne kadar kapitalizmde üretim içi ilişkiler ile üretim ilişkileri arasında doğrudan bağlantı olsa da bu ikisi “idare” dolayısıyla gerçekleşen üretim ilişkileri nedeniyle birbirinden ayrılmaktadır. Yani, mülkiyet ile denetimin ayrılması, üretim içi ilişkiler ile üretim ilişkileri arasındaki bir kopmaya işaret etmektedir. Aynı zamanda emek sürecinin örgütlenmesinde vasfa dayalı hiyerarşiler yaratılarak işçiler birbirleri ile rekabete sokulmuşlardır. Tasarım ve uygulama arasında parçalanmış emek süreci, işçilerin kendi parçalanmış işlerinin ötesini göremez hale sokmuştur. Böylelikle, işçilerin emek sürecinden üretim ilişkilerine doğru bir görüş geliştirmesinin önüne geçilmiş olmaktadır. Bu durum, sömürüyü daha gizli bir hale büründürmektedir(Burawoy, 2015: 52-53). Fakat tasarım ve uygulama arasındaki ayrımın da artığın gizlenmesi ve garantiye alınması açısından yarattığı riskler vardır. *“Kısıtlı bir ayrım artığı şeffaf kılacakken, fazla büyük bir ayrım da artığın güvenceye alınmasını tehlikeye sokacaktır.”* (Burawoy, 2015: 82). Dolayısıyla, emek süreci düzenlemesinde işin zenginleştirilmesi, işin genişletilmesi ve iş rotasyonu gibi yeniliklerle bu tehlikelerin üstesinden gelinmeye çalışılmaktadır.

Kapitalizmde, işçilerin artı değeri teslim etmelerinin bir diğer nesnel temeli, burjuva ideolojisinin işçiler üzerindeki nüfuzu ve işçilerin sadece bugün değil gelecekteki geçimlerini de garanti altına almak için işletmenin karlılığını ayakta tutması gerekliliği üzerinden ifade edilen kapitalist hegemonyadır(Burawoy, 2015:53-56).

İşçiler ve emek süreci üzerindeki denetimin önemi üzerine yapılan vurgular, tartışmayı 20. yy. başlarından itibaren gündeme gelen bir dizi uygulamayı ifade eden Taylorizm kavramına yönlendirmektedir. Emek sürecinin denetim ve disiplini, 18. yy.'dan yani daha feodal ilişkilerin kapitalist ilişkilerle yan yana durduğu ve kapitalist ilişkilerin hakimiyetini tam olarak kabul ettiremediği dönemde bile problem olmuştur(Thompson, 2006: 53-61). Taylor'un bu eski sorunu ortadan kaldırmak için ortaya koyduğu "bilimsel yönetim" yöntemlerinin esas hedefi de vasıflı işçilerin üretim süreci hakkındaki bilgiyi elinde tutup işverenden gizlemek aracılığıyla kaytarmasının önüne geçmektir. Bu amaçla, yapılan işin tasarımı için gerekli olan verileri bilimsel yönetim adı altında toparlayıp analiz ederek işin parçalara ayrılması, işçilere yapacakları işin nasıl uygulanacağını ayrıntılarıyla dikte edilmesine dayanan bir yönetim tarzı benimsenmiştir. Böylelikle, işçilerin emek sürecinde tasarım aşamasından dışlanıp vasıflı emeğin basit emeğe indirgenmesi yoluyla kaytarmaların önüne geçileceği ve belirli düzeyde artıgün garanti altına alınacağı düşünülmüştür(Savran, 2014: 133-134). Pratikte Taylorizm'in bu konuda başarılı olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte ideolojik anlamdaki etkisi daha fazla olmuştur. Taylorist uygulamaların gösterdiği şekliyle bilim ve bilimsel söylemin "siyaset dışı" ve teknik bir mesele olarak algılanmasının getirdiği avantajlar, hem sermayenin ve hem de Keynesyen politikaların bir aktör olarak öne çıkardığı devletin gündeme getirdiği işçi sınıfı karşıtı politikaların gizlenmesini ve meşrulaştırılmasını sağlayan bir ideoloji olarak kullanılmasının önünü açmıştır(Burawoy, 2015:67-73,75). Yine de, ideolojik tahakküm kurma çabalarına rağmen işçilerin her yer ve her koşulda denetimi hedefleyen bu uygulamalara karşı



idare ve sermaye sahibinin gücü veya başka herhangi bir nedenle konformist bir yol izlediğini söylemek zordur(Burawoy, 2015: 77-78).

Taylorizm, verimliliği arttırmayı hedefleyerek işin organizasyonuna odaklanması itibarıyla, üretim sürecinde ilgiyi bürokrasi kavramına kaydırmaktadır. Bürokrasi kavramı, teorik olarak Weber, pratik olarak Bismarck Almanyası tarafından somutlaştırılmıştır. Weber'in ideal sivil bürokrasisi, askeri ilişkilerde olduğu gibi tanımlı işlemlere göre bölünmüş makamlara dayalı piramitler şeklinde örgütlenen ussallaştırılmış bir yaklaşımı temel almaktadır(Sennet, 2011:24-25). Bismarck'ın Alman işçilerle yapmayı planladığı toplumsal sözleşme, sadece verimliliği değil herkesi sisteme içermeyi önemseyen bir bürokrasi anlayışını temel almıştır. Weber de bu piramite, toplumsal adalet anlayışıyla şekillendiğini düşündüğü için hayranlık duymuştur(Sennet, 2011:26). Fakat bu yapıya olan şüphesini de doyum ve tatmini engelleyen mantığı nedeniyle yaptığı ünlü “demir kafes” benzetmesiyle dile getirmiştir.

Şirket ve fabrika işletmesindeki bürokratik anlayış, Taylorist ilkelerle birlikte uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat bu çabanın sonuçları, bürokrasi hiyerarşisinin üst basamaklarında alınan kararların uygulama sırasında yorumlamalara maruz kalması nedeniyle istenildiği gibi olmamıştır. Şirketlere bağlılık ve memnuniyetsizlik, bir arada bu şirketlerdeki çalışanlarda varlığını sürdürmüştür. İnsanlar mutsuz olsa da bu şirketlere bağlanmışlardır(Sennet, 2011:27-28). Taylorizm, bürokratik yönden bakıldığında da uygulamada başarısızlıklarla karşılaşmıştır. Fakat Taylorizm'i bugüne taşıyan yönü, ideolojik etkisidir(Burawoy, 2015: 53-56).

Bilimsel teknik gelişme ile kafa emeği-kol emeği arasındaki ayrımın derinleşmesi ve işin parçalanması ve emek gücünün değersizleşmesi üzerinden yapılan yorumlar oldukça yaygındır. Bu yaklaşımın Marksist kanattaki karşılığı, çalışmanın zanaatkar kökenlerine yaslanan bir işçi sınıfının tekrar yaratılmasını, sosyalist üretim için hedef haline getirmiştir. Fakat makinelerin kapitalist kullanımının tasarım ile uygulamayı ayırmak gibi bir sonucu zorunlu kılmadığı gibi tasarım ile uygulamayı bir arada kılan zanaat işçisi de kapitalizmin bir parçasıdır. Dolayısıyla, zanaat işçisinin durumunu, kafa-kol emeği ayrımını veya kapitalizme özgü diğer özellikleri, artığın gizlenmesi ve güvence altına alınmasını sağlayan toplumsal ilişkileri yeniden üretmesi boyutuyla dikkate almak önemlidir(Burawoy, 2015:83-89).

Artığın gizlenmesi, kapitalist üretim tarzının genel özelliği olan yabancılaşma nosyonunu çağrıştırmaktadır. İnsanların metalar üzerindeki hakimiyetlerini değişim değeri dolayısıyla yitirmesi ve metalar arası ilişkilerin, toplumsal ilişkiler biçimine bürünmesi kafa emeği-kol emeği ayrımında üst noktasına ulaşmıştır(Marx, 2009: 81-93). Taylorizm aracılığıyla, üretim noktasına kadar genişleyen pazar ve değerin belirlenmesi süreci, emeğin üretim süreci üzerindeki kontrolünü büyük oranda yitirmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durumda, işçiler, idari planlama ve kontrol gibi karmaşık süreçlerle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Yani, Taylorizm, işçiler üzerinde sermayenin boyunduruğunun sistematik hale gelmesi anlamına gelmiştir(Savran, 2014: 127, 132-136). Fakat kafa emeği-kol emeği ayrımının emek sürecinde ortadan kaldırılması ve işçinin zanaatkar kökenlerine dönmesi kullanım değeri-değişim değeri karmaşasını ortadan kaldırmayacaktır. Pazar dolayısıyla gerçekleşen metalar arası ilişkiler devam ettiği sürece, meta fetişizmi kapitalist

üretim tarzının bir özelliği olmaya devam edecektir. Kısacası, kapitalizm ya da yabancılaşıma kaynağını sadece kafa-kol emeği ayırımından almamaktadır. Bu yüzden, üretim ilişkilerinin değişimi gerçekleşmeden üretim içi ilişkilerde yapılacak değişikliklerin, yabancılaşıma sorununa çözüm bulacağı beklentisi, tartışmalıdır.

Taylorist ilkelerin kullanımına bağlı olarak şekillenen çalışma yaşamı, neoliberal dönemde bazı değişikliklere uğramıştır. Neoliberal dönem çalışma yaşamını ifade etmek için sıklıkla kullanılan kavram, “esneklik”tir. Esneklik, emek ve sermaye cephesinde farklı şekilde yansımaktadır(Savran, 2014: 160-163). Geçici, katmansız ve doğrusal olmayan sıralamaya bağlı olan iş ve istihdam yapısı ile şirketler, işe göre esneklik ve hareketlilik imkanı sağlayacak ve piyasadaki fırsatları yakalayabilecek şekilde dönüşmüşlerdir(Sennet, 2011:36-37). Esneklik ortamında verim, şirket içi rekabetle garanti altına alınırken, çalışanlar, aralarındaki rekabetin verdiği gerilimle baş başa kalmışlardır(Sennet, 2011:38).

Esneklik kavramını çalışma yaşamına dahil eden en önemli gelişme, Japonya’da Toyota tarafından uygulanmaya başlanarak dünyaya yayılan “yalın üretim”dir. Yalın üretimin mucidi Ohno, emek sürecinin kontrolü, artı değer artırılması gibi hedeflerle Taylor’u takip etmiş ve Taylorist ilkeleri özellikle montaj hattında görülen bazı problemler çerçevesinde yeniden gözden geçirerek emek sürecini düzenleyecek bir dizi yeni yöntem geliştirmiştir. Montaj hattında görselleştirilmiş sistemle, işçi sayılarının istasyonların yoğunluğuna bağlı olarak sürekli düzenlenmesini temel alan yalın üretimle, sermayenin işçiden maksimum artı değer çekmesi hedeflenmiştir. Yalın üretimle birlikte sermaye, stoksuz üretime geçerek stok maliyetlerini düşürmüş, montaj hattındaki farklı istasyonlar arasında koordinasyonsuzluk nedeniyle oluşan ölü zaman sorununun üstesinden gelmiştir.

Aynı zamanda, işçiler, üretim kotaları konularak baskı altına alınmış ve bu sayede kaytarmanın önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında, Toplam Kalite Yönetimi adı verilen yöntemle, Taylorizm’de kontrolün ve bilginin tamamen yönetime devredilmesinden vazgeçilerek işçinin üretim noktasındaki bilgi ve deneyiminden faydalanılmaya başlanılmıştır. Bir istasyondan diğer istasyona geçen parçanın kalite kontrolü, parça üzerinde işlem yapacak olan işçilere devredilerek bir diğer maliyet daha ortadan kaldırılmıştır. Diğer yandan, işçilerin bilgisinden faydalanmayı hedefleyen öneri sistemiyle, işçi, çalışma zamanı dışında kalan zamanlarında da zihinsel kapasitesini işine vakfeden yanılısamalı bir pozisyona düşmüştür(Savran, 2014:138-147).

Yalın üretimin esneklik sağlayan bir diğer boyutu da iş yerinin parçalanmasıdır. Kriz dönemleri, sermayenin iki temel eğiliminin belirgin olduğu dönemlerdir. Bunlardan birisi şirket evlilikleri ya da şirket satın almalar yoluyla üretim faaliyetinin bütün alanlarında hakimiyetini dikey bütünleşme yoluyla arttırmasıdır. Bu eğilim, tekeli sermayenin her aşamasında varlığını sürdürmüştür. Diğer eğilim ise daha yenidir. Büyük şirketlerin temel önemdeki alanlarda uzmanlaşıp yoğunlaşarak bazı faaliyetlerini dışarıya, daha küçük boyutlu şirketlere vermesiyle belirginleşmiştir. Yan sanayi, tedarikçilik, franchising, fason, taşeron gibi uygulamalar, bu eğilimin somut karşılıklarıdır. Bu son eğilimle, hem işyeri parçalanarak işçilerin örgütlenmesinin önüne geçilmiş hem de kayıt dışı ve sosyal haklardan mahrum bir şekilde çalışmanın önü açılmıştır(Savran, 2014: 150-151). Böylelikle büyük şirketler bir yandan istihdam yapısını esneklik yönünde dönüştürmüş, diğer yandan küçük şirketler ya da tedarikçiler ile kurduğu ilişkileri

esnek biçimde düzenleme imkanına kavuşarak avantajlı bir konuma geçmişlerdir(Savran, 2014: 157-158).

İstihdam yapısının yeni biçimlerle çeşitlenerek işçilerin kolektif yapısının parçalanması, üretim sürecinde ayrıntıda işbölümünün derinleşmesi gibi uygulamaların çalışma yaşamında yarattığı değişimler, bazı teorisyenler tarafından da bireyselleşme ve standartlaşma kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Taylorist ilkelerin hakim olduğu dönemde bürokrasinin sağladığı verim, devlet memurlarının statüsünü de yükseltmiştir. Meslekler, tıp, hukuk ve bilim alanında standartlaşma da bu döneme eşlik etmiştir(Sennet, 2011:21). Sebatarlık ve çıkılacak merdivenler üzerinden yükselen bürokratik, kurumsallaşmış yapının istikrarlı rejimi, yerini 1980’li yılların sonlarında istikrarsız, başarı ve başarısızlıkların iç içe geçtiği kariyerleri temel alan rejime bırakmıştır(Sennet, 2011:22-24). Genç çalışanlar geçici işlere yönelmiştir. Fakat bu durum, yarattığı dezavantajlar nedeniyle, geçici işlerde birkaç yıl çalıştıktan sonra rahatsızlık verici bir hal almıştır(Sennet, 2011:51-52).

Beck(2011), genellikle neoliberal uygulamalarla ifade edilen değişimleri, risk toplumu başlığı altında incelemektedir. Risk toplumu modelinde çalışma yaşamında öne çıkan özellikler, “bireyselleşme, standartlaşma” olarak görülmektedir. Geç modernlik döneminde emek piyasası, eğitim, mobilite ve rekabet olmak üzere üç boyutu temel alan bir bireyselleşme süreci yaşamaktadır. Okullardaki eğitim, emek piyasasında bireysel meslek edinmeyi sağlamaktadır. Böylelikle, kişi hiyerarşik işbölümünde yukarı doğru hareketlilik beklentisiyle, bireysel başarıyı hedefleyen bir eğitim sürecinden geçerek dönüşlü modernleşmenin bir eyleyeni haline gelmektedir. Emek piyasası tarafından dayatılan mobilite ise, bireyin geleneksel bağlardan koparak kendi kaderiyle baş başa kalmasına neden olmaktadır. Ortak deneyim,

eğitim ve bilgi birikimine sahip bireyler arasındaki rekabet de örgütlenmeyi imkansızlaştırarak bireyselleşmeye neden olmaktadır(Beck, 2011:142-144).

Bireyselleşme süreci, piyasaya bağımlılık ve standartlaşma ile birlikte yürümektedir. Bireyselleşme sürecinin yaratmış olduğu farklılaşma, emek piyasasının dayatmaları neticesinde standartlaşmayı doğurmaktadır. Böylece bireysel yaşamın kontrolünün devre dışı kalmasıyla birey, kendi dışındaki ilişkilere daha bağımlı hale gelmiş olmaktadır. Piyasaya bağımlılık eğitim, çalışma süreleri, sosyal güvenlik gibi kurumsal düzenlemeler aracılığıyla biyografilerin yönlendirilmesine dayanmaktadır. Televizyon ve medya da bireyselleşme konusunda önemli bir rolü yerine getirmektedir. Biyografilerin standartlaşması için gerekli olan siyasi kontrol ve nüfuz, televizyon ve medyanın kullanımıyla mümkün kılınmaktadır(Beck, 2011:177-179). Standartlaşma, kurumlara bağımlılıkla sağlanmaktadır. Bu süreçte, kurumların dış yüzü, bireylerin iç yüzü haline gelmektedir.

Sennet(2011:44-46)'e göre, bireylerle kurumlar arasındaki ilişki farklı bir düzeyde seyretmektedir. Refah devleti bürokrasilerini takip eden dönüşüm süreci, çalışanların düşük kurumsal sadakatine, enformel güvenin azalmasına ve kurumsal bilginin zayıflamasına neden olarak şirketlere zarar vermiştir. Sadakatin düşüşü, isteklilik ve katılıma bağı toplumsal sermayenin de düşmesi sonucunu doğurmuştur. Böylelikle firmalar, işler zora girdiğinde, şirketlerin batmasını umursamayan işçilerin durumunu düşünmek zorunda kalmışlardır.

Beck, üçüncü dünya ülkelerinde “kıtlığın diktatörlüğü”nün devam ettiğini ve buralarda hala “servetin bölüşümü” sorununa odaklanan paradigmanın geçerli olabileceğini belirtmektedir. Batıda ise açlık, yoksulluk ve kıtlık sorun olmaktan

çıkmiştir. Böylelikle, refah kaynaklarının yaratmış olduğu riskler görünür hale gelmiştir(Beck, 2011: 23). Beck'in 80'li yıllarda işaret ettiği uluslararası farklılıklar, Burawoy(2015) tarafından da dile getirilmiştir. Burawoy(2015:16-17), endüstrisizleşmenin gelişmiş kapitalist ülkelerde varlığını vurgulamakla birlikte bunun sanayi işçi sınıfının yok oluşuna değil, uluslar arası rekonpozisyonuna işaret ettiğini vurgulamaktadır. Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Afrika gibi bölgeler, endüstriyel anlamda gelişerek, sanayi işçi sınıfının mücadelesi için yeni mekanlar oluşturmuşlardır.

Neoliberal dönemde emek sürecini etkilediği düşünülen bir diğer önemli gelişme de teknolojinin gelişmesidir. İletişim teknolojisindeki gelişmeler kararın iletim hızını düşürüp, yorumlama süreçlerini devreden çıkarmıştır. Genel olarak teknolojinin gelişimi de istihdamı zorunlu olmaktan çıkartıp “kitlelerin içerilmesi” ilkesinin askıya alınmasına neden olmuştur(Sennet, 2011:33-34). Büyük firmalardan dışlanan Weber tipi bürokrasi, küçük, yerel firmaların iç işleyişlerinde varlığını devam ettirmiştir(Sennet, 2011:34). Bürokrasilerin demir kafesini yıkan dönüşüm, yeni kurumsal biçimi içerisinde toplumsal ve duygusal travmaları yeni biçimleriyle barındırmaktadır(Sennet, 2011:35).

Sennet'in bürokratik ilkelerin sadece küçük yerel firmalarda varlığını sürdürdüğü yönündeki iddiası, Ritzer(2014)'in analizinde açığa çıkan gerçeklikle pek uyuşmamaktadır. Ritzer'in analizi, McDonald restoranlarında emek sürecinin rasyonel ve bürokratik esaslara göre örgütlendiğini ve teknolojik gelişmelerin bu esasları kuvvetlendirdiğini göstermektedir. Hatta bürokrasi, sadece bu restoranların değil, pek çok şirketin emek sürecini yönetme konusunda etkisini sürdürmektedir.

Dolayısıyla, teknolojinin emek sürecindeki bütün her şeyi değiştirdiği yönündeki değerlendirmeler, gerçeği kavramaktan uzaktır.

Teknolojinin tek yönlü belirleyiciliği üzerine değerlendirmeler yeni değildir. Taylorist yöntemler de çoğu zaman teknolojinin sonucu olarak yansıtılmaktadır. Üretim sürecinin kontrolünü hedefleyen yöntemler, her teknolojik düzeyde geçerlidirler. Taylorizm, teknolojik gelişmişlik düzeyini veri olarak almakla birlikte teknolojik düzeyin türevi olarak düşünülmemelidir. Taylor'un da hedefi, kendinden önceki Babbage ilkesi, Adam Smith'in işbölümü aracılığıyla ifade edildiği gibi emek sürecinin kontrolü aracılığıyla sermayenin emek karşısında kontrolünü sağlayarak güçlendirmektir. Fakat teknolojik indirgemecilik, üretim sürecinin sermaye tarafından örgütlenmesinin toplumsal anlamının gözden kaçırılmasına neden olmaktadır(Savran, 2014:132-134).

Neoliberal dönemle birlikte emekçi kesimlerin yüzleşmek zorunda kaldığı diğer bir kavram, güvencesizliktir. Güvencesizlik kavramı, "güven" kökünden türemesi nedeniyle öncelikle iş güvenliği kavramlaştırmasını çağrıştırmaktadır. İşin daha güvenli koşullarda gerçekleştirilmesi de kavramın kapsamına girmektedir. Fakat neoliberal dönemde daha çok kavramın "gelecek kaygısı" ya da "geleceksizlik" boyutu öne çıkmaktadır.

Bireyler, kapitalizmde gereksinimlerini karşılamak için emek gücünü piyasada satmak zorunluluğuyla karşı karşıyadırlar. Bu durum, işçinin emek gücünü meta karakterine büründürmektedir. Refah devleti pratiğinde olgunlaşan sosyal güvence, sosyal koruma yaklaşımı, bireyleri gelir olanaklarından bağımsız olarak gereksinimlerini karşılayıp, metalaşmayı bir ölçüde hafifletmeyi



hedeflemektedir(Arın, 2004:68-69). Fakat neoliberal dönemde bu yaklaşım neoliberal uygulamalar nedeniyle zayıflamıştır.

İşçiler, neoliberal dönemde özellikle iki nedenle gelecek kaygısı yaşamaktadır. Birincisi, işçilerin her an işten atılma riskiyle karşı karşıya olmalarıdır. İşçiler, Keynesyen dönemde elde ettikleri işten çıkarılmalarını zorlaştıran uzun dönemli sözleşmeler ve yasalar sayesinde daha iyi iş güvencesine sahiptirler(Yılmaz v.d, 2014: 15-20). Aynı zamanda, sendikaların gücü de işçilerin işten çıkarılmalarını zorlaştıran diğer bir etkidir. Fakat, neoliberal dönemde hem sendikaların zayıflamasına, hem de işçilerin sermaye karşısında elini güçlendiren uzun dönemli sözleşme ve yasaların etkisini yitirmesine veya ortadan kalkmasına bağlı olarak emekçi kesimlerin güvenceli istihdam olanakları azalmıştır.

Güvencesiz istihdam, yalın üretim ile yakından ilişkilidir. Yalın üretim, istihdam rejimini çekirdek ve çeper işçiler arasında bölmüştür. “Çekirdek, kadrolu, istihdam güvencesi görece olarak yüksek, ekonomik durumu görece olarak daha iyi işçilerden oluşur. Buna karşılık çeper, güvenceden yoksun, part-time, geçici, süreli sözleşmeyle çalışan ya da taşeron işçisi konumunda olan, ekonomik durumu çok daha kötü işçilerden oluşur.”(Savran, 2014: 147-148). Yalın üretimde, çekirdek işçiler, her ne kadar görece güvenceli olsalar da çalıştıkları işletmeden ayrılma durumunda karşılaştıkları riskler nedeniyle güvencesizliğin kiyısında yaşamaktadırlar. Bu durum, onları da güvencesiz kılmaktadır. Çeper işçilerin ise güvencesizliği tanımı gereğidir ve daha nettir.

Refah devleti ve sosyal güvence her ne kadar bir arada kullanılsa da neoliberal dönemde gündeme gelen bazı uygulamalar, Keynesyen dönemdeki

mantığının devamı gibi görünmektedir. Modernliğin temel ilkelerinden olan rasyonelleşme, sanayi ve ücretli emek güzergahına karşıt olarak ilerlemektedir. 1970’li yılların sonlarına kadar devam eden sözleşme, işyeri ve çalışma sürelerinin standartlaşmasına dayanan tam istihdamı hedefleyen sistem, bu üç kategorinin biçim değiştirmesiyle yerini eksik istihdama dayanan sisteme bırakmıştır. (Beck, 2011:210-218). Merkezi sanayi sektörlerinde robotlaşma ve otomasyonla işçi, çalışmanın temel ögesi olmaktan çıkmıştır. Verimliliği gözetilen kar odaklı rasyonelleşme mantığı sonucunda Taylorcu çalışma biçiminin dayandığı gözetim ve yönetim işleri ise birkaç yüksek vasıflı uzmanın elinde toplanmıştır. Bu dönemde, tam istihdamdan eksik istihdama geçiş, işsizliği önlemek için alınan bir önlem olarak meşrulaştırılmaya çalışılsa da işsizlik, biyografilerin normal bir parçası haline gelmiştir(Beck, 2011:222-226).

İşçileri güvencesiz kılan bir diğer neden ise Keynesyen dönemde devletçe sağlanan ve düzenlenen sağlık sigortası ve emeklilik sistemlerinin ya gücünü yitirmesi ya da tamamen ortadan kalkmasıdır. Özellikle sağlık alanındaki harcamalar, kamu kurumlarının verimsizliği ve kamu kaynaklarının ziyan edilmesi şeklindeki neoliberal söyleme maruz kalmışlardır(Belek,2001:63). Ağartan(2011:31-33)’a göre sağlık harcamaları düzensiz ve belirsizdir, belirleyici olan hizmeti alan değil doktordur. Her ne kadar 2000’li yıllarda insanlar, sağlık konusunda daha bilinçli olsalar da temelde sağlık harcamalarının bu düzensiz ve belirsizliği nedeniyle “kamu sağlığı” yaklaşımıyla ele alınarak sağlık hizmetinin ücretsiz olarak herkese ulaşımı sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat neoliberalizmin uygulamaları ile birlikte sağlık, kâr edilecek bir sektör olarak algılanmaya ve refah devleti uygulamalarının bir parçası olarak rolünü yitirmeye başlamıştır.

Ağartan(2011:34-35), sağlık sekt6r6nde 6zelleşmenin birkaç şekilde y6r6t6ld6đ6n6 belirtmektedir. Kamu sekt6r6nde, 6zel sekt6r6n laboratuvar hizmetlerini satın alma, taşeronlaşma, 6zel sekt6rdeki performans ilkelerinin benimsenmesi ve katkı payı alınması bu uygulamalardan bazılarıdır. Bu uygulamalarla sağlık sekt6r6nde piyasanın belirleyiciliğinin artması anlamına gelen metalaşma s6reci yaşanmaktadır.

Sosyal g6vencelerin sağlık kanadı, sermaye i7in -neoliberal d6nemde daha 7ok 6ne 7ıkan boyutuyla- karlı bir yatırım olanağı olarak d6ř6n6lmesinin 6tesinde bir 6neme sahip olmuştur. Sağlık g6vencesi, sermaye i7in sağlıklı, disiplinli ve eğitimi işg6c6ne ihtiya7ı oranında 6nemli olmuştur. Fakat işsizliğin y6ksek olduğu yerde, sermaye, iş7ilerin sağlığı konusunda pek sorumluluk hissetmemektedir(Turner, 2001:109). Yani, g6vencesizliğin birbirinden ayrı gibi g6r6nen iki boyutu olan işsizlik ve sağlık, neoliberal sermayenin mantığı dolayımıyla birbirine bağlanmış olmaktadır. Dolayısıyla, g6vencesizlik, neoliberal d6nemde emek7i kesimler i7in i7inden 7ıkılmaz bir sarmala d6n6şmektedir.

## **5. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMLER VE SINIF**

Tezin önceki bölümlerinde küreselleşme ve neoliberalizmin dünya ölçeğinde hangi süreklilik ve değişimlere tekabül ettiği açıklanmıştır. Tezin bu bölümünde, önceki bölümlerde değerlendirilen neoliberal süreçlerin Türkiye’de nasıl ve ne boyutlarda yaşandığı incelendikten sonra Türkiye’deki sınıf çalışmalarının durumu hakkında bir çerçeve çizeceğim. Bu çerçeve, Seyitömer’de özelleştirmeye ve 4C uygulamalarına gelen sürecin daha iyi anlaşılması için önemlidir.

### **5.1. Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi: Neoliberalizme Giden Yol**

Türkiye tarihi üzerine yapılan çalışmalarda farklı yaklaşım ve yorumlar mevcuttur. Bu alanda temel olarak üç yaklaşım vardır. Bunlardan ele alacağımız ilk ikisi Türkiye tarihini devlet-sivil toplum karşıtlığı çerçevesinde açıklamaktadır. Tartışmanın bir tarafı devlet merkezci bir yaklaşım benimseyerek Türkiye tarihini devlet memurlarının ya da bürokratik seçkinlerin etkili yönetimiyle açıklayan yaklaşımdır. Bu yaklaşımın tipik temsilcisi Heper(2006)’dir. Heper(2006: 70-71, 86-87), sivil bürokrasinin Osmanlı’da 17. yy.’dan itibaren gelişmeye başladığını ve yönetimde padişah karşısında güç kazandığını belirtmektedir. Hatta merkez-çevre yaklaşımlarının çevrenin kazanımları olarak ele aldıkları Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, 1858 Toprak Kanunu ve 1864 Vilayet Kanunu gibi gelişmeleri merkezin çevreyi düzenleme ve kendine bağlama çabası olarak değerlendirmektedir(Heper, 2006: 74-83). Tartışmanın diğer tarafında ise başı çeken merkez-çevre yaklaşımıyla bilinen Mardin’dir. Mardin’in yaklaşımı da devlet bürokrasisini temsil eden merkez ile ona direnen çevre arasındaki mücadeleyle Türkiye tarihini açıklamaktadır. Bu iki yaklaşım birbirine karşıt konumlanma

noktaları seçer gibi görünmektedir. Heper'in yaklaşımı, yönetimde devlet seçkinlerinin rolünü ve önemini vurgularken Mardin ise çevrenin ya da sivil toplumun rolünü tartışmasına temel almaktadır. İki yaklaşımda da yönetim, devlet-sivil toplum arasında pay ediliyor görünmektedir.

Devlet-sivil toplum, merkez-çevre ile ifade edilen açıklamalar özelleştirmeleri ya da neoliberal politikaları ortaya çıkaran temel nedenleri açıklamak için verimli bir çerçeve sunmaktan uzaktırlar. Bu nedenle, Türkiye tarihi, kapitalizmin gelişimini açıklamak için kanımca daha etkili kavramsal ve kuramsal araçlara sahip olan Marksist yaklaşım çerçevesinde açıklanacaktır.

Türkiye'de kapitalizmin kurumsallaşması ve hakim üretim tarzı haline gelmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla doğrudan ilişkilidir. Yeni kurulan cumhuriyetin yolunun kapitalist yönde ilerleyeceği konusunda İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar önemli veriler sunmaktadır(Bahçe ve Eres, 2012: 22-23). Fakat kapitalist ilişkilerin bu coğrafyada görülme tarihi daha eskilere dayanmaktadır. Osmanlı döneminde lonca sisteminin sallanmaya başlamasıyla üretim araçlarından yavaş yavaş kopmaya başlayan liman işçileri(Çetinkaya, 2015: 139-144) ve 1908'de ikinci meşrutiyet sırasında etkili olan işçi grevleri(Alkan, 2015: 145-173) gibi örnekler kapitalist ilişkilerin kapitalist üretim tarzı hakim olmadan önce de etkili olduğunun göstergeleridir. Bunun yanında Osmanlı toplumunda sermaye birikimine işaret eden bir gösterge daha vardır. Özel mülkiyet, özellikle vakıflar aracılığıyla devlet ricalinden belirli aileler ve ricalin tüketimi aracılığıyla büyüyen tüccarlar elinde toplanmıştır. Devlet, öşürü arttırmak, hisseleri zaptetmek, tımara vermek gibi yöntemlerle özel mülkiyetin önüne geçmeye çalışsa da bunu pek başaramamıştır. Bahsedilen yollarla özel mülkiyete geçiş, Osmanlı İmparatorluğu

tarih sahnesinden silinene kadar sürekli hızlanmıştır(Divitçioğlu, 2010: 61-63; Savran, 2010 :41).

Cumhuriyet kadrolarının aldıkları kararlar, Osmanlı'dan beri gelişmeye başlayan kapitalist ilişkilerin ilerleyen yıllarda hakim hale gelmesini sağlamıştır. Kapitalizm, Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de cumhuriyet tarihi boyunca kendisinde var olan iki eğilim arasında gidip gelen bir hat izlemiştir. Cumhuriyetin ilk yılları, Lozan Anlaşmasının getirdiği kısıtlamalar çerçevesinde Osmanlı'dan miras alınan tarıma dayalı toplumun devamı şeklinde geçmiştir. Bu dönemde görülen büyüme rakamları da savaş döneminde atıl kalan kapasitenin yeniden tahsisi sayesinde sağlanmıştır. Buna rağmen devletin bu dönemde kapitalistleşmede önemli bir aşamayı ifade eden sanayi için gerekli kaynakları sağlamaya başladığı da görülmektedir. Fakat bu dönemde, hem Lozan Anlaşmasının kısıtlamaları hem de içeride etkin olan tarım ve tüccar sermayesi nedeniyle İzmir İktisat Kongresi'nde alınan özel girişimciliğin canlandırılması hedefi doğrultusundaki adımlar kısıtlı kalmıştır. Ekonomi, devletin rolünün zayıf kaldığı liberal hatta seyretmiştir. Bu süreç, 1929'da Dünya ölçeğinde yaşanan Büyük Depresyon'a kadar bu şekilde devam etmiştir(Bahçe ve Eres, 2012: 22-25; Boratav, 2015:72-73).

Türkiye'de bu yılları izleyen 1930'lu yıllar ise planlı ekonomiyle, devlet destekli sanayileşmeyle tanışıldığı yıllar olmuştur. Devletin aktif rol aldığı planlı sanayileşme biçimi, Dünya'nın geri kalanına kıyasla oldukça erken bir tarihte gündeme gelmiştir(Savran, 2010: 157). Bu dönem, sanayiye dayalı planlı ekonomi sayesinde, sanayinin tarım karşısında görece büyüdüğü bir dönem olmuştur(Boratav, 2015: 73-74). Fakat 1939'da başlayan 2. Dünya Savaşı sırasında uygulanan savaş politikaları sonucunda süreç kesintiye uğramıştır(Bahçe ve Eres, 2012: 30-34).

Süreci kesintiye uğratan bir diğer etken de bu politikalara karşı gelişen muhalefetin yavaş yavaş canlanmaya başlamasıdır. Nihayet bu süreç 1950’li yıllarda DP’nin iktidara gelmesiyle farklı bir mecrada seyretmiştir(Bahçe ve Eres, 2012: 35). Savran(2010: 160-162), 2. Dünya Savaşından sonra 1950’ye kadar olan ve DP iktidarıyla sonuçlanan dönemi emekçi sınıfların bağımsız siyasal faaliyet yürütemediği bir dönem olarak değerlendirmektedir. Bu dönem sonucunda burjuvazinin siyasal güçleri arasında nöbet değişimi yaşanmıştır. Yürüttüğü propoganda faaliyetiyle emekçi kesimler üzerinde de etkili olan DP iktidara gelmiş ve 1960’a kadar yönetimini sürdürmüştür(Savran, 2010: 161).

Savaş sonrası dönem ABD’nin dünya genelinde ülkeleri komünizmin etki alanından uzaklaştırmak için bir takım politikaları uygulamaya başladığı yıllar olmuştur. Türkiye de savaş sonrası dönemde alınan Marshall yardımları ile Dünya ekonomisine farklı bir şekilde eklemlemeye başlamıştır. Marshall yardımlarıyla sağlanmaya çalışan sistem, Türkiye’ye tarımsal ürün ihracatı ve sınai tüketim malı ithalatına bağlı bir güzergah biçmiştir. Bu yolda yapılan yardımlar traktör ve karayolu yapımı gibi tarımı destekleyecek alanlara aktarılmış ve sanayinin milli hasıla içindeki payı gerilemeye başlamıştır(Bahçe ve Eres, 2012: 35-39; Boratav, 2015: 78; Savran, 2010: 158-160). Bu görüntü, DP iktidarının son dönemine kadar devam etmiştir.

Türkiye siyasetinde popülizm(Boratav, 2005), siyaseti belirleyen önemli bir etken olmuştur. Özellikle 1960’larda Keynesyen politikaların da etkin hale gelmesiyle birlikte işgücü piyasalarında kurulması hedeflenen yasal, kurumsal çerçevenin sürekliliği destekleme ve sübvansiyon politikaları ile sağlanmaya çalışılmıştır(Boratav, 2015: 80-81). Bu politikalar, sermaye için işgücü piyasasında

sınırlanan birikim potansiyelinin dış ticaret açığının yükselmesi ile telafi edilmesi, ithal ikamesine dayanan sanayileşme, kredi/faiz/teşvik sağlanması gibi popülist yaklaşımlarla şekillenen bir ekonomik düzene işaret etmiştir. Diğer taraftan bu politika, işgücü piyasasında ücret ve istihdam artışıyla tamamlanarak hem emek hem sermaye için kabul edilebilir bir ortam sağlanması hedeflemiştir.

Dünya’da da 1970’lerin sonuna kadar etkisini sürdüren Keynesyen politikaları Türkiye’de ifade eden, dönemin parlayan kurumu DPT’dir. Kurum, yayınladığı ekonomik kalkınma planlarıyla ve KİT’ler aracılığıyla dönemin ekonomik ve siyasal hayatında etkili olmuştur. Fakat 1970’lerin ikinci yarısında özellikle döviz krizi ve dış açığın aşırı genişlemesi ile beliren ekonomideki bozulma sinyalleri bu planlara da yansımaya başlamıştır. Böylelikle, 1978’deki 4. Beş yıllık kalkınma planı her ne kadar 1980 darbesi nedeniyle uygulama imkanı bulmasa da yükselen dış ticaret açığı ve gelişen döviz sıkıntısı nedeniyle ihracatı hedefleyen stratejileri kapsamına almıştır(Bahçe ve Eres, 2012: 41).

İhracatı hedefleyen stratejiler ile dış açılara bağlı ekonomik bozulma, 24 Ocak kararları ile bütünleştirildiğinde Türkiye ekonomisinin 2. ve 3. Bölümde çerçevesini çizdiğimiz ABD eksenli Dünya ekonomisiyle tam anlamıyla eklemlendiğini göstermektedir. 1980 öncesi etkili olan Keynesyen politikalar, Dünya’da olduğu gibi yerini neoliberal politikalara bırakmıştır. Bu değişiklik emperyalist ülkelerde Thatcher, Reagan gibi sembol isimlerin önderliğinde ve doğrudan askeri yönetimlere ihtiyaç duymadan gerçekleşirken, Türkiye, Meksika gibi geç kapitalistleşen ülkelerde ise gerektiğinde askeri müdahaleler ve Volcker



taktikleri\* eşliğinde hayata geçirilmiştir. Asya'daki ve farklı yerlerdeki bazı ekonomilerin neoliberal uygulamalarla devletin etkinliğinden bütünüyle vazgeçmeden farklı bir şekilde eklemlenerek varlığını sürdürmesi(Yalman, 2009: 15), bu tarz bir eklemlenmenin zorunlu olmadığını göstermektedir. Fakat Türkiye'nin egemen sınıflarının özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında devam eden Soğuk Savaş süresince Sovyet "tehdidi" karşısında aldığı konum, özellikle Marshall yardımlarında görünür hale gelmeye başlamıştır. Daha sonra ABD öncülüğünde kurulan Dünya Bankası, IMF gibi kurumlar ve Bretton Woods anlaşmasına dayalı yapı, Üçüncü Dünya'da Keynesyen politikaların yürütülmesini sağlamışlardır(Dumenil ve Levy, 2004:156-161; Boratav, 2015: 188, 193-197; Yalman, 2009: 181-185, 192-197). Bu ithal ikameci programın uygulanmasına bağlı uyum ve eklemlenme, 1970'lerin sonuna gelindiğinde hem Dünya ölçeğinde hem de Türkiye'de geliş(tiril)en ekonomik krizle farklı bir güzergaha doğru yol alınmasına neden olmuştur(Bahçe ve Eres, 2012: 47-49; Boratav, 2015: 197). Türkiye'de de yaşanan ekonomik krizin çözümü için neoliberal uygulamalara geçiş, Thatcher'ın ünlü deyişiyle "alternatifsiz" bir görünüme büründürülmüştür.

Asya'daki ülkeler, neoliberal uygulamaların hedeflediği ihracata dönük ekonomiyi neoklasik yaklaşımlarla çelişkili bir biçimde de olsa güçlü devlet anlayışından vazgeçmeden sağlamışlardır. Fakat Türkiye'de de güçlü devlet anlayışından vazgeçilmemekle birlikte beklenen yatırımlar sağlanamamış ve ihracata dönük bir ekonomi hedefi gerçekleştirilememiştir. Devletin rantçı sermayeyle

---

\* 1979-1987 yılları arasında Amerika Merkez Bankası Federal Reserve'in başkanlığını yapan Paul Volcker'ın yüksek enflasyonu indirme hedefiyle uyguladığı yöntem. Faiz oranları üzerinde yapılan oynamalar, Amerika'da enflasyonun düşmesi hedefine ulaşırsa da diğer ülkeleri kriz ve borçlanmaya sürüklenmesine neden olmuştur. Bu kriz ve borçlanmanın etkileri ekonomik alanla sınırlı kalmamış siyasal sonuçları da olmuştur. Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için Harvey(2005:159-165)

kurmuş olduğu bağlar, Türkiye politikasında belirleyici bir yer tutmuştur. Bu durum, neoliberal politikaların hedeflerine ulaşamamasında önemli bir etken olarak görölmektedir(Yalman, 2009: 4-15).

1980 öncesi yükselen sınıf mücadelesi, Türkiye’de neoliberal uygulamalara zor yoluyla geçilmesine neden olan önemli bir etken olmuştur. 1961 anayasasının sağlamış olduğu ortamda sınıf mücadelesi yükselirken DİSK, sosyalist partiler, toplu sözleşmeler, grevler ile işçi hareketinin elde ettiği güçlü konum, sermaye birikimi için engel teşkil etmeye başlamıştır. 24 Ocak kararlarını hayata geçirmeye hedefleyen burjuva sınıf ile 1960 anayasası sonrası siyasal rejimi ortadan kaldırmayı hedefleyen ordu arasındaki ittifak, 1980 sonrası neoliberal değişimlerin kapısını açan anahtar olmuştur(Savran, 2010: 184-185).

1980’li yılların ilk beş yıllık dönemi, sonraki yılların habercisi gibidir. Bu dönemin başında “planlama” söylemi yerini “istikrar”ı temel alan yeni anlayışa bırakmıştır. Bu dönemde iktidarda olan Uluşu ve Özal hükümetleri, gerek “istikrar”a aykırı ilan ederek gerek kamu kesiminin kaynaklarının kıtlığına bağlayarak 1970’li yıllarda genişleyen kamu kesiminin ekonomideki payının azaltılmasını hedeflemişlerdir. Bu görüş, özel girişimin ekonominin yürütücüsü olmasını ekonominin gereği olarak sunmuştur. Bu doğrultuda, kamu finansman açığı gerekçe gösterilerek yapılan kamu kesimindeki ve kamu harcamalarındaki daralmanın, kamu finansman açığını daraltmayıp genişletmesi ise ironiktir(Türel, 1985: 94-97). Türel(1985: 126-127)’e göre, sermaye kesimine sağlanan vergi tavizleri ve sübvansiyonlar, etkisiz vergi idaresi ve KİT sisteminin üretici gücünden yararlanılamaması gibi faktörler, kamu finansman açığının kapanmasının önündeki engellerdir. Fakat kamu kesimine ilişkin politikaların etkisizliğinden kaynaklanan bu

sorunların çözümü dönemin iktidarları tarafından ekonominin özelleştirilmesinde görülmüştür.

Türkiye’de 1980’li yıllara girmeden önceki krizin ana başlıklarından birini oluşturan dış borçların finansmanı sorununu 1980 sonrasında faiz arttırımına bağlı olarak çözülmeye çalışılmıştır. ABD, Bretton Woods anlaşmasını iptal ettikten sonra aynı sorunu bu yöntemle dış borçlarını dünyaya finanse ettirerek çözmüştür. Fakat bu yöntem, Türkiye ekonomisi için ABD’nin tersine daha çok borçlanma sonucunu doğurmuştur(Kuruç,1985: 9-13). Bir yandan sanayiye destekleyen kamu harcamaları “istikrar” söylemi adı altında kısıtlanırken, diğer yandan faiz ve para politikalarına dayalı ekonomi yaklaşımının canlandırılması ise Türkiye ekonomisinde mali sermayeyi önceleyen bir güzergahın oluşmasına neden olmuştur.

1980 sonrası Türkiye ekonomisini yönlendiren ilkeler, neoklasik iktisadın belirlediği ilkeler olmuştur. İhracata dönük ticaret ve kalkınma stratejisi, pazar tarafından yönlendirilen kaynak paylaşımı gibi ilkelerle şekillenen 24 Ocak istikrar programı, Türkiye ekonomisinin Dünya ekonomisiyle eklemlenmesi ve devlet-ekonomi ilişkileri başlıklarında radikal değişikliklere işaret etmiştir(Yalman, 2009: 4).

1980’li yılların başlarında neoliberal politikaya uygun olarak hayata geçirilen faiz üst sınırının kaldırılması ile ihracatı teşvik amaçlı uygulamaların sonucu, banker krizleri ve yolsuzluk olmuştur. Bu sonuçlarla, 1980’li yıllarda Dünya Bankası ve IMF tarafından da yönlendirmesiyle neoliberal projeye eklemlenmeye çalışılan Türkiye ekonomisi sürekli gelgitler yaşayan bir görünüme bürünmüştür. Faiz uygulamasından 1982’deki Banker Krizi’yle vazgeçilmiş ve faiz üst sınırı

belirlenmesi işi Merkez Bankası'na devredilmiştir. Fakat 1987'de faiz haddinin belirlenmesi işi tekrar piyasaya devredilmiştir. Daha çok finansallaşmaya işaret eden bu gelişmelerle rantıye kesimi güç kazanmaya başlamış ve bankalar giderek ekonomide artan bir yere sahip olmaya başlamıştır(Bahçe ve Eres, 2012: 52-54).

ABD'nin 1976'da Bretton Woods anlaşmasından ayrılarak aldığı kararla geçtiği dalgalı kur sistemiyle Türkiye'nin tanışması, 24 Ocak kararlarıyla geçmiştir. Dalgalı kur sisteminin yanında, 1989'da yabancı sermaye giriş çıkışlarının da serbestleştirilmesi kararıyla birlikte paranın değeri, uluslararası kısa dönemli giriş çıkışlara bağlı bir hal almıştır. Diğer yandan enflasyonla mücadele hedefiyle yükselen faizler ve artan kamu borçları, Türkiye ekonomisini içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Bu süreç, kamu borçları üzerinden elde edilecek finansal karlarla ilgilenen ve holdinglerle de güçlü bağlara sahip olan bankacılık sistemi üzerinden şekillenen rantıyeci bir sermaye kesiminin oluşmaya başlamasını sağlamıştır(Bahçe ve Eres, 2012: 55-57).

1990'lı yılların ekonomisi, 1980'li yıllardaki politikaların devamı şeklinde geçmiştir. Ekonomi üzerinde etkili olmaya başlayan rantıye kesimini destekleyen neoliberal politikalar, 1994'te ekonomiyi finansal krize sürüklemiştir. Bu kriz ve bundan sonra 1999'da gelecek olan kriz, ülkedeki önemli sanayilerin yabancı sermayenin kontrolüne geçmesine neden olmuştur(Kazgan: 2013: 188). Gelişen krize ve kaynakların yurtdışına çıkmasına rağmen rantıye kesimine önlem alınmamıştır. Bu dönemlerde, içi boşaltılan bankalardan insanların parasını alamamış ve paralar yurtdışına kaçırılmıştır. Bankalardaki mevduat sahiplerine daha sonra devlet garantisi sağlanmış ve bu karar 1999'da başka bir krizin hazırlayıcısı olmuştur(Kazgan: 2013: 193-194). Ayrıca, kamu borçlanmasının daraltılması ile dış borç ödemelerinin

istikrarlı enflasyon altında sürdürülebilir hale getirilmesi hedefiyle kamu çalışanlarının ücretleri daraltılmıştır. Aynı zamanda KİT'lerle ilgili düzenlemeler de bu dönemde gündeme gelmiş ve yaşanan krizlere rağmen neoliberal uygulamalara devam edilmiştir. Enflasyon ve istikrar anahtar kelimeleriyle şekillenen ekonomi politikası, 2000 ve 2001 yılındaki krizlerin önüne geçecek bir program sunamamış, yüksek faiz ve büyük borçlanma ile 2000'li yıllar başlamıştır(Bahçe ve Eres, 2012: 57-58).

Türkiye, kamu borçlarının sürdürülebilirliği, kamu harcamalarının kısıtlanması, faiz, enflasyon, ücretlerin düşmesi, işçi örgütlenmesinin parçalanması gibi alanlarda attığı adımlarla neoliberal yola girmiştir. Fakat KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda atılan adımlar, 2000'li yıllara kadar belirli engellerle karşılaşmıştır. Kamudaki özelleştirmelere bağlı olarak kamunun iktisadi hayattan çekilmesi süreci, kamuda çalışan işçilerin ve kamu bürokrasisinin gösterdiği direnişe bağlı olarak oldukça yavaş gerçekleştirilebilmiştir(Bahçe ve Eres, 2012: 54). Bu durumu Keynesyen dönemin parlayan kurumu DPT'nin neoliberal dönemdeki muadili ÖİB'nin yayınladığı rakamlar, açıkça ortaya koymaktadır. Bu duruma karşılık 2000'li yıllar ise özelleştirmelerin ivmesinin arttığı yıllar olmuştur.

## **5.2. Türkiye'de 2000'li Yıllar ve Özelleştirmeler**

Finansallaşma, neoliberalizmin önemli bir görünümüdür. Kapitalizmin neoliberal uğrağında gündeme gelen uygulamaların bazen olumsuz sonucuymuş gibi görünüyorsa da genel olarak hedefidir. Bu bağlamda, örneğin krizler, kapitalizmin işleyişini aksatan olumsuz dönemler olarak görülmektedir. Fakat kriz dönemleri finansal sermaye açısından sermaye birikimi için yeni olanaklar yaratan dönemler

olarak da görülmelidir. Bu yönden finansallaşma ya da krizleri kapitalizme aykırı ya da kapitalizmin karşısında konumlandırmak, doğru değildir. Kapitalizmin 1929 yılında girdiği kriz, Keynesyen politikaların adım adım yükselmesini sağlamış ve mali sermayenin sınırlandırılması gereken olumsuz bir yapıya sahip olduğu görüşünün 1970’li yıllara kadar takip edilmesini sağlamıştır. Fakat neoliberal dönem uygulamaları, finansallaşmaya bağlı birikim stratejisini benimsemiştir. Dolayısıyla finansallaşma, kapitalizm için artık olumsuz bir fenomen olarak değerlendirilmemektedir. Fakat finansallaşma hedefinin sınıfsal açıdan bakıldığında işçi sınıfı için olumsuz sonuçlarının olduğunu söylemek ise başka bir şeydir. Bu yönden finansallaşma, işçi sınıfı için olumsuz sonuçlara sahip olan özelleştirmelerin de olumsuz sonucu değil hedeflerinden biri olmuştur. Özelleştirmeler, sadece kamu borçlarının finansmanı için değil finansallaşmaya bağlı ekonomik gelişme ya da büyüme için de kritik adımlardan biri olarak görülmüştür. Mali sermayeyi önceleyen bir ekonomik yapı için özelleştirmeler, önemli bir adım olarak görülmüştür: “Özelleştirmenin temel amacı nihai olarak, devletin ekonomide işletmecilik alanından tümüyle çekilmesini sağlamaktadır. Öte yandan borsa ve sermaye piyasalarını geliştirmeden Türkiye’de sağlıklı bir ekonomik gelişmeden bahsetmek mümkün değildir. Şirketlerin yalnızca bankacılık sektörüne bağlı olmadan hisse senedi, tahvil veya bono ihracı yoluyla kaynak temin edebilmeleri ve bu kaynak maliyeti ile enflasyon arasında sağlıklı bir ilişkinin olabilmesi için, sermaye piyasalarının geliştirilmesi gerekir. Sermaye piyasasının gelişimi ise, tasarrufların daha büyük bir kısmının mali piyasalara yönlendirilmesi ve bu suretle oluşan fonların sermaye piyasasına akışına imkan verecek bir ekonomik yapının oluşturulması ile mümkündür.” (ÖİB: 1).

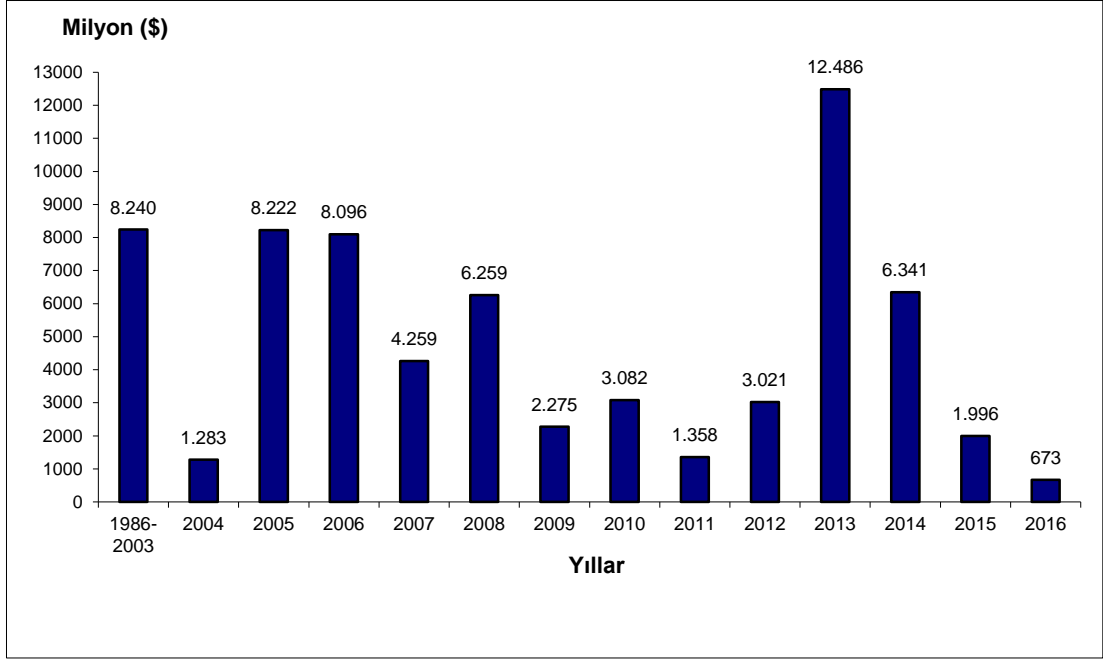
Türkiye’de, 2000’li yıllardan önce özelleştirme uygulamalarının önünü açmak için yapılan hamleler, hem hukuki engeller hem de özelleştirmelere karşı gelişen toplumsal muhalefet nedeniyle boşa çıkmıştır. Fakat kriz dönemleri ve bu dönemlerde IMF ve Dünya Bankası eşliğinde gündeme getirilen politikalar, bu muhalefetin etkisinin kademe kademe kırıldığına işaret etmektedir. Bu dönemde atılan en önemli adım, 1994 yılında 4046 sayılı kanunla Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun kurulmasıdır. Böylelikle bugüne kadar gerçekleştirilen özelleştirmelere yön veren kurumsal ve hukuki çerçeve oluşturulmuştur(ÖİB: 3). Yasa içeriğinde bugüne kadar birçok değişiklik olmakla birlikte ÖİB ve ÖYK’nın kurumsal yapısı süreklilik arz etmiştir.

4046 sayılı kanunla düzenlendiği haliyle özelleştirmeler, hükümetin denetiminde gerçekleşen uygulamalardır. ÖYK, bakanlardan oluşan bir kuruldur. Özelleştirmesi gerçekleştirilecek kurumlarla ilgili kararların alınması konusundaki yetkileri bu kanunun 3. maddesinde düzenlenmiştir. Kurumları kapsama alma, ne şekilde(işletme hakkı devri, kiralama, varlık satışı vs.) özelleştirileceğine karar verme, yapılan ihalelerin sonuçlarını onaylama gibi konularda tek yetkili kuruldur. ÖİB ise bu kurulun sekretaryası niteliğindedir. Özelleştirme sonucu elde edilen gelirler, özelleştirme fonunda toplanmaktadır. Kanunun ilk halinde, özelleştirme fonunda biriken kaynakların hazineye aktarılması engellenmiş, bu fonda biriken gelirlerin bir kısmının özelleştirme uygulamaları sonucunda açığa çıkacak ödemelerin(özelleştirilen kurumun borçları, iş akdi feshedilen çalışanlara ödenecek tazminatlar vs.) finansmanı için kullanılması ve diğer bir kısmının da kamu ortaklığı fonuna aktarılması planlanmıştır(Madde 10). Kamu ortaklığı fonu, yine bu yasanın 29. maddesinde düzenlendiği haliyle, piyasaya arz edilmiş gelir ortaklığı senetlerinin

yönetimi, piyasaya arz edilen tesislerin harcamaları ile Organize Sanayi Bölgeleri kurulmasının veya kalkınmada öncelikli bölgelerde yapılacak yatırımların finansmanı için ayrılmıştır. Devleti piyasada yatırımcı olarak etkili bir aktör olmaya iten bu yönüyle fon, 1980 öncesi Keynesyen ekonomisinin devamı niteliğindedir. Fakat 2000'lere gelindiğinde yaşanan kriz ile gündeme gelen düzenlemeler sonucunda bu kısıtlama ortadan kaldırılmış ve bu madde, "26 Mayıs 2000 tarihinde yürürlüğe giren 4568 sayılı Kanunla "Özelleştirme Fonunun nakit fazlası, Hazinesinin iç ve dış ödemelerinde kullanılmak üzere Hazine hesaplarına intikal ettirilir" şeklinde değiştirilmiş..."tir(OİB2). Böylelikle Keynesyen devlete ait son izler de yasadan silinmiştir. Yasa bu haliyle birinci maddede açıklanan "Ekonomide verimlilik artışı ve kamu giderlerinde azalma sağlamak..." amacıyla somutlaşan neoliberal rotaya her yönüyle eklenmiştir. Neoliberal rotaya eklenme süreci, dünyanın başka yerlerinde de olduğu gibi ekonomik kriz ve kamu borçlarının finansmanı gibi gerekçeler eşliğinde yürütülmüştür.

4046 sayılı yasaya rağmen özelleştirmeler konusunda uzun yıllar çok büyük 'başarı' sağlandığını söylemek zordur. Tabloya göre 1986-2003 yılları arasındaki geniş periyotta gerçekleşen özelleştirme 8,24 milyar dolar düzeyinde kalmıştır. Bu dönemde gerçekleşen özelleştirmelerin yıllık ortalaması 484 milyon dolar düzeyine denk gelmektedir. 2004 yılında bu ortalamaдан yüksek ama yine ilerleyen yıllara kıyasla düşük düzeyde bir performans gerçekleşmiştir. Fakat 2005 ve 2006 yılları tek başına daha önceki uzun yıllarda ulaşılan rakamlarda özelleştirme gerçekleştirilen yıllar olmuştur. 2005-2015 yılları arasında daha önceki 17 yıllık periyodun 11 katı civarında yüksek bir ortalamayla(yıllık 5,21 milyar dolar) özelleştirmeler devam etmiştir.





Tablo: Yıllara Göre Özelleştirme(Kaynak: ÖİB: 3)

Elektrik alanındaki özelleştirmelerin hikayesi de 1990'lı yılların ikinci yarısıyla başlamış fakat hem gelen itirazlar hem de yaşanan kriz nedeniyle özelleştirmeler gerçekleşmemiştir. Sonraki yıllarda özelleştirme denemelerinde temel itiraz noktalarından birini oluşturan devletin elektrik alım garantisi ile ilgili itirazların paralelinde ilk adım olarak 2001 yılında 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanunla Enerji Piyasası Denetleme Kurulu adlı kurul oluşturulmuş ve rekabete dayalı bir piyasanın oluşturulması hedeflenmiştir. Daha sonra “Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Stratejisi Belgesi” adıyla 17.03.2004 tarihinde YPK tarafından bir karar yayınlanmış ve bu kararla enerji alanındaki özelleştirmede izlenecek yol haritası çizilmiştir. Bu raporla ilk etapta dağıtım ve iletim şirketlerinin özelleştirilmesi en son üretim alanında özelleştirmelerin yapılması öngörülmüştür. En son YPK tarafından, 18.05.2009'da

Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi yayınlanarak enerji piyasası oluşturulması konusunda atılan adımlar yeniden değerlendirilmiş ve özelleştirmeler yapılan düzenlemeler doğrultusunda yeniden planlanmıştır. En son 30.03.2013 tarihinde 6446 sayılı kanunla elektrik piyasası oluşturulması için son düzenleme yapılmıştır\*.

Linyit sahalarının 4046 sayılı yasayla ÖİB tarafından özelleştirilmesinin önü ise 04.07.2012’de kabul edilen 6353 sayılı torba yasanın 16. maddesine dayanarak açılmıştır(Resmi Gazete, 12.07.2012 Sayı: 28351). Böylelikle ÖİB, linyit sahalarının özelleştirilmesi için yetki sahibi olmuştur. Bu sayede termik santrallerin özelleştikten sonra ihtiyacı olan kömürü sağlaması da garanti altına alınarak özelleştirmeler şirketler için cazip kılınmış ve bu sahaların da özelleştirilmesi sağlanmıştır. Bu yasayla termik santrallerin özelleştirilmesi hızlanmıştır. 2000 yılına kadar olan iki başarısız özelleştirme denemesinden 12 yıl sonra 2012 yılının sonunda ilk kez tekrar ihaleye çıkan Seyitömer Termik Santrali de ilk özelleştirilen santral olmuştur.

4046 sayılı yasada çalışanlara bazı avantajların sağlanması, özelleştirme karşısında gelişen toplumsal muhalefetin rızasının alınması yönündeki çabanın önemli bir göstergesidir. Yasa ile “özelleştirme uygulamaları sırasında veya sonrasında işini kaybedenlere, kanunda belirtilen hükümler çerçevesinde, yasalardan veya toplu iş sözleşmelerinden doğan tazminatları dışında ek bir iş kaybı tazminatı ödenmesi öngörülmüştür. Yine, erken emekliliğin teşviki amacıyla, özelleştirme kapsamına alınan kuruluşlarda Emekli Sandığı’na tabi personelden hizmet süresi itibariyle emeklilik hakkı kazananlara, bu hakkı kazandıkları tarihten itibaren iki ay içinde emekli olmayı istemeleri halinde ikramiyelerinin %30 fazlası ile ödenmesi

---

\* [http://www.oib.gov.tr/portfoy/elek\\_uretim\\_santralleri.htm](http://www.oib.gov.tr/portfoy/elek_uretim_santralleri.htm) Son erişim: 11.07.2016

hükme bağlanmış, kapsamdaki kuruluşlarda uygulamalar sonucu kadrosu iptal edilen memur ve sözleşmeli personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarındaki boş kadro ve pozisyonlara atanmalarına ilişkin düzenlemeler getirilmiş...”(ÖİB: 3)’tir.

Kamu emekçileri arasında işçi-memur ayırımına dayanan parçalanmanın altı özelleştirme uygulamalarını düzenleyen yasa kapsamında bir kere daha çizilmektedir. Yasada 657 sayılı kanuna tabi veya emekli sandığına tabi personel ile iş kanununa tabi personelin kaderi net bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır. 657 sayılı kanuna tabi olan personel, diğer kamu kurumlarında hak kaybına maruz kalmadan ve hatta emekli olması durumunda belli kazanımlarla özelleştirmeyi deneyimliyor görünmektedir. Yine de bu görünüm aldatıcı olabilir ve özelleştirmeler sonrasında kamu işçilerinin yaşadığı sorunların büyüklüğü karşısında kamu emekçilerinin bu kesiminin yaşadığı sorunların gözden kaçması mümkündür. Dolayısıyla bu kesim üzerinde aceleci bir yorum hatalı olacaktır. Bu konuda söyleneceklerin özellikle iş tatmini gibi konularda nitel araştırmayla desteklenmesi gerekmektedir. Ama özelleştirme uygulamalarında kamu işçilerinin hak kayıpları, herhangi bir nitel araştırma yapmadan dahi yasa kapsamında veya istatistiklerde net bir şekilde görünmektedir. Nakle tabi ücretli emekçiler açısından bu yasa, 4C ile karşılaştırıldığında daha avantaj sağlıyor görünmektedir. Emekli olacak olan memurlara belirli avantajlar sağlanıyor olsa da, 4-C’li işçiler, özellikle emeklilik hakları açısından ciddi kayıplar yaşamaktadırlar.

Özelleştirme uygulamaları ile ilgili yasanın geçici 14. maddesi ile Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası ile Yıldız Çini ve Porselen Sanayi İşletmeleri bünyesinde çalışan işçilere bir istisna olarak memur statüsüne geçmeleri hakkı verilmiştir. Bu madde dışında, SEKA işçileri, 4-C’ye geçişi düzenleyen 7898 sayılı

Bakanlar Kurulu Kararı yürürlükte olmasına rağmen diğer bir istisna olmuştur. 2005 yılında fabrika kapandıktan sonra gerçekleştirdikleri eylem sonucunda belediyede sözleşmeli personel olarak çalışma hakkı elde etmişlerdir(Özveri, M., 2010: 12; Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 83). Fakat bunun dışında kalan özelleştirmelerde işçiler için iş kaybı tazminatı dışında bir hak tanınmamıştır. Bu tazminat ise 21. maddede yeni bir işe başlamama şartına bağlanarak ve kamudaki işinde çalıştığı süre dikkate alınarak 90-240 gün süresince iki asgari ücret tutarı olacak şekilde ödenmektedir. 2002 yılına kadar özelleştirilen KİT'ler nedeniyle iş akdi feshedilen personel sayısı 15 bin 722 kişidir. İş akdi feshedilen personelin bir kısmı yapılan anlaşmalarla özelleştirilen işletmelerde çalışmaya devam ederken 9568 personel işsiz kalmıştır(Radikal Gazetesi, 02.01.2002). 4-C'li işçiler, 4-C statüsüne geçerek emekliliğin yanında toplu iş sözleşmeleri ile elde ettikleri birçok haktan da vazgeçmiş olmaktadır. Yine de 4-C, işsiz kalma ihtimalinin karşısında daha iyi bir seçenek olabilmektedir.

Özelleştirme sonrası iş sözleşmeleri feshedilen işçilere kamuda çalışma imkanı veren ilk düzenleme, 4046 sayılı kanun üzerinde 2004/7898 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yapılmıştır. Bu karar ile 1992 yılından itibaren özelleştirme uygulamaları sonucunda iş kaybı yaşayanların 657 sayılı devlet memurları kanununun 4-C maddesi kapsamında istihdam edilmelerinin önü açılmıştır. Tabloya göre, bu madde kapsamında bugüne kadar 37709 kişinin ataması yapılmıştır. Ataması yapılanlardan 20371 işçi halen istihdam edilmektedir. Görevden ayrılma nedenleri belirtilmemekle birlikte 11087 kişi görevlerinden ayrılmışlardır. Atanmasına rağmen göreve başlamayanların sayısı 5359'dur. Bu sayı, görevde bulunanların % 26'sına denk gelmektedir. Bu orana göre, atama başvurusu yapanlar

bile ataması yapılmasına rağmen 4-C pozisyonunu tercih etmemişlerdir. Bu durum, 4-C'nin işçiler açısından tercih edilir bir pozisyon olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Durum	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
Görevde Bulunanlar	3.284	1.725	1.040	377	550	7.376	945	609	2.494	1.126	795		20.321
Teklifte Bekleyenler		1		1		40	60	81	354	345	135	30	1.042
Çeşitli Sebeplerle Başlamayanlar	2.621	1.165	293	252	267	379	110	47	137	69	19		5.359
Göreve Başlayıp Ayrılanlar	6.058	1.166	452	237	193	2.201	276	192	226	85	1		11.087
<b>TOPLAM</b>	<b>11.963</b>	<b>4.057</b>	<b>1.785</b>	<b>867</b>	<b>1.010</b>	<b>9.996</b>	<b>1.391</b>	<b>929</b>	<b>3.211</b>	<b>1.625</b>	<b>950</b>	<b>30</b>	<b>37.809</b>

Tablo: 657/4C Geçici Personel Atamalarının Yıllara Göre Dağılımı (Kaynak: DPB)

Yine de ataması yapılanlardan 4-C maddesini tercih edenlerin oranı ilk yıllarda oldukça düşük olmasına rağmen ilerleyen yıllarda artmış görünmektedir. Bu artış, özellikle geçici işçi statüsünü düzenleyen 4-C maddesinin uygulamasında gerçekleşen bir kısım iyileşmeyle bağlantılı görünmektedir. Bunun yanında yüksek işsizlik oranları, düşük ücretler gibi faktörlerin de bu artışta etkili olmuş olması muhtemeldir.

4-C maddesi 2004 yılında yürürlüğe girmesine rağmen özellikle TEKEL'in özelleştirilmesi sonrasında TEKEL'de çalışan işçilerin 2009 yılında Ankara'da gerçekleştirdiği eylemlerle duyulur hale gelmiştir. Kısaca 4-C maddesi olarak bilinen 657 sayılı Devlet Memurları kanununun 4. Maddesinin C fıkrası şöyle ifade edilmiştir: "Bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Başkanlığı ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimselerdir." 657 sayılı kanunun 4-C maddesi üzerinde yıllar içerisinde sadece 10/9/2014 tarihinde 6552 sayılı yasanın 66. maddesi

ile düzenleme yapılmıştır. Uygulaması yaygın olmadığı için bu maddede değişikliğe de gerek görülmediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Fakat bu madde kanunun yürürlüğe girdiği 1965 yılındaki ilk halinden beri varlığını sürdürmektedir. Yasanın özelleştirmeler öncesi uygulamaları hakkında bir veriye ulaşmak zordur. Ama dünyada olduğu gibi Türkiye’de de devlet yönetiminde etkin olan neoliberal yaklaşım, kamu personel rejiminde birtakım değişiklikleri uygulanmayı hedeflemiştir. Bu hedefe ulaşmak için de ücretli emekçiler arasındaki ayrımları derinleştirerek karşısında geliştirecek muhalefeti önlemek istemiştir. Bu doğrultuda, zaten kanunda var olan fakat uygulaması istisna olan sözleşmeli memur ve geçici işçi adı altındaki uygulamalar zaman içerisinde etkin hale getirilmiştir.

## 6. BÖLÜM: BULGULAR

Türkiye toplumunun uzun yıllar kırsal görüntü çizmesi nedeniyle emeği gündemine alan çalışmalar da daha çok kırsal emek ile sınırlı kalmıştır. Bunun yanında altı çizilmesi gereken diğer bir gündem de göç olmuştur. Türkiye’de sanayileşmeyle ve kırsal gerilemesiyle bağlantılı olarak kırdan kente göç yaygınlaşmıştır. Bunun yanında yapılan anlaşmalarla diğer ülkelere işçi göçü de bu dönemin önemli bir gündemi olmuştur. Bunun yanında özellikle 1970’lere gelindiğinde sanayileşme etkisini göstermiş ve teorik düzeyde de olsa Marksist yaklaşım çerçevesinde yürütülen emek süreci tartışmaları ülke gündemine girmeye başlamıştır. Emek çalışmaları da 1990’lara kadar bu gündemler etrafında şekillenmiştir.

1990’lardan itibaren emek süreci teorisi çerçevesinde yapılan çalışmaların sayısının fazla olduğunu söylemek zordur(Özdemir, G ve Özdemir, A.M., 2008: 44). Özdemir ve Özdemir(2008: 46-50)’in ampirik araştırmaları içerecek şekilde oluşturdukları bibliyografya, Türkiye’deki emek süreci çalışmalarının kapsamı hakkında bilgi vermektedir. Yapılan çalışmalarda, postmodernizmin etkisi yoğun olarak görülmektedir. Sınıfı toplumu açıklayan bir kavram olarak reddeden postmodern yaklaşımlar, aynı tartışmayı devam ettirerek iş yerini de sınıf mücadelesinin değil sınıf uzlaşısının mekanı olarak ilan etmektedir. Özdemir ve Özdemir(2008: 40-44)’in işletme yöneticisinin bakış açısını yansıtan işletmecilik çalışmaları ve teknolojinin tarafsızlığı tezine yaslanan teknolojik determinist çalışmalar olarak ifade ettiği kategoriler, bu şekilde uzlaşmayı resmeden çalışmalardır. Kadın emeğine yönelen ayrımcılığı ön plana çıkartan toplumsal cinsiyet yönelimli çalışmalar ve herhangi bir teorik kaygısı olmaksızın emek adına gerçekleşen

olumsuzlukları vurgulayan emek yanlısı çalışmalar ise kısmen de olsa emek sürecindeki çatışmaya odaklanan bir perspektif sunmuşlardır.

Türkiye’de 1990 sonrası emek sürecini ampirik veriyi teorik çerçeveye bütünleştirerek değerlendiren önemli bir çalışma, Geniş(2006)’in Ankara’da OSTİM organize sanayi bölgesinde gerçekleştirdiği araştırmaya dayanan çalışmasıdır. Geniş, bu çalışmasında küçük atölyelerden oluşan organize sanayi bölgesindeki işçilerin emek sürecini hem atölyedeki vasıf, kontrol gibi kavramlar üzerinden hem de atölye dışındaki barınma, geçim, emek piyasası gibi faktörler üzerinden değerlendirmiştir. Bu değerlendirme, tezimde Buroway’a göre çizmiş olduğum teorik çerçevede de yer alan öğeleri içermektedir. Emek sürecini konu alan bir diğer çalışma, Özüğurlu(2008)’nin Denizli’deki dokumacılığın gelişimi üzerine yaptığı çalışmadır. Bu çalışmada vasıf tartışması zanaat emeğinden proleterleşmeye giden yolda ele alınmıştır. Bu anlamda teknoloji kullanımının emek süreci üzerindeki etkisini konu edinilmiştir. Çalışma, tarihsel bir hat üzerinde ilerlediğinden bu çalışmayı emek tarihi çalışması olarak da kodlamak önemlidir. Fakat emek tarihi çalışması sıfatını hak eden diğer bir araştırma, Koçak(2014)’in Paşabahçe’de cam işçiliğinin tarihi üzerine yaptığı araştırmadır. Araştırma kapsamında, sendikal mücadelenin yanında yine emek sürecini ilgilendiren siyaset, fabrika emeğine dayalı olarak Taylorizm gibi temel meselelerin araştırma kapsamına girdiği görülmektedir. Emek sürecini yine direniş bağlamında ele alan bir diğer çalışma Özdemir(2014)’in çağrı merkezi işçileri üzerine yaptığı araştırmaya dayanmaktadır. Özdemir, araştırmasında, vasıf, denetim ve sınıfı merkeze almıştır. Bu kapsamda Özdemir’in çalışması tezimde ele aldığım emek süreci değerlendirmesi ile paralel bir hatta ilerlemektedir. Özdemir, vasıfsız ve kol emeğinin düşük olduğu bir emek süreci üzerinde değerlendirmelerde



bulunmuştur. Özellikle Sennet'ten yola çıkarak üzerinde durduğu sınıfın gizli yaralarının Seyitömer işçilerinde de varlığını görmek mümkündür. Bu çalışmaların yanında alan araştırmasına dayanan emek süreci çalışmalarını sıralarsak: Metal işçilerinin emek sürecini denetim kavramı üzerinden değerlendiren Aydoğanoglu(2009); televizyon dizilerinin set çalışanlarının güvencesiz pozisyonlarını konu edinen Konuşlu(2012), bankacılık sektöründe çalışan işçilerin emek sürecini yabancılaşma kavramı çerçevesinde inceleyen Çalışkan(2014), medyada çalışan muhabirlerin emek sürecinde teknolojik gelişmeler doğrultusunda oluşan vasıfsızlaşmayı değerlendiren Yeşilyurt(2014)'un çalışmalarının da emek süreci çalışmalarına katkıları olmuştur.

Buraway(2015: 117-118), emek sürecini birkaç düzeyde üretimin politik aygıtlarından farklı olarak incelemektedir. Bu doğrultuda emek sürecini üretime devlet müdahalesi, geçim araçlarından koparma, emeğin sermayeye tabiiyeti, emek arzı ve firmalar arası rekabet başlıklarında analiz etmektedir. Üretimin politik aygıtları ise işyerindeki mücadeleleri düzenleyen aygıtlardır. Üretimin politik aygıtları ve emek süreci bir bütün olarak fabrika rejimini oluşturmaktadırlar. Ben de bu tezde bu kuramlara sadık kalarak bir emek süreci analizi yapacağım. Bu noktada, Seyitömer'in özelleştirilmesi sonucu 4-C'ye geçen işçilerin biyografileri bize farklı emek süreçlerini karşılaştırmak için önemli veriler sunmaktadır. İşçilerin geçmişinde deneyimledikleri 4 emek süreci belirgindir: Seyitömer öncesi farklı çalışma biçimleri, Seyitömer'de devlet mülkiyetinde yürütülen emek süreci, Seyitömer'de Çelikler AŞ. Mülkiyetinde devam eden emek süreci ve son olarak yine devlet mülkiyetinde 4-C'li olarak yürütülen emek süreci.

## **6.1. Kütahya'nın Demografik ve Sosyal Özellikleri**

Kütahya'nın 2015 yılı nüfusu 571463'tür. Bu nüfusun büyük kısmının kentsel alanlarda yaşadığı görülmektedir. Belirli yıllarda 25 bine varan nüfus değişikliği yaşansa da Kütahya'nın nüfusunda 2007-2015 yılları arasında önemli bir değişiklik olduğunu söylemek zordur. Nüfusun önemli bir kısmı köylerde yaşamaktadır. Ama köylerde yaşayan nüfus yıldan yıla azalmıştır. Nüfustaki değişim oranının düşük olduğu ve şehirdeki nüfus artışı dikkate alındığında köy nüfusunun şehirdeki çalışma olanaklarından yararlanmak için kente göçtüğü şeklindeki bir yorumlamaya açıktır. Yine de 2013 yılı verilerine göre, Türkiye nüfusunun %91,3'ünün il ve ilçe merkezlerinde yaşadığı dikkate alınırsa Kütahya, Türkiye geneline göre kırsal bir görüntü çizmektedir(TÜİK, 2014:13).

Yıllar	Köy	Şehir	Toplam	Köy/Toplam	Aldığı Göç	Verdiği Göç
2007	233655	350255	583910	40,02%		
2008	218811	347073	565884	38,67%	3239	4437
2009	213079	358725	571804	37,26%	3685	3821
2010	206924	383572	590496	35,04%	3614	4663
2011	201990	362274	564264	35,80%	3980	4795
2012	198154	375267	573421	34,56%	4720	4111
2013	189933	382126	572059	33,20%	4195	4665
2014	183601	387953	571554	32,12%	4536	5195
2015	178348	393115	571463	31,21%	4664	5557

**Kaynak:** TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri

Şehrin 2013 yılı dışında diğer illere verdiği göç daha yüksektir. Fakat ilgili yıllar arasında göç hareketinin yoğun olarak yaşandığı bir il olduğu söylenemez. Bu verilerden Seyitömer ve Tunçbilek termik santrallerinin özelleştirilmesinin kentteki göç hareketinin yükselmesinde ne kadar etkili olduğunu anlamak mümkün değildir.

Yine de iki santralin özelleştirildiği 2013 yılından sonraki yıllarda şehrin verdiği göç, ilk kez 5000'in üzerine çıkmıştır.

Kütahya'nın eğitim konusunda Türkiye ortalamasının üzerinde bir görünümü vardır. 2013 yılı verilerine göre lise düzeyinde okullaşma oranı % 90,96'dır. Bu yıldaki Türkiye ortalaması ise % 76,65'tir. Kütahya, bu istatistikte Türkiye genelinde yedinci sıradadır. Bu konudaki yüksek oranlar, Kütahya'da özellikle Seyitömer, Tunçbilek gibi görece güvenceli çalışma imkanı sunan kurumlarda çalışmak için asgari lise eğitiminin şart olmasıyla bağlantılıdır. Aileler de çocukların eğitimini daha iyi bir gelecek sunacak bir iş beklentisiyle önemsemektedirler(TÜİK, 2014: 26).

Kütahya'da organize sanayi bölgesi, tuğla fabrikaları, porselen fabrikası, şeker fabrikası, manyezit, bor, linyit madenleri, termik santraller gibi emeğin yoğun olarak kullanıldığı sanayi ve maden işletmeleri bulunmaktadır. Bunun yanında, çinicilik de Kütahya'da yaygın olarak ve zanaat düzeyinde küçük atölyelerde yürütülmektedir. Tarım ve hayvancılık da yaygındır.

Kütahya'da işsizlik oranı 2013 yılında % 6 görünmektedir. TÜİK, yıllara göre işsizlik oranlarını il bazında yayınlamadığından bu verinin yıllar içerisindeki değişimi öğrenilememiştir. Özelleştirmelerin Kütahya'daki emek piyasası üzerindeki etkisini anlamamıza yardımcı olacak nicel veriler tutulmamıştır. Fakat % 6'lık işsizlik oranı 2013 yılı Türkiye geneli işsizlik(% 9,7) oranının altındadır. Ama işsizlik oranı açısından iyimser olan bu rakamlar hem Türkiye hem de Kütahya'daki istihdam rakamlarına bakıldığında daha farklı bir tablo sunmaktadır. Türkiye genelinde istihdam oranı % 45,9'dur. Kütahya'da ise % 49,3'tür(TÜİK, 2014: 54). Bu veriler Kütahya'nın her iki alanda da Türkiye ortalamasından emek açısından

görece daha iyi bir emek piyasası sunduğunu göstermektedir. Ama emek piyasasının durumunu daha iyi anlayabilmek için işsizlik rakamlarının veya istihdam rakamlarının hangi ölçütler dikkate alınarak oluşturulduğunu bilmek önemlidir.

Kütahya, muhafazakarlığın ve cemaat ilişkilerinin etkili olduğu bir şehirdir. Bazı cemaatlerin seçim sonuçlarında bile etkili olacak kadar güçlü olduğu görülmektedir. Pirim(Milliyet, 16.11.1987: 12), 1987 seçimleri hakkında Kütahya’da yapmış olduğu değerlendirmede İslami bir cemaat olan Süleymancılara seçimdeki etkisini şu sözlerle değerlendirmektedir: “*Süleymancılara da desteğiyle ANAP’ın 4 milletvekili çıkarabileceği söyleniyor.*” 1987 seçiminde ANAP birinci parti olarak çıkmış ve Kütahya’dan da 5 milletvekilliğinin 3’ünü almıştır. Bu sonuçta Süleymancılara etkisini ölçmek zor olsa da tahminlere yakın bir sonucun ortaya çıktığı açıktır. Bunun yanında çok partili yıllara geçildiği ve ilk seçimin yapıldığı 1946 yılında Demokrat Parti’nin Türkiye genelinde 465 milletvekilliğinden 64’ünü kazanırken Kütahya’da 10 milletvekilinden 7’sini kazanması, kentnin sağ gelenekle ne kadar eski bağlar kurduğunun kanıtı gibidir. İlerleyen yıllarda gerçekleşen toplam 17 seçimde CHP veya DSP’nin milletvekili sayısı sadece bir kere 2’ye yükselmiş, 7 kere de bir milletvekili çıkarabilmiştir. Geriye kalan 8 seçimde sol partiler hiç milletvekili çıkaramamıştır. En son ise 1999 seçimlerinde DSP bir milletvekili çıkarmıştır\*.

Sağ gelenekle olan bağlantı, bu araştırmanın örnekleminde de yaygındır. Fakat bu durum, katılımcıların sağ politikaların hepsine angaje olması anlamına gelmemektedir. İşçiler, özelleştirmeler veya sendika konusunda sağ geleneğin yaklaşımlarını tam anlamıyla desteklememektedirler:

---

\* [https://tr.wikipedia.org/wiki/Kütahya\\_ili\\_genel\\_seçim\\_sonuçları](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kütahya_ili_genel_seçim_sonuçları) Son erişim: 31.06.2016

*“Sağ görüşlü bir ailede büyüdüm. Dolayısıyla görüşüm biraz daha sağcılardan yanadır mutlaka. Ama şöyle de bir realite var, sendikacılık ya da bu tarz hak mücadelelerini en iyi yapan kişiler solcu insanlar. Dolayısıyla hükümet Türkiye’de genelde sağdan olduğu için sendikacıların da bu tarz mücadeleleri yürüten insanların solcu olmaları yani sol görüşlü olmasını yeğlerim.”*(16. Katılımcı).

Kütahya’da sinema, tiyatro gibi sosyal etkinlikleri düzenli olarak sunan kurumların sayısı azdır. Kütahya’da merkezde iki ve Tavşanlı ilçesinde bir sinema bulunmaktadır. Kentte iki tiyatro salonunda üniversite öğrencilerinin kurmuş olduğu tiyatro gruplarının hazırladıkları oyunlar gösterilmektedir. Bu tarz faaliyetlerin Kütahya’da yaşayanların boş zamanlarını belirlediğini söylemek zordur. Fakat Enne Barajı, Çamlıca gibi mesire yerleri ile Ilıca ve Yoncalı kaplıcaları, Kütahya’daki insanların boş zaman etkinliklerinde önemli yer işgal etmektedir.

## **6.2 Hedef Grubun Demografik Özellikleri ve Emek Sürecine Dair Nicel Bulgular**

Hedef grubun yaş ortalaması, 37’dir. En küçüğü 24, en büyüğü 46 yaşındadır. Bu işçiler, 1989-2012 yılları arasında çeşitli tarihlerde işe girmişlerdir. Seyitömer’de çalıştıkları süre ortalama 9,72’dir. En fazla çalışan, 24 yıl; en az çalışan ise 1 yıl çalışmıştır. Hedef grubun farklı yaş aralıklarına yayılmış olması genç jenerasyon işçilerin emek süreci deneyimleri ile daha eski jenerasyon işçilerin emek süreci deneyimleri arasında karşılaştırma yapma imkanı sağlamaktadır. Bunun yanında, kısa süreli deneyimler ise çok verimli bir değerlendirme fırsatı vermemektedir. Ama

hedef grubun Seyitömer'deki çalışma sürelerinin ortalaması dikkate alındığında hedef grup, Seyitömer'in yıllara yayılan tarihsel gelişimini aktarmakta oldukça iyidir.

Hedef gruptaki herkes en az lise mezunudur. Ayrıca üç üniversite önlisans ve bir lisans mezunu vardır. Hedef gruptaki iki kişi hariç herkes evli ve çocukludur. Bir kişi bekar, bir kişi ise boşanmış ve çocukludur. Hedef gruptaki işçilerin hepsi erkektir ve evli olanların büyük kısmının eşi hane içinde ücretsiz emek kategorisindedir. İşçilerden eşinin mesleğini sorduklarımızdan 4 tanesinin eşi de ücretli olarak çalışmaktadır.

Hedef gruptakilerin yarısı gelir durumunu sorduğumuzda kendisini orta halli olarak tanımlamıştır. Orta halli olarak değerlendirenler, bu durumu ev, araba gibi ihtiyaçlarını Seyitömer'de çalışırken sağlamış olmaları, eşlerinin de çalışıyor olmaları veya Seyitömer'den almış oldukları kıdem tazminatının geçimlerinde destek sağlaması ile açıklamaktadırlar. Fakat hedef gruptakilerin diğer yarısı, Seyitömer'de aldıkları maaşın kendilerine sağlamış olduğu hayat standartını yeni maaşlarıyla sağlayamama, sosyal etkinliklere katılamama veya çocuğunun okul harcamalarını karşılayamama gibi nedenlerle kendilerini dar gelirli olarak tanımlamışlardır.

Hedef gruptaki işçiler, bir kişi hariç Kütahya'nın Merkez ilçesinde ikamet etmektedir. Bir kişi de Tavşanlı ilçesinde, ailesiyle kalmaktadır. Her ne kadar işçilerin anne veya babalarında köy kökenli olanlar varsa da örneklemdeki işçilerde köy bağlantısı oldukça düşüktür. Bağlantısı olanların bir kısmı icara verme yöntemiyle araziden sağlanan geliri, ailenin diğer üyeleriyle bölüşmektedir. Bu nedenle tarımdan ya da köyden elde edilen gelirin oldukça düşük düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. İşçilerin önemli bir kısmı iki veya üç kuşaktan beri işçidir. İşçilerden

9 tanesinin babası doğrudan Seyitömer’de olmak üzere toplam 16 tanesinin babası farklı işlerde işçilik yapmıştır. Kalanların ikisi esnaf ve dördü memurdur. Örneklemeindeki işçilerin sadece üç tanesinin babası, çiftçidir. Dolayısıyla örneklemin büyük kısmının köyle herhangi bir bağlantısı kalmamıştır. Köyde tarlası olanlar ise köyü işsiz kalmaları durumunda bir seçenek olarak görmemektedir. Bu durum, proleterleşmenin önemli bir boyutu olan mülksüzleşmenin bu işçiler için geçerli olduğunu göstermektedir.

Seyitömer’de mülksüzleşmeyi gerçekleştiren bir diğer etken, istimlaktır. 1960’ta başlayan linyit çıkarma işi, kamulaştırmalarla birlikte sürmüş, bu süreçte yerleşim alanı tarlaların bulunduğu alana kaymış ve tarıma verimli arazilerin azalmasına neden olmuştur. Fakat Seyitömer’de işe alımlarda, istimlak nedeniyle arazisi elinden alınanlara öncelik tanınmıştır. Fakat özelleşmeyle birlikte arazileri istimlak olan köylüler, bu haklarını da yitirmişlerdir:

*“...burada özelleşen tarlası var oradaki çalışanların çoğu çevre köylerden dışardan gelen çok azdır. Adamın sen tarlasını almışsın, özelleştirmişsin, hayvancılık yapacak alanını kısaltmışsın. Adam mecbur kalmış burada çalışmaya. Burada çalışamazsa Kütahya’ya gelecek ve bu sefer köye gidip gelmesi zor olacak. En azından köyün dibinde olduğu için kendi imkanlarıyla gelip gidebiliyordu. Sen buradaki insanları çıkarırsan mağdur olur tabi. Sen hem toprağını istimlak edeceksin, hem tarlasını kısıtlayacaksın hem buradaki insanlara iş imkanı sağlamayacaksın.”(23. Katılımcı)*

### **6.3. Hedef gruptaki İşçilerin Seyitömer Öncesi İşçilik Deneyimleri**

Araştırmaya katılan işçiler, Seyitömer'den önce çok farklı alanlarda emek sürecine dahil olmuşlardır. İşçilerin hepsi, Seyitömer öncesinde bir veya birkaç farklı işte özel sektörde çalışmışlardır. Bu işlerin bir kısmı zanaat denilebilecek berberlik, ayakkabıcılık gibi işlerden kiremit fabrikası, Güral Cam gibi makineli üretim yapan fabrika tarzı büyük işletmelere kadar çeşitlilik göstermektedir. İşçilerin bu dönemdeki işlerden ayrılma nedenleri, çalıştıkları işlere göre farklılık arz etmektedir. Fakat işçiler bu dönemdeki işlerden Seyitömer'deki işe geçme gerekçesini genellikle Seyitömer'de yaptıkları işin daha güvenceli olan devlet işi olması ile ifade etmektedirler.

*“Ya özel sektör şimdi işi görüldükten sonra senin önüne arkana bakmaz, işin görüldükten sonra çıkarır. Ama kamu sektöründe böyle bir şey yoktur. Senin haklarını verir, senin işin görüldükten sonra yani kriz falan öyle bir olay olmadığında çalışırsın. Mesela Seyitömer'de de Güral'da da aynı çalışma ortamı vardı. Ama Gürallar'da her sene kriz diye çıkış korkusu vardı bizde. Kamu şeysinde o korku yoktu mesela. Yüz kızartıcı suç işlemedikten sonra çıkarma olayı yoktu. Ama özel sektörde patronla bir ters düşsen adam seni kapının önüne direk koyuyor.”(23. Katılımcı)*

Gürallar, Kütahya'da Seyitömer işçilerinin biyografilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Gürallar fabrikası, seramik ve cam ürünleri üretmektedir. Aslında Kütahya'nın porselen, çini gibi seramik ürünlerdeki üretimlerinin hikayesi, daha eskiye dayanmaktadır. Toprağın su ve ateşle şekillendirilmesine dayanan seramik, porselen ve çininin ortak adıdır. Özellikle çini üretimi, Kütahya'da çok eski tarihlerden beri vardır. Çinicilik, bugün de hala Kütahya içerisinde bazı atölyelerde zanaat düzeyinde devam etmektedir(Beyazıt ve Işık, 2012). Fakat Kütahya



Porselen'in kurulmasıyla seramikçiliğin hikayesi farklı bir mecraya taşınmıştır. Bu fabrika, Sümerbank, Kütahya Belediyesi ve Almanya'da yaşayan Kütahyalı işçilerin ortaklığında kurulmuş ve 1976 yılında açılışı yapılmıştır(Milliyet, 26.12.1972: 9, 31.07.1976: 7). Fakat Kütahya Porselen'in sermayesi zamanla Gürallar'ın elinde toplanmış ve 1984'e gelindiğinde Gürallar'ın payı \* % 75'e ulaşmıştır. Gürallar'daki emek süreci hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmasak da 1985 yılında imzalanan toplu sözleşme sonrasında dönemin Çalışma Bakanı'nın sözleri, sadece Gürallar bünyesinde değil ülke genelinde çalışma yaşamının ne yönde ilerleyeceğinin habercisi gibidir: *“Testiyi kıranla suyu getireni bir tutamayız. Çalışma hayatında eski günleri özleyenler, yanlış düşüncelere sahip olanlar varsa, bunları kafalarından çıkarsınlar.”*(Milliyet, 05.01.1985: 9). Bu sözler, Sümerbank bünyesinde Türk-İş'in hazırlandığı greve ilişkin söylenmiştir. Fakat bugünden bakıldığında Gürallar bünyesinde çalışma yaşamı, gerçekten de eski günlerdeki gibi değildir ve koşullar emek açısından her anlamda kötüleşmektedir:

*“Yalan değil biz 4.000 TL maaş anlaştık. Ama bu nereye kadar gidecek? Çelikler aptal değil 3 gün sonra onlar da uyanacak ve uyandı da zaten. Son yaptığı sözleşmede fazla zam vermedi zaten. Aynen devam ettiriyor. 2-3 sene sonra ne olacak? Düşürecek, düşürecek, 5 sene sonra onlara da yol verecek. Kütahya porselen de Gürallar'a verilirken böyle yapmadı. O zamanki sendika başkanı arkadaşım tanıyorum. Dayım da orada çalışıyordu. Dedi haklarınızı koruyun, maaşlarınız devam ediyor. Noldu, Gürallar aldı Kütahya Porselen'i. Aynen sendikanın dediği gibi işçilere bir şey yapmadı. Bazılarını çıkardı ama çoğunun ücretlerini verdi. 3-5 sene böyle devam etti. Ama onlar da işi*

---

\* <https://kutahyaporselen.com.tr/tarihce/>

*öğrendikten sonra ilk yaptıkları iş sendikaya el attı. Şu an Gürallar istediği gibi at oynatıyor. Alıyor personeli, sana 3 ay eğitim süreci diyor, 1 sene çalıştırıyor, çıkış yapıyor, istediği gibi adam çalıştırıyor. Çünkü piyasada adam çok. Verdiği ücret asgari ücret. Termik santraller de öyle olacak.” (9. Katılımcı).*

Bu görüşme, işçilerin farklı deneyimleri biriktirdiklerini ve emek sürecindeki tercihlerinde bu deneyimlerin etkili olduğunu göstermektedir. Özelleştirme konusunda da geçmiş örneklerden elde edilen birikim, özel sektörün özelleştirme sonrasında emek sürecini yönetirken izlemiş olduğu yöntemler konusunda işçileri yönlendiren önemli bir zemin sunmaktadır.

İşçiler, özel sektörde işin güvencesiz olmasını sadece devamlı bir iş olması boyutuyla değil sağlıklı iş ortamı imkanının olmaması ve düşük ücretle de tanımlamaktadırlar:

*“Çok sıkıydı. İş güvencesi, iş sağlığı hiçbir şey yoktu. Ben dişleri döktüm orda. Kolu yaktım. Ona dahi ring vermediler ya, düşün. Ben babamı aradım, babam beni hastaneye götürdü. İş güvenliği denen hiçbir şey yoktu yani. İş çok, parası az.”(6. Katılımcı)*

#### **6.4. KİT Olarak Seyitömer’deki Emek Süreci**

Bu bölümde Seyitömer’deki emek sürecini etkileyen ve emek sürecinden etkilenen faktörler doğrultusunda emek sürecini değerlendirmeyi hedefliyorum. Seyitömer’in tarihinde emek sürecine ilişkin olabildiğince fazla veri elde etmek, daha doğru sonuçlar çıkarabilmek açısından önemlidir. Dolayısıyla ilk aşama olarak Seyitömer’deki üretimin tarihinde etkili olan faktörleri ele alacağım. Sonrasında ise

saha araştırmadaki katılımcıların emek sürecine dair ifadelerinden Seyitömer'deki emek sürecinin bir resmini çizmeye çalışacağım.

#### **6.4.1. Seyitömer'de Linyit ve Elektrik Üretimi'nin Tarihi**

Seyitömer tarihinde emek sürecinin tabandan bir projeksiyonunu yapmak zordur. Çünkü Seyitömer'de üretim çok eski bir tarihte, 1960 yılında başlamıştır ve ilk kuşak çalışanlara ulaşmak ve o dönem hakkında bilgi edinmek neredeyse imkansızdır. Bunun yanında buradaki emek sürecini doğrudan üretim sahasından değerlendiren bir çalışmaya da raslanmamıştır. Fakat emek sürecini etkileyen faktörler sadece üretim sahasının içiyle sınırlı değildir. Üretim sahasının dışında piyasa, rekabet, taşeronluk, mülksüzleşme gibi meselelerin incelenmesini sağlayacak kurumsal veriler mevcuttur. Ben de bu verilere dayanarak Seyitömer özelinde bu meseleleri değerlendirmeye çalışacağım.

Seyitömer'de devlet işletmesi olarak linyit 1960 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Elektrik üretimi ise 1973 yılında iki ünite olarak başlamış ve diğer iki ünite daha sonraki yıllarda devreye girmiştir.

#### **6.4.1.2. Seyitömer'in Konumu**

Seyitömer, Kütahya merkezine 33 km mesafededir. Bölgedeki linyit sahalarının sınırları belde yüzölçümünün önemli bir kısmını kaplamaktadır. 1955 yılı 5296 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla Seyitömer'deki linyit sahalarının işletme hakkı 60 yıllığına Etibank'a devredilmiştir(Resmi Gazete, 12.08.1955). İlgili kararda linyit havzasının sınırları belirtilmektedir. Bu tariften bahsedilen yerin yerleşim yeri içerisinde 6080 hektarlık bir alanı kapsadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1973 yılına gelindiğinde linyit çıkarılması için imtiyaz sahibi olan sahanın büyüklüğü 1966

yılındaki kararda belirtilen miktardan % 9,2 artarak 6640 hektara ulaşmıştır(GLİ, 1966: 30). 1973 yılında ise 6812 hektardır(Resmi Gazete, 04.04.1973: 7). Her ne kadar sonraki yıllarda gerçekleşen istimlak kararlarını takip edemesek de linyit sahasının yıldan yıla genişlediği anlaşılmaktadır. Bu durum, 1963 yılında çıkan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ve bu plana uygun olarak hazırlanan 1966 yılı programında(Resmi Gazete, 28.03.1966: 37) belirtilen 1960-1967 yılları arasında ulaşılması planlanan üretim miktarı ile 2008 yılında yapılan üretim miktarı karşılaştırıldığında açıkça görülmektedir. Kalkınma planında belirtilen yıllar için öngörülen tuvönan\*\* üretim 600.000 tondur(Resmi Gazete, 08.02.1963: 127). Üretim 1965'te 540.000 ton düzeyine ulaşabilmiştir(GLİ, 1966: 16). 2008 yılında ise Seyitömer'deki kömür üretimi ise 6.977.187 tona ulaşmıştır(TKİ, 2009: 5). Üretim yıllar içerisinde artıp linyit sahaları genişlerken mülksüzleşen köylülerin tek alternatifi linyit veya termikte çalışmak olmuştur:

*“Çiftçilik yapılıyordu. Pancar, buğday ekiliyordu. Termiğin olduğu yerde bütün fasülye, kabak, patates yetişirdi. 40 tane çeşmesi vardı, termiğin kurulduğu yere Kırkpınar derlerdi. Termik geldi oraya, köyün suyunu çekti, 30-40 metre derinliği doldurdu oraya.”(Seyitömer'de yapılan odak grup görüşmesi)*

Resmi gazetede yazan tariften yola çıkarak linyit sahalarının bir haritasını çıkarmaya çalıştım(Ek-1). Mevcut uydu görüntüleriyle de karşılaştırdığımızda sahanın oldukça geniş bir alanı kapladığı görülmektedir. Seyitömer köyünde gerçekleşen görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla haritada işletmenin bulunduğu alan,

---

\*\* tuvönan: herhangi bir kriblaj(taş,ve iri parçalı kömürlerin ayıklanması) veya elemeye tabi tutulmamış ham kömür

Seyitömer köyünün eski yerleşim yeridir. Bu alan tepede ve oldukça engebeli bir yapıya sahiptir. Şu anda yeni yerleşim yerinin kurulduğu alan ise Seyitömer köylüsünün eski tarla alanlarıdır. Yeni yerleşim yeri ise fazla engebeli olmayan, düz bir yapıya sahiptir. Bu yapısıyla, tarıma uygun bir arazi izlenimi vermektedir. Fakat Seyitömer köylüsü termik santralin kurulmasıyla bu verimli arazilerden yoksun kalmıştır:

*“Şu oturduğumuz yer(Seyitömer’de şu anda belde yerleşiminin olduğu yer) ekili alandı. Ekili araziye geldik, mecburi geldik. Kasabamızı istimlak ettiler ... 79.000 dönüm arsa varmış eskiden Seyitömer’de, şimdi 8000’e düşmüş. Bunun 4000’ine buralara köy kurulmuş. Perişan ettiler kasabayı. Çoğunun burada arazisi de yoktur ... Tozdan külden ekemiyorsun ki. Sen 20 sene evvel bir gelseydin de görseydin zelzele vardı, her gün zelzele vardı. Baya gürültü, toz oluyordu. Oraya git de bir bak. Arada hep tepeler vardı oralar hep kalktı. Bol su vardı orada, sular gitti hep termiğe. Bizim sulama suyunu termiğe verdiler.”* (Seyitömer’de yapılan odak grup görüşmesi).

Seyitömerliler, mülksüzleşmeyi yıllar boyunca deneyimlemişlerdir. Bölgedekilerin geçimini sağlamak için kullandıkları toprakların yanında yerleşim yerinin de termik santralin gelişinden etkilendiği görülmektedir. Bölgedeki insanların geçim kaynaklarını etkileyen en son olay ise özelleştirme olmuştur. Özelleştirmeden sonra işten çıkarmalar olmuş ve işçiler özelleştirmelere karşı eylem yapmışlardır. Eylem çıkan olaylarla sona erdikden sonra bu bölgede ikamet eden işçiler de dahil olmak üzere 576 işçi işten toplu olarak çıkartılmıştır. Bölgedekilerin anlatımlarından işletmede Seyitömer’den işçi alımının durma noktasına geldiği ve bölge yerleşiminin işsizlikle de yüzleşmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır:

*“Adamlar mezarlığa kadar işletmeye kattılar. Altının kömürünü aldılar. Devlet burayı bize tek katlı evler yaptı. Bu Çelikler’e döndükten sonra Çelikler işçileri çıkarmaya başladı. Bizim işçi arkadaşlarımız müdahale ettiler, haklılar. Çünkü şu anda Çelikler’in olduğu alan bizim eski Seyitömer’in olduğu alandır. Ama bizden bir kişi almıyor; Emet’ten, Gediz’den, Tavşanlı’dan, Elazığ’dan her taraftan geliyor. Nasıl senin evini alır da seni oradan hiçbir haktan faydalandırmazsa onun gibi. Bu açık ocakların olduğu yerde bizim Seyitömer’in olduğu yer. Termik santral bütün bu köyün bahçeleriydi. Bu şekilde Çelikler’e verildi, Çelikler bizi burada iyice mağdur etti.”* (Seyitömer’de yapılan odak grup görüşmesi).

Özelleştirme uygulaması, bölgenin sadece tarım değil hayvancılık olanaklarını da kısıtlamıştır:

*“Devlet zamanındayken bizim burada küçükbaş hayvancılık yapılırdı, devlet hiçbir şekilde karşı çıkmıyordu. İstedğin yere kadar inebiliyordun. Şu anda belli bir sınır çizdi, diyor ki bu sınırdan bu tarafa geçemezsin. Halbuki kapanmış ocak, üstüne döküm yapılmış, yani SLİ’nin çöplüğü. Sen buraya geçemezsin diyor. Adamı hayvanıyla dahi geçirmiyor. Sonra bizim aşağı tarafımızda köyler var. Adamlar sığırını otlatmak için yer bulamıyorlar şu anda. Arazi var, istimlak olmuş arazisi, ama adamı çıkarttırmıyorlar. ...Bu bölgeyi bitirmeye çalışıyor adam, her yeri satın alacak, istimlak edecek, büyütecek yani işletmesini.”* (Seyitömer’de yapılan grup görüşmesi).

Seyitömer, 1972 yılında belde olmuştur. İstimlak nedeniyle köy ve beldenin yeri, 7 km mesafede şu anki yerine taşınmıştır. 1974 yılında Seyitömer’e yeni

yerleşim yeri yapılması ihalesi yapılmıştır(Resmi Gazete, 09.05.1974: 31 Sayı:14881). 1975 yılı bütçe kanununda Seyitömer'in adı yerleri kamulaştırılan köylerin iskanı projesinde görünmektedir(Resmi Gazete, 01.03.1975: 328 Sayı: 15164). Bu projeye ilişkin bir diğer ihale ilanında ise, yeni yerleşim yerinde 91 konut yapılacağı ifade edilmektedir(Resmi Gazete, 19.08.1975: 14 Sayı: 15331).

Fakat Seyitömer'de çalışanların sadece civar köylerde ikamet edenler olduğunu söylemek, hata olacaktır. İşletmenin çıktığı ihalelerden ve araştırmamızın hedef grubundan elde ettiğimiz veriler, Seyitömer'e çalışmak için Kütahya'nın birçok yerleşim yerinden işçilerin geldiğini göstermektedir. 1984-1985 yıllarında personel taşınması için çıkılan ihalede güzergahlar şöyle belirlenmiştir: "a)Kütahya - Seyitömer - Kütahya, b) Seyitömer - Yoncalı - Sekiören, c) Seyitömer - Egrigöz - Mahmudiye - Gazelyakup - Kıranşeyh - Suluköy, d) Seyitömer - Egnigazi - Darıca güzergahında 1/10/1984 - 30/9/1985 tarihleri arasında naklettirilmesi işi"(Resmi Gazete, 5 Temmuz 1984: 58) Buradan anlaşılacağı gibi işçiler, Seyitömer'in civarındaki köylerin yanında Kütahya merkezden ve merkeze bağlı diğer köy ile mahallelerden gelmektedirler. Ama araştırmanın örnekleme dikkate alındığında 4-C'li işçilerin önemli bir kısmının yıllardan beri Kütahya'nın merkezinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

#### **6.4.1.2. Seyitömer'deki Emek Süreci'ndeki Değişimler**

Seyityömer'de devlet tarafından linyit üretimi için alınan ilk karar, 1955 yılında Resmi Gazete(12.08.1955)'de ifade edilen karar olmuştur. 1955 yılında alınan kararlar hemen üretime başlanmadığı anlaşılmaktadır. Etibank, 11.01.1957 yılında aldığı kararla linyit sahalarının işletme hakkını GLİ'ye devretmiş ve 1.6.1960

tarihinde işletmeye açılan bölgede 22.8.1960 tarihinde üretime başlanmıştır\* . Linyit işletmesi, Termik Santral'in olmadığı 1960-1973 yılları arasında ürettiği kömürü piyasaya ve Kütahya Azot Sanayi gibi diğer sanayi kollarına satmıştır(YDK, 1995: 28). Linyit üretiminin ilk yılları özellikle tezek, odun gibi çevreye daha zararlı olduğu düşünülen yakıtlardan kurtulmak için bir yol olarak düşünülmüştür. 1964 yılı rakamlarına göre Türkiye'de yakıt olarak odun ve tezek kullanımı toplam yakıt tüketiminin % 47,9'u düzeyindedir(GLİ,1966: 5). Özellikle odun tüketiminin çevreye zararları düşünüldüğünde linyitin verdiği zararlar hiç gündeme bile gelmemiştir. Dönemin yaklaşımının daha iyi anlaşılması için Seyitömer kömürleri tanıtım broşüründen bir sayfayı tezin sonuna ekledim(Ek-2).

Seyitömer kömürünün üretimi, ilk yıllarından itibaren makine kullanımına bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Açık ocakta gerçekleşen üretimde, dragline, ekskavatör, ağır yük kamyonları ile kribraj tesisleri ilk yıllardan beri üretimin temel makineleri olmuşlardır(GLİ, 1966: 33-39).

Termik santralin kurulması ise 1960'ların ikinci yarısında gündeme gelmeye başlamıştır. İlk somut adım ise 1967 yılında atılmış ve Termik Santral'in kurulması kararı 1967 yılı programına girmiştir(Resmi Gazete, 13.02.1967: 63). Aynı yıl Seyitömer tevsii projesi de devreye girmiş ve üretimin 1,4 milyon ton daha arttırılması planlanmıştır(Resmi Gazete, 13.02.1967: 40). Bu projenin finansmanı, Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı'ndan sağlanan krediyle karşılanmıştır(Resmi Gazete, 15.06.1967). Proje, 1970 yılında da tamamlanmamış ve ilerleyen yıllara devretmiş görünmektedir(Resmi Gazete, 26.05.1970: 39). Seyitömer'in tevsii, 1971 programında da gündeme gelmiş ve termik santralin inşasının tamamlanacağı

---

\* [http://www.gli.gov.tr/eski\\_tarih.html](http://www.gli.gov.tr/eski_tarih.html) Son erişim: 04.07.2016



öngörülerek bu projeye öncelik atfedilmiştir(Resmi Gazete, 11.01.1971: 66 Sayı:13720). Ayrıca ilk kez bu programda tevsii projesi için 5 milyon ton üretim hedeflenerek bugünkü üretime yakın rakamlar telaffuz edilmeye başlanmıştır(Resmi Gazete, 15.04.1971: 46 Sayı: 13810). 1973 yılı programında ise 4,2 milyon ton tüvenan üretilmesi hedeflenmiştir(Resmi Gazete 13.03.1973: 66 Sayı:14475).

Her ne kadar bu rakam telaffuz edilmeye başlansa da işletmedeki üretim ortalama 857000 ton düzeyinde kalmıştır(Resmi Gazete, 16.11.1972: 7 Sayı: 14363). İşletme, ilk kez bu yıl kömür nakil işini yaptırmak için ihale açmıştır. Bu tarih, aynı zamanda üretimin asli parçası olan bir kısımda yapılan ilk ihale ilanıdır. İşletme içerisinde çıkarılan kömürün yine işletme içerisindeki silolara taşınması işinin müteahhide ihale edilmesi planlanmıştır. Bir diğer ifadeyle Seyitömer'in taşeronla tanışması, neoliberal politikaların gündemde olmadığı bir dönemde gerçekleşmiştir. O dönemdeki ihale şartları ve taşerondaki çalışma koşulları bilinmemekle birlikte Seyitömer'de emek sürecinin taşeron aracılığıyla parçalanmasının erken bir tarihte başladığı ve emek sürecinin taşeronlaşma baskısıyla yüzleştiği açıktır.

Termik santral kurulana kadar olan dönemde, linyit üretimi termik santralin üretimini karşılama baskısıyla karşılaşmamıştır. Fakat devletin hem diğer sanayilerde kullanılan taş kömürünün yerine gerektiğinde ikame etmek hem de hane kullanımını karşılama ihtiyacı nedeniyle üretimin baskılandığı açıktır. Örneğin, Karabük'teki demir-çelik üretimindeki hedefleri nedeniyle devlet, hane kullanımını hem kısıtlamış hem de kömür fiyatlarında artırıma gitmiştir(Milliyet, 31.07.1966: 7). Buna rağmen kömür üretiminin yeterli gelmeyeceği düşünüldüğünden ithalat seçeneği değerlendirilmiş fakat yüksek maliyet nedeniyle vazgeçilmiştir. Bu yıllarda, üretim üzerindeki baskıyı gösteren bir diğer gösterge, işletilmeyen madenlere el

koyulmasına karar verilmesidir. Enerji bakanı, gerekçesini şöyle açıklamıştır: “...İmkanlarımız sınırlıdır. Bütün kaynaklarımızı en kısa sürede ve en verimli bir şekilde işletmek zorundayız. Hızlı sanayileşmemiz için enerjiye ihtiyacımız vardır. Enerji ihtiyacını karşılanmasında linyit yataklarımız en verimli şekilde yararlanılacaktır.”(Milliyet Gazetesi, 25.07.1972: 9). Bütün bu faktörlerin emek süreci üzerindeki doğrudan etkilerini gözlemlemek mümkün olmasa da, üretimin piyasa baskısı altında gerçekleştiği aşikardır. Bir diğer dikkat çekici mesele ise bugünün özelleştirme sorununun aksine o gün için özel mülkiyette toplanmış maden imtiyazlarının verimli kullanılmıyor oluşunun sorun olmasıdır. Bu durum, dönemin devletçi ve kalkınmacı mantığıyla uyumluluk göstermektedir. Kamulaştırma konusu bu tarihten sonra 1978’de benzer gerekçelerle tekrar gündeme gelmiş ve yasalaşmıştır. Böylelikle, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale gibi linyit sahalarının da kamulaştırılarak büyüyen sanayinin artan elektrik ihtiyacının karşılanması planlanmıştır. O dönem için kamu dışında özel sektörün gereken üretimi gerçekleştiremeyeceği, “Böylesine büyük bir tüketim artışının özel sektörün olanaklarıyla sağlanmasının mümkün olamayacağı”(Çölaşan, Ü. E. 28.09.1978: 13) düşünülmektedir. Dönemin TKİ Genel Müdürü’nün verdiği rakamlar, özel mülkiyet elinde bu madenlerin işletilmediği söyleminin o dönemde haklı olduğunu göstermektedir. Bu açıklamaya göre, devletleştirilen linyit yataklarından elde edilen üretim özel mülkiyet elindeki yıla göre 1.1 milyon ton artmıştır(Milliyet Gazetesi, 28.10.1979: 4).

Seyitömer’de termik santralin kurulduğu 1973 yılı, Seyitömer için kırılma noktası olmuştur. 1973 yılına kadar kısıtlı olarak yapılan kömür üretimi de termik santralin kurulmasıyla daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Termik santralin

kurulmasından sonra, kömür üretiminin kaderi de yavaş yavaş elektrik üretimine bağlanmaya başlamıştır.

Elektrik üretiminde uzun yıllar devlet tekeli olmuştur. Devlet tekelinin olması, bu alanda rekabete girilecek başka bir üretim biriminin olmaması anlamına gelmektedir. Farklı firmalar arasındaki rekabete dayalı bir enerji piyasasının olmaması nedeniyle emek süreci, doğrudan piyasa baskısına maruz kalmıyor görünmektedir. Fakat kalkınmacı yaklaşımın hakim olduğu yıllarda elektrik üretimi, sanayinin gelişmesi hedefiyle doğrudan bağlantılı olarak kritik bir mesele olmuştur. Bu durum, piyasa baskısının hissedilmesini sağlamıştır. Seyitömer'deki üretim sürecinde yaşanan sorunlar, ülke gündemini sürekli meşgul eden bir memleket meselesi haline dönüşmüştür.

Termik santralin 1969 yılının sonunda temeli atılırken dönemin başbakanı Süleyman Demirel şöyle bir açıklama yapmıştır: *“Ne olacaktır Seyitömer Santrali yapılırsa? Burada mevcut olan, bugün sanayide kullanmadığımız düşük kaliteli kömürlerimiz değerlendirilecektir. Burada birçok vatandaşımız çalışacaktır. Kömürün çıkarılmasında, nakledilmesinde, kullanılmasında birçok vatandaşımıza yeni iş ve ekmek kapısı açılacaktır. Sonra 300 bin kilovat elektrikle herbirisinin içinde bin kişi çalışabilen 75 fabrika yapmak mümkündür. 75 fabrikada 75 bin vatandaşımıza ekmek kapısı. 75 bin kişi de onun yanında nafakasını çıkarmak imkanını bulur. 150 bin kişi. Her aileyi beş kişi hesaplarsan, 750 bin kişiye ekmek kapısı açan bir tesisin değerini takdir etmeğe imkan yoktur. Kalkınmanın çeşitli faktörlerinden biri de elektriktir. Elektiriği olmayan bir memleketin topraktan kurtulmasına imkan yoktur.”*(Milliyet Gazetesi, 07.07.1969: 11).

Bu açıklamalar, Seyitömer'deki üretim sürecinin nasıl bir piyasa baskısıyla karşılaştığını göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer yandan bu yıllar Türkiye bütün kalkınma çabalarına rağmen hala tarım toplumu görünümündedir. KİT'ler neoliberalizm için ne ise kır da dönemin kalkınmacı anlayışında aynı şeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla sanayileşme pozitif görüldüğü kadar toprak da negatif, kurtulunması gereken bir şey olarak görülmektedir. Seyitömer'de bu anlamda dönemin sanayileşmesi için kritik bir konumda durmaktadır. Diğer bir mesele de istihdam meselesidir. Açıklamalarda, dönemin Keynesyen tam istihdam politikalarına uygun olarak, enerji ve sanayinin istihdamla bağlantısı her zaman önemli bir pay sahibi olmuştur.

Ülkenin sanayideki görece hızlı gelişiminin ortaya çıkardığı talebi karşılayacak elektrik arzının yetersizliği, 1970'li yılları enerji açısından darboğaz yaşayan bir görünüme büründürmüştür. Bu durum, 1978 programına şu şekilde yansımıştır: *“1978 yılında elektrik enerjisi talebinin bir önceki yıla oranla yüzde 13 oranında artması beklenmektedir. Ancak elektrik enerjisi üretiminde ortaya çıkan darboğaz nedeniyle 1977 yılında 637 Gwh Olarak hesaplanan enerji açığının 1978 yılında daha büyük boyutlara erişeceği, 24400 Gwh olarak tahmin edlilen talebin mevcut üretim kapasitesi ile 23027 Gwh'lık bölümünün karşılanabileceği hesaplanmaktadır.”* (Resmi Gazete, 16.04.1978: 190 Sayı:16261).

Enerji arzının yetersizliği konusu, sürekli gündemde olmuş ve gazetelerde konuyla ilgili geniş değerlendirmeler de yayınlanmıştır. Bu değerlendirmelerden bir tanesi şu şekildedir ve 1978 programında söylenenlerle uyum içindedir: *“...Yeryüzünün bunalım dalgalarıyla sarsıldığı 1975'de, Türkiye, bir mucize de bekleyemez. Enerji darboğazı, gerçek anlamıyla, yükselmek isteyen Türk toplumunun*

*ve onun özlemlerinin biricik odak noktasını oluşturan tüm sanayileşme hedefinin mutlak ayakbağıdır. Enerjisiz ne varolan üretim birimleri çalışabilir, ne de yeni birimler harekete geçirilebilir. Kuraklık özründen yararlanan '73'ün elektrik kısıtlamaları, sanayie milyarlarca lirayla sayılan maddi kayıplar verdirmişti. Birbirini çok şiddetli halkalar halinde izlemesi beklenen gelecek yılların enerji bunalımları ise, daha da derin çatlaklar açacaklar. Görev, kamu kesimindedir.”(Gevgilili, 04.12.1974: 9)*

Bu yazıda ve 1978 programında enerji üretimine ilişkin söylenen sözler, genel olarak dönemin ruhunu aynen yansıtmaktadır. Sanayileşme hedefi, 1960'lı yıllardan beri dönemin temel meselesidir. Bunu sağlamanın yolu ise enerji üretimi kapasitesini arttırmaktadır. Enerji üretimi büyük oranda devlet eliyle yürütülmektedir\*. Yeni yatırımların yapılması da kamu kesiminin “görev”idir. Özel sektörden bu tarz yatırımlar yapması beklenmemektedir.

Bu bağlamda, Seyitömer'deki üretim süreci, yıllarca göz önünde olmaya ve gündem olmaya devam etmiştir. Seyitömer üzerindeki baskı, özellikle termik santralde meydana gelen arızalarla birlikte yoğunlaşmıştır. Santral, tam da elektrikteki darboğazın gündeme geldiği 1970'li yılların ilk yarısında -1973'te- iki üniteyle üretime başlamıştır. Bu ortamda arızalar, ülkenin gelişmekte olan sanayisi üzerinde yaptığı etkiler nedeniyle sürekli gündemde olmuştur. Santralin üretime başladığı yıl arıza meydana gelmiş ve elektrik kesintisi yaşanmıştır(Milliyet Gazetesi, 18.10.1973: 5). Bu elektrik kesintisi, İstanbul'da elektrikli tren seferlerinin

---

\* Bu konuda bu yıllarda karşılaştığım istisnalar Çukurova bölgesine elektrik sağlayan ve Etibank'ın % 25 hissesinin bulunduğu Çukurova, Kepez ve Bünyan'dır. Bu üç şirket, ülke enerji üretiminin % 10'una yakın bir kısmını sağlamaktadır (Milliyet Gazetesi, 03.01.1979: 13 *11 Ayda 19 Milyar Kilowatt Saat Elektrik Üretildi*)

de aksamasına neden olmuştur. Bu kesintinin Seyitömer'deki kömür taşıyan bantların arızalanması nedeniyle olduğu ifade edilmiştir. Yeni bantların Almanya'dan getirilmesiyle arıza giderilmiştir(Milliyet Gazetesi, 17.11.1973: 6). Santral ilerleyen yıllarda da sık sık arızalanmış ve üretim kaybı yaşanmıştır(Milliyet Gazetesi, 26.12.1973: 9; 03.12.1974: 10; 01.02.1975: 6; 18.03.1977: 3). 1974 yılına gelindiğinde elektrik arızalarında yaşanan kayıpların yanına petrol krizinin yaşattığı sıkıntılar eklenmiştir. Çünkü o dönemde Türkiye'nin enerji üretiminin önemli bir kısmı(% 52,8) petrol ürünlerine bağlıdır(Tolgay, S. 09.08.1975: 9). Petrol krizinin yarattığı belirsizlik ortamı üretim üzerindeki baskıyı biraz daha arttırmıştır. Nihayet 1977 yılına gelindiğinde petrol krizinin etkileri iyice artmış, motorinle çalışan santraller devreden çıkmıştır(Milliyet Gazetesi, 25.03.1977: 10).

Petrol krizinin diğer etkisi döviz sıkıntısıdır. Döviz sıkıntısı KİT yatırımlarını da etkilemiş ve yatırımlar için ihtiyaç duyulan kredilerin gecikmesine neden olmuştur. Seyitömer Termik Santrali'nin üçüncü ünitesi de bu gecikmelerden payına düşeni almıştır(Milliyet Gazetesi, 10.07.1976: 6). 1977 yılına gelindiğinde döviz sorunu hala çözülememiştir(Milliyet Gazetesi, 25.03.1977: 10; Milliyet Gazetesi, 15.10.1977: 14). Üçüncü ünitenin üretimi deneme aşamasına ancak 1978 yılında geçebilmiştir(Milliyet Gazetesi, 18.01.1978: 12)

05.08.1981'de Seyitömer'de meydana gelen arıza 49 ilde belirli saatlerde kesintilere neden olmuş, elektrik kesintisi 12.08.1981 tarihinde arızanın tamamen giderilmesiyle sona ermiştir(Milliyet Gazetesi, 12.08.1981: 3). 1975'te % 1,1 olan enerji talebinin karşılanmasındaki yetersizlik 1980 yılında % 6,6'ya ulaşmıştır. Ayrıca bu yıl toplam ihtiyacın % 5,1'i de dışarıdan karşılanmıştır(Milliyet Gazetesi, 27.11.1981: 10). Bu yıllarda enerji açığı büyüyerek devam etmiştir. Arızalara bağlı

olarak elektrik kısıtlamaları da gündem olmaya devam etmektedir. Bu yıllarda özellikle büyüyen sanayinin yanında televizyon, beyaz eşya gibi tüketim mallarının kullanımının artışına bağlı olarak talep artışı, elektrik kesintilerini daha çok ülke gündeminde görünür hale getirmiştir. Bu dönemde artan talebe karşılık arızaların da devam etmesi sonucunda önlem olarak televizyon yayın süreleri kısaltılmıştır(Milliyet Gazetesi, 29.05.1983: 1).

Seyitömer'deki kömür üretimi 1970'li yıllarda hem santraldeki üretim için gerekli kömürü sağlarken hem de evlerde ısınmayı sağlayacak kömürü sağlamanın baskısı altındadır. Kömür evlerde ısınma için önemli bir yakıttır ve talep o yıllarda oldukça yüksektir. Bu durum kömür fiyatlarına yansıyan önemli bir etken olmasının yanında üretim üzerindeki baskıyı da arttırmaktadır. Kömürün tonu Seyitömer'den 90 liraya kamyonlara yüklenirken satışı 230 liradır. *“Kamyonların kömür almak için işletmede beş gün sıra bekledikleri”* (Milliyet Gazetesi , 11.11.1975: 9) belirtilmektedir. Diğer yandan termik santraldeki elektrik üretimi için gerekli kömür miktarını sağlamakta da sıkıntı çekildiği açıktır. Bu dönemde kömür yokluğu nedeniyle Seyitömer ve Tunçbilek termik santrallerindeki üretim kısmen durmak zorunda kalmıştır(Milliyet, 03.01.1978: 12).

1980'den sonra da kömür işletmesindeki faaliyetin zaman zaman durduğu açıktır. TEK'in linyit işletmelerine olan borcunu ödememesi gerekçe gösterilerek iş makinelerine mazot sağlanamaması nedeniyle üretim durmuştur. Mazot sağlanınca üretim devam etmiş fakat bu sefer de Tunçbilek ve Seyitömer'de linyit ocaklarında çalışan 22000 işçi, bayram tatillerini de çalışarak geçirmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, üretim üzerindeki talep baskısını ve çalışma temposunun o yıllardaki yoğunluğunu gösteren önemli bir göstergedir(Milliyet Gazetesi, 12.06.1986: 11). Bu

yoğunluğun önemli bir nedeni de o yıllarda henüz doğalgazlı ısınmanın gelmemiş olmasıdır. Kömür, o yıllarda hala önemli ısınma kaynaklarındandır.

Seyitömer'deki üretimi gündeme taşıyan bir diğer önemli gelişme Dumansız Yakıt Projesi'dir. Bu proje yıllarca konuşulmuş ve özellikle Ankara'nın kirli havasına çare olması hedeflenmiştir. Dumansız yakıt üretmesi planlanan tesisin açılışı 1976'da gerçekleşmiştir(Milliyet Gazetesi, 01.08.1976: 6). Fakat ilerleyen yıllarda inşaatı tamamlanan fabrikadan beklenen dumansız yakıt üretimi bir türlü gerçekleştirilememiştir. Fabrikada gerçekleştirilen son deneme başarısızlıkla tamamlanırken gerçekleşen patlama nedeniyle fabrika kullanılamaz hale gelmiştir(Çölaşan, 01.11.1982: 8). Proje bir Alman firmasının kontrolünde ve Dünya Bankası'ndan sağlanan kredilerle yürütülmüştür. Dünya Bankası, Bretton Woods'tan beri birlikte yürüdüğü ve Bretton Woods'tan sonra da birlikteliğini bozmadan devam ettiği IMF ile birlikte, 1980 öncesinde gelişmekte olan ülkeler için bu tarz kalkınmacı programları desteklemiştir. Fakat Bretton Woods anlaşmasının sona ermesi ve özellikle 1970'lerin ikinci yarısında gündeme gelen petrol krizi ile birlikte Keynesyen politikalara yaslanan kalkınmacılık etkisini yitirmeye başlamıştır. Keynesyen politikaların eleştirisi ise bu yıllarda Reagan'ın ekonomi danışmanı olan Friedman'ın monetarist görüşleri çerçevesinde ifade edilmiştir. Türkiye'nin gelecek yıllarını şekillendirecek neoliberal uygulamalar, o yıllarda sıkı para politikası olarak adlandırılan Friedmancı görüşlerden etkilenmiş görünmektedir. Fakat Dünya Bankası kredisiyle yürüyen Seyitömer Dumansız Yakıt deneyimi, Friedmancı deneye dönük itiraza temel olmuştur *“Bizde de deneniyor Friedmancılık. Aynı deneyi daha ılımlı geçiren Batı ülkelerininin ufuklarını saran kara bulutlara rağmen bizim umudumuz hala büyüktür. Seyitömer teknolojisi gibi dıştan kaynaklanan bu*



*reçeteden...vazgeçileceğe benzemiyor... Adnan Başer Kafaoğlu büyüğümüz 1983'ten sonra IMF ile iki yıllık bir anlaşma daha yapmak istiyormuş.*"(Erel, 01.11.1982: 8).

1980 sonrası KİT'lere yöneltilen eleştiriler yoğunlaşmaya başlamıştır. Seyitömer'deki Dumansız Yakıt Projesi gibi projelerin başarısızlığı, KİT'leri ve onları yöneten bürokrasiyi eleştirenlerin dayanak noktası olmuştur. CHP'nin devletçilik ilkesinin önemli uygulama alanlarından biri olan KİT'lere dönük eleştirilere, 1980 öncesi CHP'sinin sembol ismi ve lideri olan Ecevit'in de devletçilik ilkesini tartışmaya açarak destek verdiği görülmektedir: *"SHP, simgesindeki altı ok içerisinde devletçilik okunu parti bayrağından çıkarmak cesaretini gösteremiyor. Bu açıdan SHP, perestroika dönemindeki Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa ülkelerinin bile çok gerisinde kalmaktadır.*"(Doğru, 31.08.1990: 5). Devletçilik meselesi, 23 yıl sonra da bu defa Seyitömer'in özelleştirilmesini sağlayan AKP milletvekili tarafından da benzer şekilde gündeme getirilmiştir: *"Biz, devletçi rejimin bekçisi değiliz. Kamu kurumlarını çiftlik haline getirenleri koruyamayız. Komünist Rusya bile bunu terk etti. Hala devlet kurumlarını ekonomide kalsın diyenler toplumu geri götürmek isteyenlerdir.*"(Kütahya Zafer Gazetesi, 19.01.2013: 4).

1982 yılında Termik Santral'in dördüncü ünitesinin yapımına başlanmıştır(Milliyet Gazetesi, 28.11.1982: 11). 1980 öncesinde yapılacak yatırımları engelleyen kredi sorunu, 1980 sonrasında görünmemektedir. Bu dönemde sağlanan geniş kredi imkanları sayesinde elektrik sorunu yavaş yavaş çözülmeye başlamıştır. Bu durum, daha önce planlanan fakat geciken elektrik yatırımlarını devreye sokarak darbe sonrası hükümetin elini rahatlatan önemli bir etken olmuştur(Milliyet Gazetesi, 04.11.1983: 4). Sonraki yıllarda da elektrik kesilmeleri

ülke gündeminden yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. Bunun yerine, enerji gündemini belirleyen şey adım adım yaklaşan özelleştirmelerdir.

Türkiye’de özelleştirmelerin gerekliliği için öne sürülen en önemli argümanlarından biri KİT’lerin zarar etmeleridir. 1990’lı yıllar daha çok bu zarar tartışmaları ile geçmiştir ve termik santrallerin özelleştirilmesi gündemi de 1990’ların sonu itibariyle gündeme gelmeye başlamıştır. 1994 yılında İstanbul Sanayi Odası da bu argümanı destekleyecek bir araştırma yaptırmıştır. Fakat yapılan araştırmada bütün KİT’lerin zarar eder konumda olmadığı, Seyitömer Linyit İşletmeleri’nin karlı kuruluşlar arasında yer aldığı belirtilmiştir(Milliyet Gazetesi, 26.08.1994: 7). İşçiler de işletmeye bu konuda haksızlık yapıldığını düşünmektedirler:

*“Biz zaten üretim rekorları kıran bir bünyeydik. Dolayısıyla 1970’lerde kurulmuş, santrallerin ekonomik ömrü 20-25 yıldır, 35 yıl olmuş, çatır çatır çalışıyor, hiçbir yerde sıkıntı yok. Çünkü sürekli rutin bakım yapıyoruz, sürekli yeniliyoruz, sürekli rehabilite ediyorduk.”*(16. Görüşme).

*“Altın yumurtlayan tavuk satılır mı? ...Bugün zarar ediyor da bu Çelikler niye alıyor o zaman.”*(2. Görüşme).

Fakat bu karlılık, bir diğer neoliberal politikadan yani faiz oranlarındaki yükselmeye bağlı olarak faaliyet dışı türev araçlardan sağlanmıştır(Milliyet Gazetesi, 29.08.1996: 9). Bu türev araçlar, 1980 sonrası politikalarla güçlenmeye başlamıştır. Darbe sonrası başbakanlığa gelen Özal, aile şirketlerinin halka açılması gerektiğini ve sermaye piyasasında canlılık için ikinci bir piyasanın kurulması gerektiğini belirtmiştir: *“Bu piyasayı meydana getirecek olanlar da Keban, Oymapınar ve*

*Boğaziçi Köprüsü'nün ortaklık senetleridir. Bunu aracılar alıp halka devredebilirler.*”(Milliyet Gazetesi, 24.06.1985: 6).

Bu faaliyetler, özel olarak kurumların kısa vadeli karlılığını sağlasa da uzun vadede sanayi sermayesinin altını oyan ve kontrolü finans sermayesine devreden olumsuz sonuçlar doğurmuştur. KİT'lerin karlılık veya zararlılığının ölçütü, ne kadar ürettiğine değil finansal açıdan ne durumda olduğuna bakarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Yaşanan finansal kriz dönemlerinin bedelini de bir anlamda KİT'ler ödemişlerdir.

1990'larda termik santrallerin özelleştirilmesinde YİD(Yap-İşlet-Devret) modeli ilk olarak devreye girmiş ve enerji üretiminde özel sektörün payı bu uygulamaya bağlı olarak arttırılması hedeflenmiştir(Milliyet Gazetesi, 02.11.1996: 9). 1997'ye girerken Türkiye, enerji üretiminde YİD modeline uygun olarak 12 termik santrali devreye sokmayı planlamıştır. Fakat maliyetler ve elektrik alım garantisi gibi konularda yaşanan sıkıntılar, bu ihalelerin yavaş ilerlemesine neden olmuştur. Ayrıca 1990'ların sonunda etkili olan kriz de bu projelerin uzun sürmesinde diğer bir etkidir. Örneğin, bu termik santrallerden Tufanbeyli termik santralinin yapımı 2016 Nisan\* ayında gerçekleştirilebilmiştir.

Kriz, sadece yeni termik santrallerin yapımını ertelememiştir. Ayrıca Seyitömer Termik Santrali'nin özelleştirme süreci de krizden etkilenmiştir. Seyitömer'in özelleştirme süreci 1997 yılında başlamıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 200 milyon dolar bedelle Seyitömer Termik Santrali'nin 20 yıllık işletme hakkının devredilmesi için ihaleye çıkmıştır(Resmi Gazete, 29.05.1997: 64 - Sayı:

---

\* <http://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1229663-enerjisa-tufanbeyli-termik-santrali-acildi>

23003). Sonra bir düzenlemeyle, linyit sahaları da özelleştirmeye dahil edilmiştir(Resmi Gazete, 15.06 1997: 192 - Sayı: 23020). Bu tarihten sonra özelleştirmenin önündeki engelleri kaldırma hedefiyle bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu özelleştirme sürecinde Koç grubu ihaleyi kazansa da özelleştirme sonuçlandırılmamıştır(Milliyet Gazetesi, 07.08.1999: 11). Bu özelleştirmenin sonuçlanamamasının önemli bir nedeninin Danıştay'da açılan dava olduğu anlaşılmaktadır. 1999 programında şöyle denilmektedir: “...Diğer yandan yeni yatırımlar için kaynak yaratılmasına yönelik olarak mevcut bazı termik santrallerin işletme haklarının özel şirketlere devri çalışmaları devam etmektedir. Bu çerçevede 4.209 MW kurulu güce sahip toplam 10 adet termik santralin işletme hakkı devir sözleşmeleri Danıştay'a gönderilmiştir.”

Programda belirtilen ifade, devletin yeni yatırımları yapmayı önemseydiği ve enerji alanından tamamen çekilmeyi düşünmediği, özelleştirmeden elde edilen geliri de bu doğrultuda kullanmayı düşündüğü anlaşılmaktadır. Fakat kriz dönemi hem bu ihalenin iptal olmasına yol açmış, hem de bu şekilde devletin enerji alanındaki sürekliliğini hedefleyen ve elde ettiği gelirleri tekrar yatırıma yönlendirmeyi planlayan paradigmanın terk edilmesine yol açmıştır.

Seyitömer Termik Santrali'nin işletme hakkının devri, 2000 krizinde bankaların kredilerde yaşattığı sıkıntılar nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Türkiye, Dünya Bankası ile yaptığı anlaşma çerçevesinde 15 dağıtım şirketi ve 8 termik santralin devrini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Fakat kriz nedeniyle kredilerin dondurulması, özelleştirmeleri ilerleyen bir tarihe erteleyen nedenlerden bir diğeri olmuştur(Milliyet Gazetesi, 24.12.2000: 3).

Santrallerin özelleştirilmesini erteleyen diğer bir neden de santral ihalelerini alan şirketlere sağlanan devlet garantisidir. Devlet, devir sözleşmelerinde özel şirketlere santralleri işlettikleri süre içerisinde elektrik alımı için garanti vermiştir. Bu durumun hükümet içerisinde de itirazlara neden olması sürecin ertelenmesine neden olan diğer bir etkidir(Bila, 27.05.2001: 18; Milliyet Gazetesi, 21.08.2001: 7).

Bütün engellere rağmen Seyitömer'in özelleştirilmesi için 2000'de bir ihale daha gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun 2000/873 sayılı kararıyla bu sefer KÜSEL adlı bir firmaya işletme hakkı devri ihalesi onaylanmıştır(Resmi Gazete, 18.07.2000). Fakat bu ihale de sonuçlandırılmamıştır. Daha sonra 2012 yılına kadar özelleştirme denemesine girilmemiş ve getirilen itirazlara uygun olarak tezin beşinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıkladığım düzenlemeler yapıldıktan sonra özelleştirme tekrar gündeme gelmiştir.

Bu yıllarda Seyitömer'deki üretimi baskılayan önemli başlıklardan bir tanesi de taşeron uygulamasıdır. Taşeron uygulamasının Seyitömer'e çok erken bir tarihte, 1972'de var olduğunu belirtmiştik. Bu yıldan sonra Seyitömer'de hemen hemen her yıl taşeronla belirli işlerin ihaleye çıktığı görülmektedir. Bu konuda taradığım gazete arşivlerinde karşılaştığım ilanları bir tablo halinde tezin sonuna ekledim(Ek-3). Bunların sayısı oldukça fazladır. Bu davalardan Resmi Gazete arşivine takılan bir tanesi dikkat çekicidir. Kütahya İş Mahkemesi tarafından G.İ.E. adlı taşeron firma ile işçilerin kıdem tazminatı konusunda davalık olduğu ve taşeron firma işverenine ulaşamadığı için gıyabında karar verileceği belirtilmiştir. Bu dava 29.06.1977 tarihinde işçilerin lehine sonuçlanmış ve şirket 27 işçiye 2100-12500 TL arasında kıdem tazminatı ödenmesine hükmedilmiştir(25.07.1977: 8 Sayı: 16007). Bu dava ile öğreniyoruz ki Seyitömer işçileri, neoliberal politikalar belirgin olmadan önce de

emek güçleri arasındaki tabakalaşmayı deneyimlemiştir. Aynı zamanda taşeronla nasıl mücadele edilmesi konusunda da o dönemden deneyim sahibi olmaya başlamıştır. İşçiler ilerleyen yıllarda da işletmeye kıdem tazminatı konusunda dava açmaya devam etmişlerdir. 1994 yılında işletmenin devam eden 110 davasının büyük kısmı kıdem tazminatları ile ilgili olmuştur(YDK, 1995: 2).

Taşeron firmalar, Seyitömer'deki emek sürecinin her aşamasında faaliyet göstermişlerdir. Bu ihale ilanlarında sıklıkla karşılaşıldığı kadarıyla dekapaj, kömür çıkartılması, kriblaj, nakliye gibi temel faaliyetlerin yanında personel taşıma, yemek gibi yardımcı faaliyetlerde de taşeron kullanılmıştır. Taşeron çalışan birimlerde hangi dönemde ne kadar işçi çalıştırıldığıyla ilgili bir bilgi olmasa da yıllar içerisinde kadrolu işçi sayısındaki azalmada etkisi var görünmektedir. Linyit işletmesinde çalışan işçi sayısında yıllar içerisinde meydana gelen azalış aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Yıllar\Statü	Memur	İşçi
1990	206	2076
1991	205	1910
1992	206	1933
1993	207	1851
1994	212	1743
2001	191	1160
2002	211	1108
2003	211	1047
2004	199	1028
2005	210	948
2006	204	882

2007	203	817
2008	192	620
2009	237	638
2010	215	588
2011	217	576

Kaynak: 2000 sonrası için TKİ İlgili Yıla Ait Faaliyet Raporları, 1995 öncesi için YDK(1995)

Türkiye’deki taşeron uygulamaları, işçilerin sendikal örgütlenmesinin önünde bazı sorunlara neden olmuşlardır. Taşeron firmalarla ilgili önemli bir sorun, iş kolu tespiti olmuştur. İş kolu tespitindeki amaç, işçilerin hangi sendikada örgütlenebileceğini belirlemektir. Sendika, işçilerin bir takım haklarının güvencesi olmasının yanında, iş yeri içerisindeki işçilerin birliğini sağlaması açısından da önemli bir işlev görmektedir. Fakat taşeron firmalara bağlı alt sözleşmeler, işçilerin bu yolla farklı iş kollarına dahil edilmesine neden olmaktadır. Bu durum, işçilerin hem sendikaya hem de sendikaların imzaladığı toplu sözleşmelerle elde edilen haklara erişme imkanını kısıtlamaktadır. İşverenlerin bu yoldaki hamlelerine işçiler ve sendikalar da açtıkları davalarla karşılık vermektedirler. Bu davalardan bir tanesinde alınan karar işletmedeki taşeronlaşmanın vardığı boyutu göstermektedir:

*“Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu S.S. Seyitömer Linyitleri İşletmesi Müessesesi Müdürlüğü’nde Bakanlığımızca yapılan incelemede; ...müessese tarafından S 47 ve A 14 Panolarında dekapaj, istihsal, kazı, yükleme ve taşıma işlerinin Çelikler Taahhüt İnş. San. Tic. A.Ş. ’ne ihale edildiği, işyeri İçinde personel ve malzeme nakil işlerinin müessesenin kendi araçları ve işçileriyle yapıldığı, ancak personel ve araç yetersizliği nedeniyle bu işlerin beş ayrı ihale sözleşmesi ile Kiraz*

*Nakliyat-Sedat KİRAZ'a, Seyitömer Otelcilik Maden ve İnşaat A.Ş.'ne ve Ömer DENİZ'e verildiği, araçların yıkama, yağlama ve periyodik bakım işinin ihale yoluyla Cihan Teknik İnş. Tur. Bilgi Hiz. Elek. Nak. San. Tic. Ltd. Şti.'ne verildiği, ancak araçların arıza, bakım-onarım işlerinin müessese atölyelerinde çalışan işçiler tarafından yerine getirildiği, Kriblaj ve Torbalama İşi; 1 nolu Kriblaj Tesis ile Yeni Termik Tesisinde eleme ve ayıklama işleri iki ayrı ihale sözleşmesi ile Özger Ticaret-Abdullah ÖZGER'e, Kızık Kriblaj ve Torbalama Tesisinde ise, eleme, ayıklama, torbalama, istifleme ve kamyonlara yükleme işi ihale yoluyla Seyitömer Birlik Nakliyat Gıda Tur. San. Tic. Ltd. Şti.'ne verildiği, 4857 sayılı Yasanın 2 nci maddesine göre, bu işlerde çalıştırılan işçilerin asıl işverenin işçileri sayıldığı ve yapılan işlerin 02 sıra numaralı "Madencilik" ...işkollarına girdiği tespit edilmiştir."(Resmi Gazete, 15.03.2006 Sayı: 26109).*

Bu yıllarda işletme içerisinde yapılan hemen hemen her işte taşeron kullanıldığı, işletmenin özelleştirilmemiş olmakla birlikte birçok işinin özel şirket tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Taşeron işçiler, taşeron firmalardan dolayı yaşamış oldukları sorunları eylemlerde de dile getirmişlerdir:

*"Seyitömer Kasabası ve civar köyler havalisi olarak SLİ müessesesinde üvey evlat muamelesi görmekteyiz. TKİ'ye bağlı Seyitömer Linyitleri İşletmesi(SLİ) müessesesi bu civardaki arazileri kamulaştırmıştır. Bu kamulaştırmadan Seyitömer ve havalisi mağdur edilmiştir. Tarımcılık ve hayvancılık yapma imkanımız kalmamıştır. Sonuç olarak EÜAŞ Termik Santrali ve kömür işletmelerinden başka bir ekmek kapımız yoktur. Bu bağlamda SLİ bünyesi içerisinde özelleştirme ve taşeronlaşma çoğunluktadır. Bu durumda taşeron çalışma mağduriyeti çıkmaktadır. ...Çalışanların iş devamlılığı yoktur. Senelik izin ve mazeret izinlerinin*



*kullandırılmadığı gibi ücretleri de ödenmemektedir. Ağır iş kolu olduğu ve çalışanlardan ağır işlerde çalışabilir sağlık raporu istendiği halde ağır işlerde çalışır muamelesi gösterilmemektedir. Bu çalışanlara asgari ücret ödenmekte ve hiçbir özlük hakkı verilmemektedir. Seyitömer Termik Santralindeki taşeron çalışanlarının ücretleri asgari ücretin % 30, 40, 50 ve 60 fazlası gibi ücret almaktadırlar, iş devamlılığı, senelik ve mazeret izni kuşanmaktadırlar. Biz de insanız, biz de çalışınız, bu hakların bize de verilmesi en doğal hakkımızdır. ...En az iki ay revizyon süresince, arızalarda, Termik santralin kömür almaması duruunda çalışanlara işe gelmeyin denilmektedir. ...Bu revizyon süresinde çalışanlar ücretsiz izne çıkartılmak istenerek çıkışları verilmeyip işsizlik ödeneği alamamaktadırlar.”(Ege’de Bugün Gazetesi, 26.04.2011: 3).*

Özel şirketler yüzünü Seyitömer’de taşeronlaşma aracılığıyla yıllarca göstermişlerdir. Buradan, özel şirketlerin işçiler için sağlıklı bir emek süreci imkanı sunmadığı işçilerce deneyimlenmiştir. Seyitömer’deki taşeronlaşmanın vardığı boyutlarla birlikte düşünüldüğünde Seyitömer’deki taşeron firmada çalışan işçilerin yaşamış olduğu sorunlar, kadrolu işçilerin neden 4-C’ye geçtiğini açıklar görünmektedir. Seyitömer’deki emek sürecinde taşeron firmaların sunduğu güvencesiz koşulların özelleştirme sonrası Seyitömer’de çalışmayı reddetmek için gerekli nedenleri sunduğu açıktır.

Taşeron ya da diğer adıyla müteahhide verme 1970’lerden beri Seyitömer’de olmakla birlikte taşeronla ilgili yaşanan sıkıntılar sadece işçilerle taşeron arasında gerçekleşmemiştir. Yapılan dekapaj işlerinin organizasyonunda yaşanan dengesizlikler, bir yandan bazı iş makinelerinin atıl kalmasına neden olurken, diğer yandan çalışma panoları ideal bir şekilde hazırlanamamıştır. Bu durumun

düzenlenmesi için YDK raporunda “dekapaj ihalesi yapılmaması” gerektiği şeklinde uyarı yapılmıştır. Çünkü müessesenin 15 milyon üretimini karşılayacak hazır kömürü dekapajı yapılmış bir şekilde halihazırda bulunmaktadır(YDK, 1995: 27-28). Bu rapordan gerek taşeron firmaların gerek taşeron firmalara iş veren işletmenin dekapaj işlerinin yapımında sorumlu hareket etmediği anlaşılmaktadır.

YDK raporu, emek sürecinin sadece işletme içerisinde değil işletme dışından da merkezi yönetim tarafından sürekli denetlendiğini göstermektedir. Bu denetimin emek sürecinin bütünü üzerinde detaylı bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Rapordaki hesaplamalar, Taylorist denetim ilkelerinin ayrıntılı bir şekilde işletmede uygulaması gibidir: “*Kazı makinelerinin, mümkün çalışma saatleri ve çevrim zamanları dikkate alındığında, yılda 30 milyon metreküpten daha fazla iş yapılabileceği hesap edilmektedir. Ancak çalışabilecek ideal basamak tanzimi, termik santral ile piyasanın kömür talepleri arasındaki dengesizlik ve damarlardaki kömür kalitesi, yeterli kamyon bulunmaması gibi çeşitli işletme zorlukları nedeniyle kazı makinelerinden gerektiği ölçüde yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Mümkün çalışma saatinin % 50’sinden yararlanma halinde bile 72 yd<sup>3</sup>’lük draglayndan yılda 10-13 milyon m<sup>3</sup> iş alınabilecektir. Ancak çalışma alanlarının kısa, malzemenin iyi hazırlanmaması, mümkün zamanın % 15-20 bölümünde, enerji kesilmesi, yemek paydosu, mekanik ve elektrik arızaları gibi olmaması gereken duruşlar ve % 32 oranında zamanı olan yıllık bakımlar (günlük, haftalık bakımlar ve yağlama duruşları hariç), makineden gereken verimin alınmamasının asıl nedenleri olarak görülmektedir.”(YDK, 1995: 27).*

Seyitömer’deki emek süreci, işçilerin üretim dışındaki gündelik yaşamını da doğrudan etkilemektedir. Bunlardan en önemlisi işçilere sağlanan barınma, beslenme

ve sağlık hizmetleridir. İşçiler, Seyitömer’de çalışarak sağlık sigortası olanağına kavuşmalarının yanında Seyitömer’in kurum bünyesinde çalışan revirden de faydalanabilmektedirler. İşletme bünyesinde sağlık servisinde çalışan bir doktor ve bir diş doktoru çalışanlara hizmet vermektedir(YDK, 1995: 11).

Seyitömer’de işletme, çalışanların üretim sırasındaki beslenme ihtiyacını düzenli olarak girdiği ihalelerle taşeron firma tarafından karşılanmasını sağlamıştır. Bunun yanında işçiler, Birleşmiş Milletler’in yürüttüğü Dünya Gıda Programı çerçevesinde alınan yardımlardan da bir dönem faydalanmışlardır. İlgili anlaşmada bu yardımların şu şekilde kullanılacağı belirtilmiştir: *“DGP gıdası, maden bölgesindeki yatakhanelerde kalan 1.100 bekâr işçiye günde 2 öğün pişmiş aş şeklinde yemekhanelerde yedirilecek ve 5.600 evli işçiye de ücretlerinin bir kısmı olarak çiğden verilecektir.”*(Resmi Gazete, 24.08.1967: 7-13 Sayı : 12682). Buradaki sayılar, programa Tunçbilek’te çalışan işçiler de dahil olduğu için biraz fazladır. Fakat işçi sayılarına takılmazsak Seyitömer’deki işçilerin beslenmesinin işletme tarafından sağlandığı görülmektedir. Bu anlaşma, neoliberal politikaların yürütülmesinde olduğu gibi kalkınmacı politikaların yürütülmesinde de uluslararası kuruluşların ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

İşçilerin ilerleyen yıllarda da beslenme ihtiyacı işletme tarafından karşılanmıştır. Fakat memurların yemek için ücret öderken işçilerin ücretsiz olarak bu imkandan faydalandığı görülmektedir(YDK, 1995: 10).

Bu anlaşmanın üçüncü maddesi, bu gıda programının sadece işçilerin beslenmesini değil eğitim, tatil ve taşımacılık gibi faaliyetlerini de kapsadığını göstermektedir. Bu kapsamda program kapsamındaki tasarrufların şu alanlarda

kullanılması anlaşmaya bağlanmıştır: “(a) Maden bölgesinde, tahmini bedeli 110.000 doları bulan bir eğitim ve yetiştirme merkezi inşası. Eğitim malzemesi icracı makam tarafından temin edilecektir. (b) Bedeli yaklaşık olarak 140.000 doları bulan işçiler için yazlık kamp yerleri tesisi, (d) Eski otobüsler satın alınarak onarılması ve Garp Linyitleri İşletmesine ait olan on kamyonun, işçilerin 11 maden ocağı ile ikamet mahalleri arasında gelip gitmelerinde kullanılmak üzere otobüs tahvili kamyonların otobüs haline sokuılması için gerekli malzeme ve parçalar memlekette bulunmaktadır. Bu işin tahmini bedeli 100.000 dolardır.”

Program, ilk yıllarından itibaren Seyitömer'deki üretimin işçilerin tüm hayatını şekillendiren bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. İşçilerin barınma ihtiyacını karşılamak üzere ise Seyitömer'de 4 blokluk lojman yapımı ihalesinin 1966 yılında yapıldığı görülmektedir(Milliyet Gazetesi, 16.05.1966: 7). Termik Santral için ise daha termik santral yapım aşamasındayken site inşaatı ihalesi yapılmıştır(Milliyet Gazetesi, 07.09.1969: 7).1971 yılında da yapımı devam eden siteye 7 bina daha ihale edilmiştir(Milliyet Gazetesi, 14.06.1971: 4). İşçilerin bu konutlardan kira karşılığı faydalandıkları görülmektedir(YDK, 1995: 30).

Seyitömer'de işletme, sosyal aktivitelerle de işçilerin boş zamanlarına dahil olmaktadır. İşletme, 1972 yılında ve daha sonra her yıl düzenli olarak işletme içerisindeki sinemada göstermek üzere 52 adet film ihalesine çıkmıştır(Resmi Gazete, 14.10.1972: 26 Sayı: 14336). İhaleye çıkılan filmlerin sayısından, her hafta bir film gösterimi yapıldığını tahmin etmek zor değildir. Bu noktada, Seyitömer'deki emek sürecinin işçilerin sosyal hayatını da içerecek şekilde hayatının her alanında etkili olan bir örgütlenmeye sahip olduğunu söylemek hata olmayacaktır.

#### 6.4.2. Hedef Gruptaki İşçilerin KİT Olarak Seyitömer'deki Emek Süreci Deneyimleri

Boratav(2015: 61-62), KİT'lerde çalışan işçileri diğer kamuda çalışan emekçilerle bütünleştirerek devlet mülkiyeti içerisindeki emekçinin konumunu “patronsuz işçilik” olarak nitelendirmektedir. Devlet mülkiyetinde çalışan emekçiler, temelde amir-memur ilişkisiyle belirlenen bir emek sürecini deneyimlemektedirler. Fakat Seyitömer'deki işçilerin emek süreci, formenlerden ya da diğer amirlerden bağımsız olarak belirli bir ritme sahiptir:

*“Bizde görev verildiği zaman yani ben burada şu an çalışmıyorum. Seyitömer Kömür İşletmesi'nde ben 6.5- 7 saat direksiyon sallıyordum. Varırdım sabah 8'de işletmedeyim, 8.15'te makinamdayım. 15.45'te park yerine gelirim. Benim ensemden silah dayayıp dön demezler bana. Ama ben dönmek zorundayım. Yani o makine kepçe sallıyorsa gelip oraya o malzemeyi sarıp gidip oraya dökmek zorundayım. Ben dönüyorum ama. Bu çalışmaktır bence.”(10. Katılımcı)*

Seyitömer'deki emek süreci, teknik anlamda belirli aşamalara bölünmüştür. Emek sürecinin organizasyonu, bu iş bölümüne bağlı olarak yürütülmektedir. Her ne kadar üretim süreci birbirine bağlı olsa da linyit sahası ile termik santral iki farklı kısmi sistem olarak örgütlenmiştir. Linyit sahasındaki emek süreci, kriblaj ve paketleme tesislerinde çalışan işçiler, iş makinesi operatörleri, onların tamiri ile bakımını yapan işçiler arasındaki teknik iş bölümüne bağlı olarak yürütülmektedir. Termik santral ise tamir-bakım ve ölçme-kontrol işleri ile su tasfiyesi temelinde teknik anlamda bir iş bölümüne sahiptir. Boratav, mavi yakalı işçileri doğrudan mal

üretimi yapan işçilerle sınırlamaktadır. Geniş(2006: 56-57), Boratav'ın tanımına ek olarak nakliye, yükleme-boşaltma ve tamir-bakım işçilerini de bu kategoriye dahil etmektedir. Geniş'in tanımlamasından yola çıkarsak, Seyitömer'de şu ana kadar sayılan işlerin hepsini mavi yakalı işler olarak ele almak mümkündür. Bunların yanında idari kısımlar mevcuttur. İdari kısımda çalışanlar, nakle tabi oldukları için bu araştırma kapsamına girmemektedirler. Fakat onların da, emek sürecinde rol sahibi olduğu görülmektedir. Bu kesimi, büro çalışanları olarak beyaz yakalı işçi kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Bunun yanında, mühendisler gibi ücretli profesyoneller de mevcuttur. Bu son iki kesim, üretimin denetiminde ve tasarımında söz sahibidirler:

*“En büyük makine draglayndı. Biz kullandığımız için öbür taraflarla bağlantımız yoktu. Biz direk müdürden genel müdürden alırdık talimatları. Öbür taraflarda arkadaşları düz operatörleri falan çavuşlar yönlendirirdi. Ama bizim makine büyük olduğu için direk müdürler genel müdürler ilgilenirdi, bizim çalışma alanımızı onlar gösterirdi mesela. Bizim çalışma alanımız mesela gösterdikleri yer menderes caddesi derler mesela buranın üzerindeki kömür pasası alınacak. Biz sadece kömür üzerindeki pasasını almakla mükellefiz. Bir dilim alınır kömürü biz yandaki dilimle üzerindeki pasayı aktarırız kömürü meydana çıkarırız. Kömürü meydana çıkardıktan sonra ufak makineler, yükleyiciler kömürü alırlar.”(23. Katılımcı).*

Seyitömer'deki emek süreci ne linyit kısmında ne de termik santralde yoğun kas gücüne dayanmamaktadır. Linyit çıkarma işi, açık ocak faaliyetine dayanmaktadır. Açık ocakta işçiler, emek sürecini makineler aracılığıyla yürütmektedirler. Elektrik üretim işi ise teknoloji yoğun bir santralde yine

makinelerin hakim olduğu bir emek sürecine ihtiyaç duymaktadır. İşçilerin emeği ise bu sürece tribün bakımı, su tasfiyehanesi, elektrik teknisyenliği ya da ölçme-kontrol gibi teknik bilgi gerektiren ve yine yoğun kas gücüne dayanmayan işlerde dahil olmaktadır. Yani Seyitömer’de kas gücü kullanımı düşüktür. Makinelerin yoğun olarak kullanıldığı bir emek süreci yaşanmaktadır. İşçilerin kas gücü yerine teknik bilgisinin ve işte çalıştıkça elde edilen tecrübenin öne çıktığı bir emek süreci yaşanmaktadır:

*“480 personelin bir kısmını atın, 80’ini atın geri kalan 400 tanesi size her konuda garanti verebilirim aklınıza ne geliyorsa yapabilecek insanlar. Evet işçiler, evet meslek lisesi mezunları ama tahta mı istiyorsunuz tahta yaparlar elektrikle ilgili bir şey mi istiyorsunuz, her şeyi yapabilecek insanlar. Mühendisleri de koyun yan yana onlardan daha bilgili dalında çok iyi insanlardı. Seyitömer Türkiye’de enerji sektörünün okulu diye geçerdi. Biz bu 400 kişiyi sektörde kaybettik.”(16. Katılımcı).*

İşçiler, işe girmeden önce meslek liselerinde veya kurslarda eğitim göyerek bilgi sahibi olmuşlardır. Fakat yaptıkları iş, sadece teorik eğitimle öğrenilebilecek bir iş değildir. İşçilerin daha öncesinden almış oldukları eğitim, Seyitömer’de yıllar içerisinde elde edilen tecrübeyle tamamlanmaya muhtaçtır. İşçiler, usta-çırak ilişkisine dayanan bir eğitimle gerekli tecrübeyi edinmektedirler:

*“15 senedir işçilik yapıyoruz biz, belki daha fazla. Seyitömer’e girdik devlet bize emek çekti. Zaten büyük makineyi hiçbir yerde öğrenemezsin. Oradaki ustalar bize öğrettiler ama şimdi o mesleği yapamıyorum mesela. İşçiliği severek yapıyordum.”(23. Katılımcı)*

Seyitömer’de işçilerin eğitimine ayrılmış bir birim de bulunmaktadır. İşçiler, eğitim baş mühendisliği tarafından eğitime tabi tutulmaktadırlar. Bunun dışında meslek liselerinden gelen öğrencilere staj olanağı sağlandığı görülmektedir(YDK, 1995: 11).

Seyitömer’deki emek sürecinde işçiler, işin tasarım aşamasından tamamen kovulmamışlardır. Makinelerle yürüyen emek sürecinde işçi, zenaat işçisi gibi tamamen çalışanın bilgi ve becerisine dayalı bir iş yürütmemektedir. Fakat makine kullanımı onu tamamen vasıfsız, sadece düğmeye basan bir işçi konumuna da indirgememektedir. Makinelere bağlı emek süreci, işçinin belirli oranda emek sürecinin tasarımına katılımını zorunlu kılmaktadır. Emek süreci her ne kadar makinelerle bağlı olarak yürüse de hem makinelerin hem de emek sürecinin tasarımı, işçilerin uygulamasına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu yönüyle, makineye bağlı emek süreci, işçiyi bir bant sistemindeki gibi emek sürecinin kontrolünden tamamen dışlayan bir boyutta deneyimlenmemektedir. İşçiler, işin doğası gereği emek sürecinin kontrolünü elinde tutan vasıflı işçiler konumundadırlar. Emek sürecinin bu durumu, işçilerin emek sürecinin bütünü üzerinde geniş bilgi sahibi olmasına da yansımaktadır:

*“Termik santralde özünde kömürle su kullanılır. Kömür yakılır, 1650 derece ısı elde edilir. O ıstıyı elde ettikten sonra kazan boruları vardır. Onun içindeki saf su buhar haline gelir. Bu buhar normal bildiğimiz çaydanlıktaki buhar değildir. Kuru buhar, içinde tek bir su zerreciği olmayacak. Bu üretim kısmında ben su kısmındayım. Biz kulelere diğer içeriklere saf su eksikliğini biz gönderiyoruz. Günlük 30.000 ton su gidiyordu. Termik santralde o elde edilen kuru buhar tribün jeneratörlerine veriliyor: Kanatlara. Tabi bu arada yüksek basınç oluşuyor. Bu basınç jeneratör vasıtasıyla 10.500 walt enerji*



*oluşturuyor. Bu 10.500 waltu biz TEDAŞ'a satıyoruz. TEDAŞ bunu 220'ye düşürüp veya 380 olarak sanayiye satıyor.”*(9. Katılımcı)

Bunun yanında işçiler, yıllar içerisinde farklı uzmanlıklar edinerek işletmenin farklı birimlerinde görevlendirilmeleri nedeniyle de emek sürecinin geneli hakkındaki bilgilerini arttırmışlardır. İşçiler, bu birikimlerini potansiyel direniş olanakları olarak da tanımlamaktadırlar:

*“Türkiye’de bir sistem oturması oldu. Yaklaşık 2010-2011 gibi bir tane özel firma bir hidroelektrik santral sistemde şartel kapattı. Enerjiyi kesti, Ege bölgesi çöktü. Yaklaşık 3-5 saat her yeri kapattı. ... iki tane uç sökersiniz, bu sistem oturur ve bunun dataloğu benim elimde, kaydı benim elimde. Hiçbir şekilde hiç kimse hiçbir şey bulamaz. İki uç sökersiniz, Türkiye çöker. Interconnected sistem çünkü, hepsi birbirine bağlı, tüm Türkiye elektriksiz kalır. Hiç sıkıntı değil, kalır. Ama bir gün kalırdı, hükümet derdi ki noluyoruz. Onu dedittirebilirdik.”* (16. Katılımcı)

İşçiler, Seyitömer’de elde ettikleri vasıfları sermaye karşısında bir koz olarak görmektedirler. Bu vasıfların kendilerini vazgeçilmez kıldığını düşünmektedirler. Elde ettikleri vasıflar dolayısıyla sermayeye tabi olmadıklarını düşünseler de sermaye, bu vasıflı emek gücünün Seyitömer dışında bir emek sürecine katılmasının imkansız olduğunu farkındadır. Emek sürecinde işçinin sahip olduğu biricik ve özel nitelikler, neoliberal dönemde emek piyasasındaki esnekliğe uyumlu değildir. Bu nedenle işçiler, her ne kadar emek sürecinde makinenin bir eklentisi konumunda değillerse de makineler konusunda elde ettikleri birikim ve tecrübe, onların başka yerde çalışmalarının önünü kapamaktadır. İşçiler, yetenek ve becerilerine uygun

olmayan işlerde yaşayacakları tatminsizlik endişesiyle, sermayeye tabi olmaktadır. Çünkü özel uzmanlık gerektiren maden makinelerinin veya termik santraldeki makinelerin kullanıldığı başka bir alan yoktur. Bu uzmanlıklarına uygun alternatifler, Kütahya dışında mevcut olsa da işçilerin böyle bir tercihte bulunmadığı görülmektedir.

Seyitömer'deki ücret rejimi, performans gibi faktörlerden bağımsız olarak yürümektedir. İşçiler, vardiya usulü olarak haftalık 45 saatlik mesai karşılığında kıdemlerine bağlı olarak değişen ücretler almaktadırlar. 1993 yılında linyit işletmesinin çalışanlara yaptığı ödemelerin toplamının % 6'sı oranında prim ödemesi yapıldığı görülmektedir(YDK, 1995: 7). Bu primlerin ne kadarının performansa bağlı olduğu ise belirtilmemiştir. Bu oranın hepsinin performansa göre dağıtıldığı düşünülse bile performansa dayalı bir ücretlendirmenin olduğu söylenemez. Bunun yanında işçilere kömür yardımı, gıda yardımı gibi ek ödemeler de yapılmaktadır. Bu anlamda sendikanın yapmış olduğu Toplu İş Sözleşmesi hükümlerine bağlı olarak çalışmaktadırlar. İşçiler, genel olarak sendikanın bu süreçteki etkisinin farkındadırlar:

*“Kamu yerlerinde sendikalaşmak bir yerde mecburidir. Ben kamuya girdiğimde sendikaya üye olmazsam şartların en altında yani asgari ücretle çalışmış olurum. Ama sendikaya üye olduğunuz zaman sözleşmeye tabi olursunuz, bütün haklarınızdan faydalanırsınız. Yani yevmiyenizi o belirler, sosyal haklarınızı o belirler, primlerinizi onlar belirler, oraya tabi olursunuz. Yoksa o tabiden ayrı olursunuz en düşük maaşı alırsınız. Bir yerde mecbursunuz yani sendikaya üye olmaya.”(10. Katılımcı).*

Sendikalar, işçilerin emek sürecinde etkili olan önemli bir faktördür. Bu durum, sendikaların hem toplu iş sözleşmelerinde aldıkları rolde, hem de emek sürecinde işçilerin uğrayabileceği olası haksızlıklara karşı beraber tepki verebilmesi açısından önemlidir. Bu açıdan, işçiler her ne kadar toplu sözleşmeler açısından sendikanın rolünü önemsiyor olsalar da özelleştirme sürecinde işçinin uğradığı haksızlıklar karşısında işlevini yerine getirmemesi nedeniyle eleştirmektedirler:

*“15-20 sene önce jaguar alan sendikacılar vardı. Öldürdüler adamı. Ama bu adama da helal ettiler. Sonuçta adam hakkını savunuyordu, satmıyordu seni. Eskiden öyleydi sendikacılık. Devletin de böyle işleri vardı, gizliden çağırırdı, sana rüşvet teklif eder, sen işçiyi satarsın. Ben de mesela delegelik yaptım, bize de teklifler gelirdi ama biz satmazdık. Çünkü sendikacı ruhu oydu. Ama şimdi öyle değil. Şimdi sendikalar özel şirketlerle anlaşılıyorlar. Şu an bizim Kütahya sendikası zaten sırf Çeliklerle anlaşma sebebi kendi koltuk derdi.”(9. Katılımcı).*

Uzun yıllardan beri emek sürecinin içerisinde olan işçiler, sendikal örgütlenmenin tarihi konusunda bilgi sahibidir ve ideal sendikacılık anlayışını 1990-1991 yıllarında gerçekleşen büyük madenci yürüyüşü ve eyleminde açığa çıkan eylemlerle tanımlamaktadır. Sendikal örgütlenmeden beklediği, bu tarz eylemler olmuştur. Fakat Seyitömer’de örgütlü olan iki sendikanın da bu konuda işçi tarafından eleştirildiği ve sarı sendika olarak değerlendirildiği görülmektedir:

İşyerinde çalışan işçiler, memurlardan da yüksek ücret almaktadırlar. Bu durum, işçiler ve memurlar arasında gerilim konusu olmaktadır. Özellikle düşük ücret almalarına rağmen yemek imkanlarından da ancak ödeme yaparak

faaydalanabilen memurların bu konudaki eşıtsizlikten yakındıkları görölmektedir(YDK, 1995: 10). Bunun yanında işçiler arasında taşeron-kadrolu ayrımı, kamu personel rejimindeki neoliberal uygulamanın önemli bir boyutudur. Neoliberal politikalar, taşeron uygulamasıyla bir yandan ücretleri aşağı çekerken diğer yandan da işçiler arasındaki bütünlüğü bozmaktadır. Kadrolu işçiler, taşeron işçilerle arasındaki farkı şu şekilde ifade etmektedirler:

*“Bizler biraz daha onların yöneticisi pozisyonundaydık. Bir bu yönden olmuyordu. Diğer yönüyle de Kütahya biraz daha küçük bir yer. Büyük şehirlerde olsa belki farklı davranabilirsiniz, işi kaybetme korkuları var. Sizin bir devlet güvenceniz var, arkanızda iyi kötü bir sendikanız var. Ama onların öyle bir durumu yok. Üstleriyle bir sıkıntı yaşarlarsa bir şekilde iş akitleri fesh olur ve giderler. Realite bu. Bizde şöyle çalışılıyordu. Taşeron işçilerin mühendisi var sorumlu olduğu bu mühendisler de taşeron. Ama bizim teknisyenlerimiz gözetiminde çalışıyorlardı. Bizim başteknisyenimiz derse ki bu adamı atölyede istemiyorum bir şekilde ya başka bir yere kaydırılır ya işine son verilir taşeron vasıtasıyla. Onun için çok tepki geliştirme şansları yoktu.”(16. Katılımcı).*

Taşeron işçilerin güvencesizliği, kadrolu işçilerin taşeron işçiler üzerinde patronaj ilişkisi kurmasına neden olmuştur:

*“Özel sektördeyken devlet işçileri eziyet ediyordu taşeron işçilerine. Kendi yapması gereken işi ona yaptırıyordu. Hizmet ettiriyordu kendine yani. Kendisi yatıyordu mesela, kendi işini başkasına yaptırıyordu.*

*Tepki göstermiyor muydunuz bu durumlarda?*

*Nasıl göstereceksin? Adam işinden olur ya. Tepki gösteresen taşeron seni işten çıkarıyor. Zaten öyle tembih ediyor sana dediklerini yap diye.” (Seyitömer’deki grup görüşmesi).*

Seyitömer’deki emek sürecini etkileyen bir diğer faktör, özellikle linyit çıkarma işinde arazinin her gün şartları değişen belirsiz yapısıdır. Linyit çıkarıldıkça arazi her gün daha farklı bir biçime bürünmektedir:

*“Halkın kafasında şu var: Kamuda insanlar yatıyor. Bir benle serseri vardiyasına gelsin. Bırakın serseri vardiyasını gündüz şöyle bir yağmurlu havada, karlı havada bir gelsin. Arazide nasıl çalışıyoruz. Yani hangi tehlikelerde çalışıyoruz. Bir gelsinler, bir görselerdi keşke. Ölümden döndüğümüz günler oluyordu yani. Kullandığımız araçlar şakası olmayan devasa büyük araçlar. En ufak hatanızda ya yan yatırılıyorsunuz, ya harmandan aşağı gidiyorsunuz, ya makinenin üstüne çıkılıyorsunuz. Bir şey oluyor yani. Arazi şartları mutlaka sürekli değişiyor. Ya altınızdan kayıyor ya üzerinize bir şey düşüyor. Yani ölümden döndüğümüz günler oluyor. Ama buna rağmen çalışılıyor.”(10. Katılımcı)*

İşçilerin arazide karşılaşacağı riskler, onların kolektif kimliğinin oluşumunda önemli bir etkendir:

*“Orada(Seyitömer) omuz omuza çalışılıyorsunuz. Yeri geliyor o senin hayatını kurtarıyor, yeri geliyor sen onun hayatını kurtarıyorsun. Ordaki çalışma şartları daha farklı. Burada riskin %1’se orada %98. Başına her şey gelebilir. Orada işe giderken tek başına gidemezsin, yanında illa ki bir kişi*

*olacak. Yeri geldiğinde seni kurtaracak, destek olacak. Burada(Üniversite) herkes ferdi.”(3. Katılımcı).*

İşçiler, üretimin toplumsal niteliğinin ve kolektif yapısının farkındadırlar. İşçilerin emek süreci ile toplumsal ilişkileri arasında oluşan bu bütünlük, özellikle devlet mülkiyeti altında çalışırken işçilerin emeği yabancılaşmış meta karakteriyle değil toplumsallaşmış haliyle kavramasını sağlamaktadır. Bu durumda işçiler, sadece kendi faydalarını değil toplumsal faydayı da gözetmektedirler:

*“(Seyitömer’in Özelleştirilmesi Hakkında) Her haliyle olumsuz. Bizim kömür işletmesini baz aldığınızda dünya ülkelerinde 24 kepçede 1 kepçe kömür alınır. Bizim işletmemizde 2 kepçede 1 kepçe kömür alınır. Bu kadar basit kömür çıkarılan rezervi çok büyük bir yer. Türkiye’de Maraş tan sonra 2. sıradayız Seyitömer Kömür İşletmesi olaraktan. Gel gelelim elimde bir şey yok, illa ki karşıyız. Çelikler’in aldığı fiyat 2.242.000.000 dolar bildiğim kadarıyla. Hesaplamalara göre 4-5 yılda bu parayı bu firma çıkarıyor. Burası 39 yıllığına verildi Çelikler’e.”(10. Katılımcı)*

İşçilerin kolektif kimliğini oluşturan diğer bir etken dayanışma kültürüdür. İşçilerin arazideki risklerle başa çıkarak üretmek için geliştirdikleri kolektif bilinç, diğer alanlardaki dayanışma kültürüyle bütünleşmektedir:

*“Bir derdi sıkıntısı olana yardımcı olunurdu. Düğünü olana da toplu bir şekilde gidilirdi. Daha bir birlik beraberlik olurdu. ...Burada oradaki kadar değil. Orada daha samimi bir ortam vardı.”(12. Görüşme).*

İşçiler, Seyitömer’de yorucu ve yoğun bir emek süreci geçirmektedirler. Fakat buna rağmen Seyitömer’de yaptıkları işten yaşadıkları tatmin yüksektir.

Sermayenin yanında kısmen işçi haklarını da gözeten Keynesyen yaklaşım, işçilerin emek sürecinde yabancılaşmayı deneyimlemesini kısmen engellemektedir. İşçiler, her ne kadar kalkınma ve sanayileşme hedefleri açısından bakıldığında kritik bir moment oluşturan elektrik üretimi işinde çalışıyor olsalar da piyasa ilişkilerinin doğrudan baskısını hissetmeden devlet güvencesinde emek sürecini yürütmüşlerdir. Bu doğrultuda işçiler, sömürünün farkında olsalar da güvenceli ve iş tatmini sağlayan emek süreci nedeniyle rıza gösterir görünmektedirler.

### **6.5. Özel Mülkiyet Olarak Seyitömer'deki Emek Süreci**

Devlet, özelleştirme sonrası Seyitömer'deki emek sürecine iki şekilde müdahale ediyor görünmektedir. Birincisi, enerjideki özelleştirme sürecinin önemli bir aşaması olarak EPDK kurulmuş ve elektrik üretimi her ne kadar özelleştirilen firmanın sorumluluğunda olsa da üretilen elektriğin fiyatlandırılması belirli kurallara tabi tutularak devlet tarafından düzenlenmesi hedeflenmiştir. Bu sayede, elektrik üretimi yapan şirketler, piyasa rekabetinden uzak bir kar sağlamaktadırlar. İkincisi, özelleştirilen KİT'ler ÖİB tarafından denetlenmeye tabi tutularak özelleştirme sonrası süreçte anlaşma yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği takip edilmektedir.

Seyitömer'de özelleştirme sonrası ücretler konusunda herhangi bir şikayet yansımamaktadır. Şirket, ücretlerle oynamak yerine emek sürecindeki denetimleri sıklaştırarak artı değeri arttırmayı hedeflemiş görünmektedir:

*“Kamusallaşamayan hala şantiye sistemiyle çalışan dağınık bir firma. Örneklerini de gördük geçtiğimiz yıllarda. İşçisini tutamaz. Belki parasını verir ama zamanında vermez. Kurumsallaşmak demek büyümek demektir*

*benim kafamda. Bu adam şantiye kafası, bugün burada çalışır yarın orada çalışır. Ne makine teçhizat önemlidir onun için ne de personel önemlidir. Aynı kafayla devam ediyorlar gördüğümüz kadarıyla.”(10. Katılımcı)*

Şirketin artı değeri arttırmak için yöneldiği bir diğer uygulama ise devlette iken işçilere çalışmaları sırasında sağlanan yoğurt, su gibi desteklerde yapılan kesintilerdir. Aslında küçük bir kesinti gibi görünen uygulamalar, işçiler tarafından emek sürecindeki mantığın değiştiğine dair güçlü bir gösterge olarak algılanmıştır:

*“Adam, Haziran’da geldi, ilk başta yoğurtları kısmaya başladı. Bizim orada günlük yoğurtlarımız var, her öğünde bize yoğurt verirler senelerdir. Adam onu kıstı, vermedi. 500 ml ufak bardak su gönderdi. Ya dedim bu suyla yoğurtla kötü bir intiba uyandırdı bizde. Geleceğinin çok iyi olmadığını düşündük, ayrıldık.”(1. Katılımcı).*

İşçilerin Seyitömer’in özelleştirilmesine yönelik gösterdikleri tepki, genel olarak özelleştirmeye ilişkin görüşlerine de yansımaktadır. İşçiler, KİT’lere verimsiz olmaları, zarar etmeleri üzerinden yöneltilen eleştirilere de emek sürecinin zincirleme yapısına işaret ederek cevap vermektedirler.\*

İşçiler, özelleştirmeler konusunda verimlilik tartışmalarını piyasacı kar-zarar ilişkisi içerisinde de çözümleyecek argümanlara sahiptirler. Ama işçinin, kar-zarar anlayışı biraz daha farklıdır. Emek sürecinin zincirleme yapısı üzerinden yürüyen verimlilik tartışması, işçilerin piyasanın ya da klasik ekonominin arz-talebe bağlı kar-zarar yaklaşımının karşısında üretim temelli bir yaklaşım olması açısından önemlidir. İşçiler, konumları gereği verimliliği veya kar-zararı üretim noktasından

---

\* Bu tezin 126. Sayfasında ilgili görüşme görülebilir.



tartışmaktadırlar. Bu durum, işçilerin kapitalizmin hegemonyasına ya da neoliberal dönemdeki burjuva retoriğe bağımlı olmadığını göstermektedir.

İşçilerin Seyitömer'deki özelleştirmeye yönelik tepkilerinin bir diğer nedeni ise şirketin kurumsal olmamasıdır. Aslında işçilerin bu eleştirileri ilk bakışta iyi sermaye-kötü sermaye ayrımı yapıyorlarmış izlenimi yaratmaktadır. Fakat işçilerin biyografilerinde, bahsettikleri şirketlerde yürüyen emek sürecine dahil olmamaları, ifade ettikleri görüşlerin daha farklı bir yaklaşıma işaret ettiğini göstermektedir. Bu görüşler, Çelikler'in yerine farklı bir sermaye grubunun yöneteceği emek sürecine dönük iyimser bakış, aslında devlet işletmesinin kurumsallığı ölçütüyle düşünülmektedir. Aslında işçi, devlet işletmesinde yürüyen emek sürecini, kurumsallıkla özdeşleştirmektedir. Böylelikle Koç, işçinin tarifinde devletin yürüttüğü görece güvenceli bir emek sürecine yakınlığı ifade eden kurumsal bir yapıyı ifade ediyor görünmektedir:

*“Bizim bir arkadaşımız vardı, Koç'un fabrikasında çalışmış. Neredeyse devletin kadrolu işçileri gibi. Belli bir kurumsallaşma var artık standart var. Ne olacağı belli, çalışma sistemi belli. Hak ettiğini alıyorsun. Sendikal hakların var. O şekilde biz üretime devam edelim bildiğimiz işi yapalım istedik ama öyle olmadı.”*(14. Katılımcı).

İşçiler, özel şirket altında çalışırken görev tanımlarının belirsizliği nedeniyle oluşan esnekleşmeyi deneyimlemişlerdir. Bu deneyim, onların özelleştirme sonrası 4-C tercihlerinde önemli bir etken olmuştur:

*“Bazı arkadaşların görev yerlerini değiştirdiler. Usta başı adamı aldılar başka bir işe verdiler. Güvenilirliği olmadığı halde başka işler yaptırmaya*

*kalktılar. Onlara yapan bana da yapar yani. Ben o yüzden ayrıldım.” (9. Katılımcı)*

İşçiler, emek sürecinin gerektirdiği kalifikasyonun önemini farkındadırlar. Seyitömer’deki emek sürecinde karşılaşılabilecek risklere karşı kendilerini güvenceye almak için daha deneyimli oldukları ve uzmanlaştıkları işlerde faaliyet göstermek istemektedirler. Bu durum aynı zamanda özel şirketin devlet kontrolünde yürütülen emek sürecinden farklı bir paradigmaya, esnek uzmanlaşmaya yöneldiğini göstermektedir. Artık işçilerden uzmanlıklarından farklı alanlarda da emek sürecine dahil olmaları istenmektedir. Bu durumun işçiden elde edilecek artık miktarını arttırmak yönünde bir hamle olduğu açıktır. Bu sayede, uzman olduğu alandaki işin emek süreci akışı içerisinde boşa düşmesi nedeniyle oluşacak “kayıp”lar önlenerek işçinin satın alınan emek zamanının mesai saatleri içerisinde en uç noktalarına kadar kullanılması sağlanmaya çalışılmıştır. Atıl kalan iş kapasitesinin kullanımı olarak adlandırılan bu stratejinin Seyitömer özelinde hedeflerine ulaşip ulaşmadığı hakkında bir veri yoktur. Fakat bu konu özellikle Soma’da 13 Mayıs 2014’te özel şirketin işlettiği bir yeraltı madeninde çıkan yangınla madende mahsur kalan 301 madencinin hayatını kaybettiği olayda gündeme gelmiştir. Olay, Soma madenini işleten patronun olaydan önce maliyetlerin özel sektörün çalışma tarzıyla düşürüldüğü\* yönündeki görüşleri eşliğinde tartışılmıştır. Seyitömer’deki emek sürecinin yeni yönetim tarzı da Soma patronunun üzerinde durduğu özel sektör tarzının gelişmiş olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. İşçiler emek sürecindeki deneyimleriyle bu dönüşümün yarattığı risklerin farkına varmışlardır. Fakat Seyitömer’de üretim devam etmektedir ve bu yönetimin yaratacağı risklerin sorumluluğu ise işçiye devredilmektedir. Bu

---

\* <http://www.hurriyet.com.tr/ttk-10-milyar-lira-alacak-21586913> Son erişim: 13.07.2016

durumu özelleştirme sonrası çalışan fakat eylem sonrası işten çıkartılan bir işçi şöyle ifade etmektedir:

*“Şimdi bak içeride 12 saat çalışılıyor. Bir gün ben gidemedim yolda, arabadan indim. Arabayı geri bulamadım bak. O şartlarda sırtımızda 80-90 ton kömür taşıyoruz. Durdurmuyorlar bizi. Karda, çamurda, araba batana kadar, araba çıkmıyorsa tamam, ama kayması falan hiç önemli değil yani.”*(Seyitömer’de yapılan grup görüşmesi).

Seyitömer’in taşeron gündemi, özelleştirme sonrası da devam etmiştir. Taşeron sisteminin işçilerin emek sürecindeki birliğini parçalayan önemli bir etkendir. İşçiler, aldıkları ücretler açısından farklılaşmasının yanında devlet kontrolünderken bir de güvenceli-güvencesiz çatışmasını yaşamışlardır. Özelleştirme sonrası her ne kadar işçiler kadro güvencesizliği konusunda eşitlenseler de ücret konusundaki farklılıklar nedeniyle bu güvencesizliği aynı şekilde deneyimlememişlerdir. Bu durum, özel şirket altında da işçilerin parçalı yapısının devam ettiğini göstermektedir:

*“Çelikler benim gibi devletten devam eden personele 3.000-4.000 TL maaş veriyor ama taşerona 1.000 TL asgari ücret. Sendikaya üye oldukları halde sendika da buna ses çıkartmıyor. Aynı işi yapıyoruz. İkisi de elektrik gözlemci. Orda da öyle oldu, ben itiraz ettim. Aynı işi yapıyoruz, ama farklı maaş alacağız, hak mı bu yani? İşte bu geçişlerde haksızlık yapıldı. Rahatsız oldum, ayrıldım.”*(9. Katılımcı).

İşçiler için emek sürecindeki değişikliklerin yaratmış olduğu rahatsızlıklar, güvencesizlikle bütünleşmektedir. İşçilerin, özel mülkiyetin elindeki bir emek

sürecine dahil olmadaki gönülsüzlüğü belirgindir. Bu durum özellikle vasıf kaybı veya emeklilik durumunda elde edeceği emekli aylıklarındaki düşüşlere rağmen diğer bir rahatsız edici emek süreci olan 4-C'ye geçişleri dikkate alındığında açık bir şekilde görülmektedir. İşçilerin özel sektördeki emek sürecinde yaşadığı rahatsızlıklar, sözleşmeli personel statüsünde denilebilecek 4-C'ye en azından güvenceli gözüyle bakmalarına neden olmuştur.

## **6.6. Özel Mülkiyet'ten Tekrar Devlet'e: 4-C Konumu'nda Emek Süreci**

İşçiler, gerek özel şirketteki emek sürecindeki değişiklikler gerekse güvenceli iş beklentisi ile 4-C'ye geçmeyi tercih etmişlerdir. İşçilerin bir kısmı ise tercihin kalmadan, özel şirket tarafından ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle işten çıkartılmışlardır. İşçilerin emek süreci hakkında toplu bir yorum yapmak zordur. Çünkü işçiler, 4-C'ye geçişlerde çok farklı emek süreci yürütülen farklı kamu kuruluşlarına dağılmışlardır. Aynı kamu kurumu içerisinde bile emek sürecindeki farklılaşmayı deneyimleme biçimi farklılaştığından hepsi hakkında ortak bir yorum yapmak zordur. 4-C'lilerin hangi işlerde çalıştırılacağı ile ilgili, 2015 yılında çıkan Bakanlar Kurulu Kararı'nın 17. Maddesi'nde "Bu kapsamdaki geçici personel öğrenim durumu ve mesleki becerileri göz önünde bulundurularak istihdam edilirler." denilmektedir. Fakat hem karardaki ifadenin belirsizliğine bağlı olarak, hem de işçilerin atandığı kamu kurumunda mesleki becerilerine uygun pozisyonların bulunmayışına bağlı olarak işçilerin atandıkları kamu kuruluşlarında yaptıkları işlerin kapsamı genişlemektedir. Bu işçilerin hangi işi yapacakları, sıralı amirlerinin insafına bırakılmıştır. İşçilerin yaptıkları işler, MEB'e bağlı okullarda temizlik işçiliğinden masa başı memurluğa kadar birçok alana yayılmaktadır. İşçilerinden "şanslı" olan bir kısmı, iş makinesi operatörlüğünden makam şoförlüğüne "terfi" etmişlerdir. Fakat bu işçilerin de kamu

personel rejiminin genel yapısına aykırı bir şekilde emek zamanının esnekleşmesine bağlı olarak çalıştırıldıkları görülmektedir:

*“Normal, masa başında çalışan arkadaşımız saat 5’te gider. Biraz sonra telefon gelir bana: Saat 7’de İstanbul’a gidilecek. Hay hay deriz, arabaya biner İstanbul’a gideriz. Veya gece 11-12’de misafir gelecek, garajdan alınacak denir. Gece 11-12’de garaja gidersen. Sabah 6’da yemekhaneci gelecektir. Sabah 5’te yataktan kalkarsın, 6’da onları toparlarsın.”*(10. Katılımcı).

4-C’liler her yıl Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılan sözleşmeler çerçevesinde çalışmaktadırlar ve bu sözleşmeye tabiidirler. En son 2015 yılında alınan kararla bu sözleşmelerin şartları değişmedikçe geçerliliğini koruyacağı belirtilerek sürekliliği sağlanmıştır. Bu durum işçilerin çalışma düzeninin yeni bir düzenleme yapılmadığı sürece bu sözleşme esas alınarak sağlanacağı ve bu yolla sözleşme hukukunun devam edeceği anlamına gelmektedir. 2015 yılında 4-C’li işçilerin imzaladığı son sözleşmenin veya daha önceki sözleşmelerin çalışma saatlerini düzenleyen 10. maddesi\* şöyledir: “Geçici personelin çalışma saat ve sürelerinin belirlenmesinde, çalıştıkları kurumdaki Devlet memurları için tespit edilen çalışma saat ve süreleri uygulanır.” Şoförlerin çalışma saatleri konusunda düzenlemeye aykırı bir durum olduğu açıktır.

İşçilerin iş tanımlarındaki belirsizlik, emek sürecinin rahatsız edici bir şekilde deneyimlenmesine neden olmaktadır. İşçiler, her ne kadar amirlerinden bu yönde bir baskı görmemiş olsalar da sürekli bu belirsizliğin baskısını hissetmektedirler:

---

\* <http://www.memurlar.net/haber/495610> Son erişim:14.07.2016

*“Şu anda 4-C’de açık açık söylemek gerekirse kölelik sistemi gibi bir durum var. Hiçbir vasfımız yok bizim şuan burada. Üniversite gibi güzel bir kuruma düştük. Buraya ilk geldiğimizde bir kurul oluşturuldu. Bu kurulun karşısına çıkıp bize sordular: Sen ne iş yapabilirsin? Ben şoförlük yaparım daha önceki mesleğim şoförlük dedim. Beni o statüde değerlendirdi. Fakat bugün itibariyle yukarda farklı bir karar alınsa beni buradan bugün alabilir. Hiçbir ünvanım, vasfım yok benim. Arkadaş bizim şoföre ihtiyacımız yok gel bakalım sana tuvalet temizlettireceğiz deseler temizlettirebilirler, çay dağıttıracağız deseler dağıttırabilirler veya burada müdür yardımcısı ihtiyacımız var seni müdür yardımcısı yaptık, yapabilirler. Her şey olabilir.”(10. Katılımcı)*

Üniversiteye atanan işçiler, genel olarak amirlerinden dolayı bir baskıya maruz kalmıyor gibi görünmektedir. Fakat kamu personel rejimi içerisindeki parçalanma, diğer kadrolu ve sözleşmeli memurlarla 4-C’liler arasında bazı sorunların oluşmasına neden olmaktadır:

*“Memurların yapmak istemedikleri işleri 4-C’lilere yaptırmaya çalıştıklarını biliyorum. Hizmet işleri olsun bu tarz işlerde işleri üzerlerinden atmaya çalışıyorlar. Memur sahiplenmemiş bu işi diyor ki sana verelim bu işi sen bu işleri yap.”(3. Katılımcı).*

İşçilerin en büyük sorunu, bu emek sürecindeki belirsizliklerle bağlantılı olarak yaşadıkları iş tatminsizliğidir. İşçiler, her ne kadar daha hafif bir iş yapıyor olsalar da, daha önceki emek süreciyle karşılaştırdıklarında yeni iş pozisyonlarında bir şey üretmediklerini düşünmektedirler:

*“4-C’ye düştükten sonra adamın hayatı bambaşka değişiyor. Mesela ben bu zamana kadar hiç memurluk yapmadım. Yapıncaya kadar çok zorluk çektim. Burda mesela ben ağır işlerde çalıştım. Ama zevkle çalışıyordum burası hafif iş ama anlamadığım için bana zor geliyor. Güneş görmüyor, yağmur gelmiyor orada görüyordu ama severek yapıyordum. Herkese göre değişik şimdi. Bazı arkadaşlar da buraları sevmeye başladılar. Ama tekrar bu iş yeri olsa ben tekrar giderim.”(23. Katılımcı)*

Aslında bu durum, neoliberal söylemin kamu kurumlarının verimsizliği üzerinden yürüttüğü verim tartışmasını, emek açısından bakıldığında farklı bir boyuta taşımaktadır. Tek tek işçiler bazında baktığımızda işçilerin yıllarca Seyitömer’de çalışarak elde ettiği emek süreci deneyimi ve birikimin daha vasıfsız işçilerce yürütülebilecek bir emek sürecinde verimsiz bir şekilde harcandığını göstermektedir:

*“Kendi mesleğimde iyi de bir yere gelmiştim. Seyitömer’den yaklaşık 15. yılımda ayrıldım. Dolayısıyla belli bir yere gelmişken kaybettik. Yani işçilik benim için iyi bir pozisyundayken kaybolmuş bir şey. Mesleğimi özlüyor muyum? Çok fazla özlüyorum. Çünkü burada nolduğunuzu bilmediğiniz... yani 4-C’lisiniz ama teknisyensiniz, teknisyen değilsiniz. Saçma sapan amirimize ithaf edilmiş bir durumunuz var. Dolayısıyla adam size ne derse onu yapmak zorundasınız. Bu tarz sıkıntılar yaşayan arkadaşlarım var. Mesleklerinde iyi insanlar ama.”(16. Katılımcı)*

Sermaye mantığı açısından verim olarak karşılanan süreç, emek açısından bakıldığında verimsizliğe işaret etmektedir. Esnek çalışma koşullarında olduğu gibi

aynı durumlar sermaye ve emek tarafında farklı şekilde deneyimlenmektedir. Neoliberalizmin emek sürecinde öne çıkardığı esneklik söylemi de benzer şekilde sermaye için ulusal ve uluslararası ölçekte büyüme imkanlarının artması, emek için ise örgütlülüğün parçalanması ve hak kaybı anlamına gelmektedir. Emek-sermaye arasındaki esneklik konusunda örneğini gördüğümüz bu karşıtlığın bir benzeri, verimlilik söz konusu olduğunda da açığa çıkmıştır. Fakat işçiler, olayları üretim temelli yorumlasalar da, elimizdeki verilerden üretim noktasında oluşan ilişki ve çelişkileri siyasal sonuçlarıyla bütünleştirdiklerini söylemek zordur. Yine de kopuk kopuk da olsa kolektif kimliğe, dayanışmaya ve mücadeleye dair nüveler vardır.

İşçilerin yeni emek sürecine dair en önemli deneyimlerinden bir tanesi de kolektif kimliğe ilişkindir. İşçiler, yeni iş yerindeki emek sürecinde iş arkadaşlarıyla Seyitömer'deki gibi bir iletişimi yakalayamamışlardır. Ama özellikle kendileri gibi 4-C'ye geçen eski arkadaşlarının yoğun oldukları yerlerde, birlikte hareket edebilme imkanına sahiptirler. Bu durum, işçiler tarafından daha alt kademede gördükleri işlerde çalıştırılmalarını engelleyen bir güvence olarak görülebilmektedir:

*“Üniversite yönetimi 4-C'ye gelen arkadaşları yerleştirdi belli yerlere, istese daha alt kademelere de verebilirdi ama vermedi. Bize bir hürmeti, saygısı oldu yani. Şimdi kalkıp bana dese ki seni temizlikçi yaptım, çöpçü yaptım da diyebilirdi. Ama ne olurdu, bizde belli bir karşı çıkmalar olurdu, iyi olmazdı.”(9. Katılımcı)*

Görece toplu bir şekilde kurumlara yerleştirilen işçiler, Seyitömer'den birlikte geldiği arkadaşlarıyla kurduğu kolektif birlikteliği yeni yerleştirildiği kurumlara koruma ve taşıma imkanına sahiplerdir. Fakat işçilerin hepsi bu imkana



kavuşmamıştır. Özellikle Milli Eğitim'e bağlı okullarda veya Orman Bölge Müdürlüğü'nün birbirinden uzak işletmelerinde görevlendirilen işçilerin bu tarz bir kolektif kimliği sürdürmesi zordur. Okulda temizlikçi olarak görevlendirilen bir işçi, yaşadığı durumu şöyle anlatmaktadır:

*“Şimdi ben mesela Şehitler'deydim(Kütahya merkezde bir ilkokul). Hizmetli olarak atadılar beni. O benim ağırıma gitti ya. Yani hani işi küçümsediğimden dolayı değil ama daha iyi şeyler yapabilirim ya ben bu vatan için. Hizmetli işini herkes yapabilir. Evde günlerce ağladığım zamanlar oldu hizmetli olduğum için. Psikolojim bozuldu ya. Ya teknisyen adam, herkes teknisyen olabilir ama, ben Aselsan telsizlerini tamir ediyordum işletmede. Kütahya'da herkes Eskişehir Aselsan'a gönderirdi. Ben işletmede telsizi tamir ederdim, Kütahya'daki tek vatandaşım. Ama işte okulda hizmetli olunca...”*

Örnekteki işçilerin yeni işleriyle ilgili bir diğer sorunu, düşük maaşlardır. Düşük maaşlar, işçilerin gündelik yaşamından dayanışma kültürlerine kadar birçok şeyi etkilemektedir:

*“... düşünün yaklaşık 3.000-3.500 TL maaşınız var ve bunu 15 yıldır alıyorsunuz. Bu maaştan geliyorsunuz 1.000 TL'ye. Çocuğunuz bir şey istediğinde eskiden sıkıntı yok alırdık derken babacığım biraz daha dikkat etmemiz lazımdan alamayız döndü her şey. Ben 15 yıllık çalışmam karşılığı 55.000 TL'ye yakın kıdem tazminatı aldım. 2 yıl bitmek üzere, hiçbir şey kalmadı. Çünkü öyle bir hayata alıştınız ki, en büyük zevkim haftada 3 gün yapmış olduğum spor. Bunun da aylık 100 TL gibi bir bedeli var. Bunun*

*haricinde alkol, sigara kullanmam. Sürekli dışarda yemek yiyen bir insan değilim ama öyle bir pozisyon oluştu ki bu tazminatı bir şekilde yedik. Yetmedi yedik, aldık yedik, borçlarımızı kapattık yedik. Tüm bunlardan sonra artık kredi çekmeye başladık. Kızım 7. Sınıfta 8'e başlayacak. Özel okula vermek istedim. Kütahya gibi bir yerde özel okullar çok ucuz. Yaklaşık 5.000-6.000 TL'ye özel okulda okutacağım, dershaneden çevirme özel okul. Bu parayı ödeyemeyeceğim için eşimi nasıl çalıştırırımı düşünüyorum şu an."*(16. Katılımcı).

İşçiler, 4-C'yi gündelik hayatlarında kurmuş oldukları ilişkilerde de hissetmektedirler. Aldıkları düşük ücret nedeniyle gerileyen hayat standartları, işçilerin arkadaşlarıyla kurdukları ilişkilere şu şekilde yansımıştır:

*"Arkadaşlarım bunu yapmıyor ama mesela ailenizle oturmaya gidiyorsunuz insanlar gelir düzeylerine göre yaşarlar. Ben 15 yıllık evliyim, tüm beyaz eşyalarımı değiştirmek istiyorum mesela şu anda ama değiştiremiyorum. Çünkü gelirim belli. Arkadaşlarınıza gidiyorsunuz senin 2,5 katın maaş alıyor o evdeki ortalama ortamdan çocuğunuz da eşiniz de bunu hepimiz hissediyorsunuz. Bunu laf olarak söylemiyorlar da bu şekilde hayat standardı olarak hissediyorsunuz."*(16. Katılımcı).

İşçilerin 4-C'de yaşamış oldukları deneyimlerde en dikkat çekici nokta, vasıf kaybıdır. İşçiler, vasıflı oldukları işlerden ayrılmaları nedeniyle iş tatminsizliği yaşamaktadırlar. Bunun yanında, yeni iş yerlerinde Seyitömer'deki gibi bir birlikteliği ve dayanışmayı yakalayamamışlardır. Bu durum, da neoliberal dönemin emek sürecine dair hedefleriyle birebir örtüşmektedir. Bunun yanında, sıralı

amirlerin temsil ettiği dikey hiyerarşilerin de yeni iş yerlerinde etkili olduğu görölmektedir. 4-C'de işleyen emek sürecinin bu görüntüsü, işçilerin yoğun gözetim altında olduğu ve güvencesizlik nedeniyle gardının düşürüldüğu despotik bir emek süreci izlenimi uyandırmaktadır. Fakat işçiler, görece toplu olarak buldukları iş yerlerinde bu despotik görünüme karşı potansiyel direniş olanaklarının da farkındadırlar. Aynı zamanda Seyitömer'de ya da daha eski iş yerlerinde elde ettikleri deneyimler de işçilerin hafızasındadır. Bunu da emek sürecindeki değişimlere karşı geliştirecekleri direnişlere bir dayanak noktası olarak vurgulamak önemlidir. Dolayısıyla, 4-C'deki emek sürecini belirleyen, sadece neoliberal kontrol mekanizmaları değildir. Aynı zamanda işçiler de neoliberal dönüşümlere cevap verebilecek güce sahiptirler.

## SONUÇ

Tezimde Türkiye'deki neoliberal dönüşümlerin emek süreci üzerindeki etkisini özelleştirme uygulamaları bağlamında incelemeyi hedeflemiştim. Bu açıdan, özelleştirme uygulamalarının etkisini, özelleştirmeleri yaşayan işçilerin gözünden anlamaya çalıştım. Bu işçilerin biyografilerinde, zaman içerisinde değişen fakat hepsinde ortak olan bazı deneyimleri neoliberal söylemle tartışma içerisinde açıkladım. Aynı zamanda işçilerin sınıfsal matrisini oluşturan kimi kolektif öğeleri de tez çerçevesinde ele aldım.

Kapitalizmde “küreselleşme” olarak açıklanan süreç, Marksist emperyalizm teorisinde açıklanan kapsamıyla devam etmektedir. 1929 kriziyle kesintiye uğrayan kapitalist sömürünün ulusal sınır tanımayan liberal uygulaması, zaman içerisinde 1970'lere kadar gündemden düşmüştür. Fakat Keynesyen politikaların da özellikle Bretton Woods sisteminin çökmesi, petrol krizi gibi faktörlerle kesintiye uğramasıyla bu liberal düşünceler tekrar gündeme gelmiştir. Bu kapsamda mali sermaye, yeni dönemde tekrar ulusal sınırları kabul etmeyen (neo)liberal paradigmayla bütünleşerek Keynesyen politikalardan dönüş anlamına gelen bazı uygulamaları gündeme getirmiştir. Bu uygulamaları liberalizmin ilk döneminden daha kapsamlı hale gelmesinde özellikle iletişim, enformasyon gibi bir dizi alanda meydana gelen gelişmeler de yardımcı olmuşlardır. Fakat yine de sermaye birikiminin bu “yeni” biçimi, ulusal sınırların ortadan kalkması anlamına gelmemiştir. Ulusal para, maliye sistemi, sınıf ilişkileri rejimi, genel ekonomik yapı, ülkenin siyasal ve kültürel iklimi gibi temel konularda sınırlar arasındaki farklılıklar, reel ve analitik açıdan ulusal sınırların ortadan kalktığı yorumunu haksız çıkarmaktadır.

Neoliberal uygulamalar da küreselleşme tartışmalarının önemli bir boyutu olmaktadır. Özellikle 1960'larda Dünya'da uygulamaları yaygınlaşan Keynesyen politikalar, kapitalizmi ithal ikamecilik, planlı kalkınmacılık gibi adlandırmalara sahip bir hatta yönlendirmiştir. Fakat özellikle 1970'lerle birlikte kapitalist dünyada Keynesyen politikaları geçersiz kılacak politikalar gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle 1980'den sonra Reagan-Thatcher işbirliğine bağlı olarak gündeme gelen ihracata dayalı büyüme, serbest piyasa gibi stratejiler yeni dönemin neoliberal politikalarının çekirdeği olmuştur. Böylelikle, serbest piyasa anlayışına dayalı sermaye birikiminin önünde "engel" olarak düşünülen ve Keynesyen ekonominin önemli bir aracı olan kamu yatırımlarının da özelleştirilmesi, neoliberal uygulamalarının önemli bir hedefi olmuştur.

Türkiye'nin de planlı kalkınmacılık mecrasında 1970'lerin ikinci yarısında döviz krizi gibi yaşamaya başladığı sorunlar, neoliberal rotaya eklemelenmenin ilk aşamalarını başlatmıştır. Özellikle ABD'de faiz hadlerinin yükselmesi ile borçlu ülkeler, bu borçların geri ödemesinde ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu durum, özellikle Türkiye gibi çevre ülkeleri kriz sarmalına sürüklemiştir. Bu dönemde geçmişte IMF ve Dünya Bankası gibi çevre ülkelerin kalkınmasında rol almış olan kuruluşlar da neoliberal uygulamalara giden yolda etkili olmuşlardır. En son 24 Ocak kararları ile gündeme gelen "serbest"leşmeye dayalı neoliberal program ise ancak 1980 darbesi sonrası uygulanabilmiştir(Kazgan, 2013: 93-96). 1980 öncesinde etkili olan sınıf hareketi ve toplumsal muhalefet, bu kararların uygulanmasını engelleyen önemli bir etken olmuştur. Neoliberal uygulamalar, ancak darbe sonrası sınıf hareketinin bastırılmasıyla gündeme gelebilmiştir.

Türkiye’de neoliberal uygulamaların önemli bir karşılığı da özelleştirmeler olmuştur. 1980 öncesi ekonominin önemli bir parçası olarak görülen KİT’lere yönelen eleştiriler, genel olarak kamu finansmanı, kamunun zarar etmesi, kamunun verimsiz çalışması gibi söylemler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanında, serbest piyasanın yaratılması ve ikincil piyasaların oluşturulması da özelleştirme konusunda yürüyen diğer tartışmalar olmuştur. Seyitömer’deki emek sürecinin gerek işçilerin deneyimiyle gerek teknik boyutuyla analizi, kamunun zarar ettiği yönündeki iddiaların geçerli olmadığını göstermektedir. Özellikle YDK(1995) raporunda da vurgulandığı gibi taşeron firmaların işletmeyi zarara uğratan önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Kamuda taşeronlaşma, neoliberalizmin işçiler arasındaki birliği koparma hedefiyle uyguladığı politikaların önemli bir parçasıdır. Seyitömer’de de daha güvenceli olan daimi işçilerle taşeronda çalışan işçiler arasında hem ücrete dayalı hem de patronaj ilişkisine dayalı bir tabakalaşma yaşanmaktadır. Bu anlamda, taşeronlaşmanın Seyitömer’de çalışan işçiler arasındaki kolektif yapıyı parçalayan bir uygulama olduğu görülmektedir. Diğer yandan taşeron çalışma Seyitömer’de yıldan yıla yaygınlaşan bir uygulama olmuş ve Seyitömer özelleştirilmeden de özel sektörün her tarafını sardığı bir işletme haline dönüşmüştür. Ama diğer yandan taşeronla yapılan ihaleler, işletmedeki emek sürecinde farklı aşamalar arasındaki senkronizasyonu bozarak(dekapaj açıkları vs.) işletmeyi zarara uğratmıştır.

Neoliberalizmin verimsizlik iddiaları ise yine emek sürecinin zincirleme yapısı ile hem kurum içi hem de kurum dışı denetimlere tabi olması dikkate alındığında geçerli görünmemektedir. Bazı dönemlerde üretimin durması veya yetersiz gelmesi ise işletmedeki işçilere bağlı olan bir verimsizlikten kaynaklanmamaktadır. Periyodik bakım ve revizyonlar gibi emek sürecinin teknik

boyutunu ilgilendiren veya makinelerin eski olması nedeniyle arızalanmasına bağlı olan üretimdeki zorunlu duraklamalar, işçilerden kaynaklanan verimsizlikler olarak düşünülmemelidir. Bu faktörlerin yanında döviz sıkıntısı, ödenmeyen borçlar gibi nedenlerle gerekli malzemenin sağlanmamış olması, gerekli yatırımların zamanında yapılmaması gibi etkenler ve bu etkenlere bağlı olarak gerçekleşen arızalar da bu duruşlarda etkili olmuştur.

Seyitömer'deki emek süreci enerji üretiminde devletin ağırlığı dikkate alındığında uzun yıllar rekabete dayalı piyasa baskısından uzak sürmüştür. Fakat emek süreci, sanayileşme ve kalkınma hedeflerine bağlı olarak bazı baskılara maruz kalmıştır. Buna bağlı olarak da üretimin yıllar içerisinde sürekli arttırılması hedeflenmiştir.

İşçilerin emek sürecinde açığa çıkan bir diğer faktör, risktir. Risk, işçilerin emek sürecinde kolektif kimliklerinin oluşumunda önemlidir. İşçiler, omuz omuza vererek sahada oluşacak risklerin üstesinden gelmektedirler. Bu durum, Seyitömer'deki emek sürecinin işçilerin birbirleri arasındaki bağları kuvvetlendiren bir karaktere bürünmesini sağlamıştır.

Seyitömer'deki üretim, ilk yıllardan itibaren makine kullanımına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Makine kullanımı işçileri vasıfsız bırakmamış, işçilerin tasarım aşamasından kovulmasına neden olmamıştır. Bu durum işçilerde iş tatminini sağlayan önemli bir etken olmuştur. İşçiler, her ne kadar amirlerine ve müdürlerine bağlı olsalar da elde ettikleri tecrübe ve birikimle emek sürecinin kontrol ve denetiminde söz sahibi olmuşlardır. Bu birikimi, potansiyel direniş olanağı olarak da

tanımlamaktadırlar. Fakat işçilerin yıllar içinde alanlarında vasıflı hale gelmeleri, onları emek piyasasındaki esnekliğe uygun olmayan işçiler konumuna itmiştir.

Türkiye’de özelleştirmeler sürekli muhalefetle karşılaşmıştır. Özelleştirmeyle ilgili düzenleme en son 1994’te bugünkü kurumsal yapısına kavuşmuştur. Fakat, özelleştirmeler 2000’li yıllara kadar çok büyük boyutlara ulaşamamıştır. Ama devlet, bu dönemde edindiği deneyimleri 2000 sonrası süreçte kullanarak özelleştirmeleri hızlandırmıştır. Özelleştirmelerin önemli bir boyutu özelleştirilen kurumlardaki çalışanların ne olacağıdır. Bu konu, 2004 yılında çıkan Bakanlar Kurulu kararı ile düzenlenmiş ve 4-C yasası olarak bilinen uygulama hayata geçirilmiştir. Yasa özellikle TEKEL işçilerinin eylemiyle gündeme gelmiş ve bir takım değişikliklerle bugüne kadar uygulanmıştır.

Seyitömer’in özelleştirilmesi süreci de daha önceki iki başarısız girişimden sonra 2013 yılında sonuçlanmıştır. İşçilerin 4-C’ye geçişini ve 4-C’li işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen kararnameye göre ilgili yılda işçilere 4-C’ye geçiş için 6 aylık süre tanınmıştır. Özelleştirme tarihi itibariyle kurumda çalışan işçilerin bir kısmı özel şirkette de çalışmaya devam etmiş diğer bir kısmı ise işletmeden doğrudan ayrılıp 4-C’ye geçmeyi tercih etmiştir. İşçilerin özel mülkiyetin yürüttüğü emek sürecindeki kısa zamanlı deneyimlerinde en çok vurguladıkları şey, güvencesizliktir.

İşçiler hem iş kazası konusunda hem de çalışma garantisi konusunda güvencesizlik yaşamışlardır. Ücret nedeniyle bir güvencesizliği özelleştirme kapsamında doğrudan deneyimlememişlerdir. Firma, özelleştirme sonrası kalmak isteyen işçilere aynı ücretleri sağlamıştır. Fakat işçiler, Kütahya’da geçmişte yaşanan



Kütahya Porselen'in özelleştirilmesi gibi örneklerden elde ettikleri deneyimlerden dolayı bu ücretlerin geçici olduğunu ve ilerleyen zamanlarda bu ücretleri elde edemeyeceğini düşünmüşlerdir. Bu da işçilerin yaşadığı güvencesizliğin üçüncü boyutunu oluşturmuştur. Aynı zamanda eski taşeron işçiler de işletme bünyesine dahil edilmiş fakat bu durum, işçilerin ücretine yansımamıştır. Yani bu işçiler taşeronda aldıkları ücretleri almaya devam etmişlerdir. Emek sürecindeki ücret aracılığıyla oluşan tabakalaşma özel sektör bünyesinde de devam etmiştir. İşçiler, aynı zamanda yoğurtların ve suların kısılması gibi olayları da özel sektörde emek sürecinde yaşanacak sıkıntıların habercisi olarak görmüşlerdir. Özelleştirme sonrası işin organizasyonunda yapılan değişiklikler de işçilerin emek sürecinde yaşadıkları bir diğer deneyim olmuştur. Bunun yanında işçilerin inşaat alanında uzmanlaşmış ve daha önce taşeron ihalelerinde de görülen firmada çalışma deneyimleri, doğal olarak onların değişen emek piyasasının koşullarıyla kısa sürede yüzleşmelerine neden olmuştur. Firma, taşeron işleri yürütürken geliştirmiş olduğu emek organizasyonunu Seyitömer'de de uygulamıştır. Dolayısıyla, Seyitömer'deki emek süreci özelleştirme sonrası hem emek piyasasındaki baskılara hem de özel sektörün rekabetçi yapısının baskısına maruz kalmıştır. Böylelikle, hem riskli olan emek süreci daha da riskli hale gelmiş hem de Seyitömer'deki emek taşeronların vasıf gerektiren işlere daha çok dahil edilmesiyle değersizleşmiştir.

Örnekteki işçilerin 4-C'deki emek sürecinde ortak olan tek şey, kadro statüleridir. İşçiler, çok farklı alanlarda emek sürecine dahil oldukları için genelleme yapmak zordur. İşçiler, işyerlerindeki amirlerinin gösterdiği işlerde ve onların denetiminde çalışmaktadırlar. İşçilerin vasıfları dışında işlerde çalışması yaygındır. İşçiler bu durumdan dolayı iş tatminsizliği yaşamaktadırlar. Aslında verim

tartışmaları üzerinden düşündüğümüzde, işçilerin yetenekleri düzeyinde olmayan vasıfsız işlerde çalışıyor olmaları da farklı türden bir verimsizliğe işaret etmektedir. Verimsizlikleri gerekçe gösterilerek özelleştirilen kamu kurumlarının özelleştirilmeleri, işçi bazında baktığımızda farklı türden bir verimsizlikle sonuçlanmaktadır. Termik Santral’i alan firma ise vasıfsız işçileri işe alarak daha riskli bir emek süreci yaratmaktadır.

İşçilerin 4-C’de Seyitömer’e göre aldıkları düşük ücretler, gündelik yaşamlarını da etkileyen sorunlara neden olmuştur. Sabit ücretler alıyor olsalar da bazı kurumlarda ek ödemelerden de faydalanmaktadırlar. Fakat bu durum onların emek sürecinin performans ilkelerinin dışında işlediği anlamına gelmemektedir. Sözleşmelerinin iptal edilmesi tehditi üzerinden yürüyen mobbing, onları yüksek performans göstermeye zorlayan önemli bir faktördür. Özellikle bazı kamu kurumlarında diğer memurların yapmak istemediği oldukça yoğun yürüyen evrak işleri veya yüksek sorumluluk gerektiren imzaların atıldığı işler, riskli elektrik işleri, istenmeyen temizlik işleri gibi işler, 4-C’li işçilere yaptırılmaktadır. İşçiler, toplu olarak atanamadıkları yerlerde, Seyitömer’deki emek sürecinden doğan kolektif kimliklerini kaybetmiş görünmektedir. Fakat yine de görece toplu olarak atandıkları işyerlerinde kolektifliklerini kaybetmemişlerdir. Toplu olmalarını kendilerine yönelecek haksız uygulamalara karşı bir güç olarak görmektedirler.

Sonuç olarak, çalışanların 4-C’ye geçtiklerinde güvencesizliği hem sözleşmeli statüdeki belirsizlikler nedeniyle, hem iş tanımlarındaki belirsizlikler nedeniyle, hem de emeklilikte yaşayacakları kayıplar nedeniyle negatif anlamda deneyimlemişlerdir. İşçilerin Seyitömer’deyken iş tatmini düzeyleri yüksektir. Kendi işini yaptıklarını düşünmektedirler. Fakat 4-C’ye geçince emek sürecinde yaşadıkları

vasıf kaybı nedeniyle iş tatminleri düşmüştür. Özellikle temizlik görevlisi gibi işlerde çalışan işçilerde bu durum belirgindir. İşçilerin daha önceki emek süreci deneyimlerinin kolektif kimliklerine olumlu etkide bulunduğunu söylemek mümkündür. Fakat 4-C'ye geçtiklerinde kolektif kimliklerine katkıda bulunan emek sürecindeki risk ve dayanışma gibi bazı örüntülerin kaybolması, işçilerin kolektif kimliklerinin zayıflamasına neden olmuş görünmektedir. Yine de işçilerin eski işlerinde edindikleri deneyimler, görece toplu olarak hareket edebildikleri yerlerde onlara avantaj sağlamaktadır. İşçilerin, daha önceki özel sektör deneyimlerinin de 4-C tercihlerinde etkili olduğu görülmektedir. Yaşadıkları hak kayıplarına rağmen işçiler, özel sektörde çalışmayı redderek 4-C'ye geçmeyi tercih etmişlerdir. İşçilerin Seyitömer'deki emek sürecinin de önemli bir ögesi olan kontrolün 4-C' statüsünde de etkisini sürdürdüğü görülmektedir. 4-C'nin sözleşmeli statüde bir kadro olması nedeniyle işçilerin yaşadığı işten çıkarılma baskısı ile büro işlerinde amirlerin yakın gözetimi altında yürüyen emek süreci, kontrolün etkisini arttıran önemli faktörler olmuşlardır.

## ÖZET

### Özelleştirmenin Emek Süreçleri Üzerindeki Etkileri : Seyitömer Termik Santrali Örneği

Karsavran, Gökmen

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji A.B.D

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Kurtuluş Cengiz

Temmuz,2016, 194 sayfa

Bu tez, 17.06.2013 tarihinde özelleştirilen Seyitömer Termik Santrali ve Linyit İşletmesi'nden 657 sayılı kanunun 4-C maddesine dayanarak kamu kurum ve kuruluşlarına yerleştirilen işçilerin emek sürecindeki neoliberal dönüşümleri nasıl deneyimlediklerini konu edinmektedir. Bu kapsamda yapılan nitel araştırmaya dayalı betimleyici bir örnek olay incelemesidir.

Özelleştirme süreçleri sermaye daha fazla kar, işçiler için ise daha fazla güvencesizlik ve işsizlik anlamına gelmektedir. Bunun yanında, KİT'lerde çalışan işçiler bu süreci bir de emek sürecindeki değişikliklerle deneyimlemektedirler. Esasında daha öncesinde de özel sektörde çalışma deneyimi yaşayan işçiler, KİT'lerde çalışmaya başlayarak hem daha güvenceli hem de iş tatmini daha yüksek bir konuma geçtiklerini düşünürlerken özelleştirme sonucunda devlet tarafından tekrar özel sektörün kollarına bırakılmışlardır. Özel sektörde deneyimledikleri emek sürecinin yönetimindeki farklılaşma, işçileri 4-C'li konuma geçmeye zorlamıştır. İşçiler, her ne kadar KİT'lerdeki daimi işçi pozisyonlarından daha güvencesiz bir iş pozisyonuna geçmelerine ve uğradıkları hak kayıplarına rağmen devlette çalışmayı tercih etmişlerdir. Fakat 4-C pozisyonu ile yönlendirildikleri emek süreci, iş tatmini

konusunda eksik kalmalarının yanında işçilerin kolektif bilincini de kırmış görünmektedir. Fakat yine de eski iş yerlerinde edindikleri kolektif kodlar, işçilerin hafızalarından silinmiş değildir.

## **ABSTRACT**

### **The Effects of Privatisation on the Labour Processes: The Seyitömer Thermic Power Plant Case**

**Karsavran, Gökmen**

**Master's Degree in the Department of Sociology**

**Thesis Advisor: Asst. Prof. Kurtuluş Cengiz**

**July 2016, 194 pages**

This thesis concerns how the workers, who were employed at public establishment and enterprise based upon the law no. 657/article 4-C after the privatization of Seyitömer thermal power plant and Lignite Facility on 17.06.2013, experience the neoliberal transformation in the labour process. It is a descriptive case study based on qualitative research.

The privatization process means more profit for the capital but precarity and unemployment for the workers. Besides the workers working at KİT (public economic enterprise) experience this process also with the changes of the labour process. In fact though the workers ,who experience working at private sector before, think they have a position with more assurance and work satisfaction by starting to work at KİT ,they have been left in private sector's hands by the government after privatization. The differentiation of the management in the labour process they have experienced force the workers transfer to 4-C status. The workers prefer working at governmental institution in spite of less secured job and loss of rights when compared to permanent worker positions at KİT. The labour process they are directed by 4-C status seems not only to be lack of work satisfaction but also break

their collective consciousness. However collective codes which they have acquired at their previous workplaces have not been removed from the workers' minds.

## KAYNAKÇA

Ağartan, T. İ.(2011) Metalaşma ve Sağlıkta Dönüşümün Sınırları Türkiye Örneği. *Neoliberalizm ve Mahremiyet* içinde (s. 31-44). İstanbul: Metis

Alkan, M. Ö. (2015) Kısa Bir Tahsisin Uzun Hikayesi: Anadolu Osmanlı Demiryolları Şirketi Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihaidiyesi. Çetinkaya, Y. D.(Ed.), Alkan, M.Ö.(Ed.) *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014* içinde (s. 145-173) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Althusser, Louis (1969) For Marx, The Penguin Press(Son İnternet Erişimi:13.05.2016)

(<http://cnqzu.com/library/Economics/marxian%20economics/Althusser,%20Louis-For%20Marx.pdf>)

Arın, T.(2004) Refah Devleti Sosyal Güvenliğin Yoksulluğu. Balkan, N.(Ed.) Savran, S.(Ed.) *Neoliberalizmin Tahribatı Cilt 2* içinde İstanbul: Metis

Aydoğanoğlu, E. (2009) *Emek Sürecinde Denetimin Değişen Boyutları*. Ankara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Doktora Tezi

Bağımsız Sosyal Bilimciler(2015) *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu*, İstanbul: Yordam

Bahçe, S. ve Eres, B.(2012) İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim. Alpkaya, F.(Ed.) ve Duru B.(Ed.) *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* içinde (s. 17-68) Ankara: Phoenix

Bauman, Z.(2012) *Küreselleşme* İstanbul: Ayrıntı



- Beck, U.(2011) *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru* İstanbul: İthaki
- Belek, İ.(2001) Sağlıkta Eşitsizlik Kavramlar, Nedenler, Çözüm Politikaları. *Toplumbilim Dergisi Sayı:13 Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı* içinde: İstanbul
- Beyazıt, M. ve Işık, İ.(2012) *Geçmişten Günümüze Çini Sanatı ve Kütahya Çiniciliği*. Yaşam Bilimleri Dergisi C.1 S.1 içinde s. 891-898 (<http://www.yasambilimleri.org/makale/pdf/1356289825.pdf> Son erişim 02.07.2016)
- Boratav, K.(2005) *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Ankara: İmge Kitabevi
- Boratav, K. (2015) *Dünyadan Türkiye'ye, İktisattan Siyasete* İstanbul: Yordam
- Braverman, H. (2008) *Emek ve Tekelci Sermaye* İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Brighton Labour Process Group (1977) *The Capitalist Labour Process*. Capital and Class, No.1, Spring Sayısı içinde (s. 3-26).
- Buroway, M.(1983) *Between the Labor Process and the State: The Changing Face of Factory Regimes Under Advanced Capitalism*. American Sociological Review Dergisi 48. Cilt No:5 Ekim Sayısı içinde (s. 587-605)
- Burawoy, M.(2015) *Üretim Siyaseti Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri* Ankara: Notabene
- Clarke, S. (2014) Neoliberal Toplum Kuramı. Saad-Filho, A.(Ed.) Johnston, D.(Ed.) *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* içinde (s. 91-105). İstanbul: Yordam
- Cohen, S. (1987) *A Labour Process to Nowhere?* New Left Review Dergisi, Sayı: 165 içinde (s. 34-50)

Çalışkan, Z.(2014) *Yabancılaşma Kuramı Çerçevesinde Emek Süreci Ve Bilgi İşçileri: Bankacılık Sektörü Örneği*. İstanbul Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Çetinkaya, Y. D. (2015) Türkiye İşçi Sınıfı, Tarihyazımı ve Sınıf Bilinci. Çetinkaya, Y. D.(Ed.), Alkan, M.Ö.(Ed.) *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014* içinde (s. 132-144) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Çölaşan, Ü. E. 28.09.1978: 13 *Kamulaştırma, Linyit Üretimini 30 Milyon Tona Ulaştıracak*, Milliyet Gazetesi

Çölaşan, Ü. E. 01.11.1982: 8, *Seyitömer Dumansız Yakıt Fabrikası Patladı* Milliyet Gazetesi

Divitçioğlu, S. (2010) *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Doğru, N. 31.08.1990: 5 *Ecevit Büyük Tabuya Kılıç Çekti*, Milliyet Gazetesi

DPB [http://www.dpb.gov.tr/F/Root/dosyalar/istatistikler/kit/mayis2016/4-C\\_Atamalarinin\\_Yillara\\_Gore\\_Dagilim.pdf](http://www.dpb.gov.tr/F/Root/dosyalar/istatistikler/kit/mayis2016/4-C_Atamalarinin_Yillara_Gore_Dagilim.pdf) Son erişim:12.06.2016

Dumenil, G. ve Levy, D.(2004) *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, USA: Harvard College

Erbaş, H. ve Coşkun, M. K. (2007) Sınıf Kimliğinden Kültürel Kimliğe: Fark/ Kimlik Politikalarının Yükselişi. Erbaş, H.(Ed.) Coşkun, M. K.(Ed.) Yüzüak, D.(Ed.) *Fark/Kimlik, Sınıf* içinde (s. 3-27). Ankara: Eos

Erel, T. 01.11.1982: 8 *Con Ahmet'in Devr-i Daim Makinesi* Milliyet Gazetesi

- Erkul, A.(1997) *Behice Boran'ın Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme Görüşleri*.  
Amme İdaresi Dergisi Cilt:30 Sayı:1 Mart Sayısı içinde (s.83-107)
- Friedman, A. (1977) *Responsible Autonomy versus Direct Control Over The Labour Process*. Capital and Class Dergisi Spring Sayısı içinde (s. 43-57)
- Friedman, A. (1986) *Developing the Managerial Strategies Approach to the Labour Process*. Capital and Class Dergisi 4. Sayı içinde (s. 97-124)
- Geniş, A.(2006) *İşçi Sınıfının Kıyısında Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme*.  
Ankara: Dipnot
- Gevgilili, A. 04.12.1974: 9 *Gerçek Bir Trajedidir, Elektriksiz Türkiye* Milliyet Gazetesi
- GLİ(1966) *GLİ Seyitömer Linyitlerini Tanıtma Broşürü* (Hazırlayan: Parlak, T.)
- Gramsci, G.(2012) *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*. Ankara: Dipnot
- Gupta, A.(2015) *Walmart İşçi Sınıfı* iç. Panitch, L. Albo G. Chibber V., *Socialist Register 2014: 21. Yüzyılda Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi*, İstanbul: Yordam Kitap
- Habermas, J.(2013) , *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Hardt, M. ve Negri, A.(2012) *İmparatorluk*, İstanbul: Ayrıntı
- Harvey, D.(2005) *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford University
- Harvey, D.(2010) *Postmodernliğin Durumu* İstanbul: Metis
- Heper, M. (2006) *Türkiye 'de Devlet Geleneği* Ankara: Doğu Batı Yayınları

- Hessen, B.(2010) *Newton'un Principia'sının Toplumsal ve Ekonomik Kökenleri*. Bekir Balkız ve Vefa Saygın Ögütle (ed.) *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* içinde(s. 65-147), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Kazgan, G. (2013) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* İstanbul: Bilgi
- Koçak, M. H. (2014) *Camın İşçileri* İstanbul: İletişim
- Konuşlu, F.(2012) *Türkiye Özel Televizyon Dizilerinin Üretim ve Emek Süreci*. ODTÜ Medya ve Kültürel Çalışmalar Programı Yüksek Lisans Tezi
- Kuhn, T. (2014) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Kumlu, S.(2012) *Neoliberal Çağda İşçi Sınıfının Konumu ve Sınıf Hareketi: 4-C ve Tekel Direnişi Örneği*, Ankara
- Kuruç, B. (1985) Önsöz. Kuruç, B. vd. *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1985* içinde (s. 7-35) Ankara: Bilgi
- Kürkçü, D. D.(2013) *Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar* TOJDAC April 2013 Volume 3 Issue 2(<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tojdac/article/viewFile/5000047131/5000044424> Son erişim: 11.07.2016)
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2015) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* İstanbul: İletişim Yayınları
- Lenin, V. I.(2009), *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Ankara: Sol
- Lucasc, G. (2014) *Tarih ve Sınıf Bilinci*. İstanbul: Belge
- Marx, K.(2003) *Komünist Parti Manifestosu*, Eriş Yayınları

Marx, K. (2007) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* Ankara: Sol

Marx, K.(2009) *Kapital Birinci Cilt*, Ankara: Sol

Marx, K.(2014) *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri* Ankara: Sol

Ollman, B.(2011) *Diyalektiğin Dansı* İstanbul: Yordam

Özdemir, G. Y. ve Özdemir, A. M. (2008) *Sermayenin Adaleti* Ankara: Dipnot Yayınları

Özdemir, G. Y. (2014) *İnatçı Köstebek* İstanbul: Yordam Yayınları

Özüğurlu, M. (2008) *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu*. İstanbul: Kalkedon Yayınları

Özveri, M.(2010) *Özelleştirme, Güvencesizleştirme ve Tekel İşçileri*, Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi Sayı: 36 içinde (Sayfa: 12-15) :Ankara

Pirim, O.(16.11.1987), *Vali Seçim Gezisinde*. Milliyet Gazetesi s.12

Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Times*. Boston: Beacon Press aktaran Munck, R. (2014) Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti. Saad-Filho, A.(Ed.) Johnston, D.(Ed.) *Neoliberalizm Muhaliif Bir Seçki* içinde (s. 106-122). İstanbul: Yordam

ÖİB, Türkiye'de Özelleştirmeler Bülteni. [http://www.oib.gov.tr/turkiyede\\_ozellestirme1.zip](http://www.oib.gov.tr/turkiyede_ozellestirme1.zip) Son erişim: 01.07.2016

Pamuk, Ş. (2016) *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Poulantzas(1992) *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* İstanbul: Belge

Ritzer, G.(2014) *Toplumun McDonalddlaştırılması Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Ayrıntı

Savaş, V. F.(1997) İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu, Avcıol Matbaacılık: İstanbul' dan aktaran: Güngör, K. *İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler* s. 4 ([http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil\\_gungor.pdf](http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf) Son erişim: 31.08.2016)

Savran, S. (2008) *Kod Adı Küreselleşme*, İstanbul: Yordam

Savran, Sungur (2010) *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1:1908-1980*, İstanbul: Yordam

Savran S. (2014) Yalın üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması. Savran, S.(Ed.), Tanyılmaz, K.(Ed.), Tonak, E.A.(Ed.), *Marksizm ve Sınıflar*. (s 123-165), İstanbul: Yordam

Sennet, Richard (2011) *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, İstanbul: Ayrıntı

Sewell, G. (1999) *On the Possibility of a Sociology of Workplace Surveillance*. Department of Management Working Paper in Human Resoruce Management, Employee Relations and Organisation Studies, Submitted to the American Sociological Association Annual Meeting: Chicago (s. 1-15)

Spencer H. (1950) *The man versus the State*, Boston: The Beacon Press

Şenses, F. (2004) *Neoliberal Küreselleme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?* ERC Working Paper(<https://core.ac.uk/download/files/153/7086758.pdf> Son erişim: 11.07.2016)

Thompson, E. P. (2006) *Avam ve Görenek*, İstanbul: Birikim

Thompson, E. P. (2012) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, İstanbul: Birikim

TKİ(2009) TKİ 2008 Yılı Faaliyet Raporu (<http://www.tki.gov.tr/tr/Yillik-Faaliyet-Raporlari-2008/Dosya/49> Son erişim 04.07.2016)

Tolgay, S. 09.08.1975: 9 *Elektrik Enerjisi Açığı Nasıl Kapatılabilir?* Milliyet Gazetesi

Turner, B. S.(2001) Kapitalizm, Sınıf ve Hastalık iç. *Toplumbilim Dergisi Sayı:13 Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı*: İstanbul

Türel, O (1985) 1980 Sonrasında Kamu Kesimi ve Finansmanı Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler Kuruç, B. vd. *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1985 içinde* (s. 94-130) Ankara: Bilgi

Türkmen, N.(2011) *Sosyal Eylem İçinde Öğrenme: Tekel Direnişi Örneği* başlıklı Yüksek Lisans Tezi

Wallerstein, I.(2010), *Avrupa Evrenselciliği Gücün Retoriği*, İstanbul: BGST

Weber, M. (2012) *Ekonomi ve Toplum Cilt 2* İstanbul: Yarın

Wood, E. M. (2011) *Sınıftan Kaçış* İstanbul: Yordam

Wood, E. M.(2012), *Sermaye İmparatorluğu*, İstanbul: Yordam

Wright, E. O.(2014), *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* Ankara: Notabene

Yalman, G. (2009) *Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

YDK(1995) *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Sınırlı Sorumlu Seyitömer Linyitleri İşletmesi Müessesesi 1994 yılı raporu*. T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu

Yeşilyurt, A.(2014) *Sermaye Medyasında Muhabirlerin Rolü: Türkiye’de Muhabirlerin Emek Süreci Üzerine Bir Araştırma*. ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yüksek Lisans Tezi

Yılmaz, G. v.d(2014), Literatürde Güvencesizlik Tartışmaları Emre, A. v.d. *Kadın Emegi ve Güvencesizlik* içinde. Ankara: SES’li Kadınlar Dergisi Eki

### **Gazeteler**

Ege’de Bugün Gazetesi, 26.04.2011: 3, *İşçiler Eylem Yaptı*

Kütahya Zafer Gazetesi, 19.01.2013: 4, Soner Aksoy: “*Biz Devletçi Rejimin Bekçisi Değiliz*”

Milliyet Gazetesi, 16.05.1966: 7, *Garp Linyitleri İşletmesi Müessesinden*

Milliyet Gazetesi, 31.07.1966: 7, *Kömüre Zam Yapıldı*

Milliyet Gazetesi, 07.07.1969: 11, *Demirel*

Milliyet Gazetesi, 07.09.1969: 7, *İnşaat Yaptırılacaktır, Etibank Genel Müdürlüğünden*

Milliyet Gazetesi, 14.06.1971: 4, *Türkiye Elektrik Kurumu Genel Müdürlüğünden (İnşaat Yaptırılacaktır)*

Milliyet Gazetesi, 25.07.1972: 9, *İşletilmeyen Madene*



Milliyet Gazetesi, 26.12.1972:9, *Kütahya Porselen ve Gıda Sanayi Tesisi Nisan Ayında Hizmete Girecek*

Milliyet Gazetesi, 18.10.1973: 5, *İstanbul'da Elektrik Sıra ile Verilecek*

Milliyet Gazetesi, 17.11.1973: 6, *Yağmur Yağarsa 1974'te Elektrik Sıkıntısı Bitecek*

Milliyet Gazetesi, 26.12.1973: 9, *İstanbul'da Elektrik Tekrar Kısıtlandı*

Milliyet Gazetesi,03.12.1974: 10, *Elektrik Kısıtlaması*

Milliyet Gazetesi,01.02.1975: 6, *Jeneratörler Geç Çalıştı*

Milliyet Gazetesi, 11.11.1975: 9, *Seyitömer'de 90 Lira Olan Linyit Halka 230 Liraya Satılıyor*

Milliyet Gazetesi, 10.07.1976: 6, *Kamu Kuruluşlarının Transferleri Bekliyor*

Milliyet Gazetesi, 31.07.1976:7, *Demirel Kütahya'da Erbakan Ağrı ve Kars'ta Yeni Temeller Atacak*

Milliyet Gazetesi,01.08.1976: 6, *Demirel: Rejim, Bütün Kuruluşlarıyla İşliyor*

Milliyet Gazetesi,18.03.1977: 3, *Bazı Semtler Dün Gece de Karanlıkta Kaldı*

Milliyet Gazetesi, 25.03.1977: 10, *Elektrik Bunalımı 1980'e*

Milliyet Gazetesi, 15.10.1977: 14, *Enerji Darlığına Karşı Gaz Tribünü Alınıyor*

Milliyet Gazetesi, 03.01.1978: 12, *Kömür Yokluğu ve Barajlardaki Su Düzeyinin Düşüklüğü Nedeniyle Elektrik Kısıntısı 3 Saate Çıkarılıyor*

Milliyet Gazetesi, 18.01.1978: 12, *Seyitömer-3 Deneme Üretimine Başladı*

Milliyet Gazetesi, 03.01.1979: 13, *11 Ayda 19 Milyar Kilowatt Saat Elektrik Üretildi*

Milliyet Gazetesi, 28.10.1979: 4, *Türkoğlu: “Elektrik Kısıtlamasına Yeni Tesislerin Devreye Girmemesi Neden Oldu”*

Milliyet Gazetesi, 12.08.1981: 3, *Elektrik Kesintisi Tümüyle Kaldırıldı*

Milliyet Gazetesi, 27.11.1981: 10, *Kesintiler 10 Yaşında*

Milliyet Gazetesi, 28.11.1982: 11, *Seyitömer Santrali'nin Dördüncü Ünitesinin Yapımına Başlandı*

Milliyet Gazetesi, 29.05.1983: 1, *TV'nin Yayın Süresi Kısıtlanıyor*

Milliyet Gazetesi, 04.11.1983:4, *F.Almanya, 12.4 Milyarlık Kredi Sözünü Yerine Getirdi*

Milliyet Gazetesi, 05.01.1985: 9, *Kalemler: “Sendikalar, Müesses Nizam'dan Yana Olmalı”*

Milliyet Gazetesi, 24.06.1985: 6, *Özal Umut Vermedi*

Milliyet Gazetesi, 12.06.1986: 11, *Kömür Ocaklarına Mazot*

Milliyet Gazetesi, 16.11.1987: 12, *Vali Seçim Gezisinde*

Milliyet Gazetesi, 26.08.1994: 7, *Böyle Kar Eden KİT'ler de var*

Milliyet Gazetesi, 02.11.1996: 9, *Enerji İçin Kesenin Ağzı Açıldı*

Milliyet Gazetesi, 07.08.1999: 11, *Koç'un Millenium Planı*

Milliyet Gazetesi, 24.12.2000: 3, *Enerji Kredileri Krize Takıldı*

Milliyet Gazetesi, 27.05.2001: 18, *Fikret Bila köşe yazısı Derviş ve Çakan;*

Milliyet Gazetesi,21.08.2001: 7, *Enerjide Sınırlı Garanti*

Radikal Gazetesi,(02.01.2002). Özelleştirme 2002'de tam gaz.<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=620261&Date=24.05.2011&CategoryID=101> adresinden aktaran Türkmen, N.(2011) *Sosyal Eylem İçinde Öğrenme: Tekel Direnişi Örneği* başlıklı Yüksek Lisans Tezi s. 24 Mayıs 2011'de alınmıştır. Güncel link: <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/ozellestirme-2002de-tam-gaz-620261/> Son erişim:11.06.2016

Resmi Gazete, 12.08.1955 Sayı: 9076

Resmi Gazete, 08.02.1963 Sayı: 11329

Resmi Gazete, 28.03.1966 Sayı: 12262

Resmi Gazete, 13.02.1967 Sayı: 12526

Resmi Gazete, 13.02.1967 Sayı: 12526

Resmi Gazete, 15.06.1967 Sayı:12622

Resmi Gazete, 24.08.1967 Sayı: 12682

Resmi Gazete, 26.05.1970 Sayı:13503

Resmi Gazete, 11.01.1971 Sayı:13720

Resmi Gazete, 15.04.1971 Sayı: 13810

Resmi Gazete, 14.10.1972 Sayı: 14336

Resmi Gazete, 16.11.1972 Sayı: 14363

Resmi Gazete, 04.04.1973 Sayı:14497

Resmi Gazete, 09.05.1974 Sayı:14881

Resmi Gazete, 01.03.1975 Sayı: 15164

Resmi Gazete, 19.08.1975 Sayı: 15331

Resmi Gazete, 16.04.1978 Sayı:16261

Resmi Gazete, 05.07.1984 Sayı: 18449

Resmi Gazete, 29.05.1997 Sayı: 23003

Resmi Gazete, 15.06 1997 Sayı: 23020

Resmi Gazete, 18.07.2000 Sayı: 24113

Resmi Gazete, 15.03.2006 Sayı: 26109

Resmi Gazete, 12.07.2012 Sayı: 28351

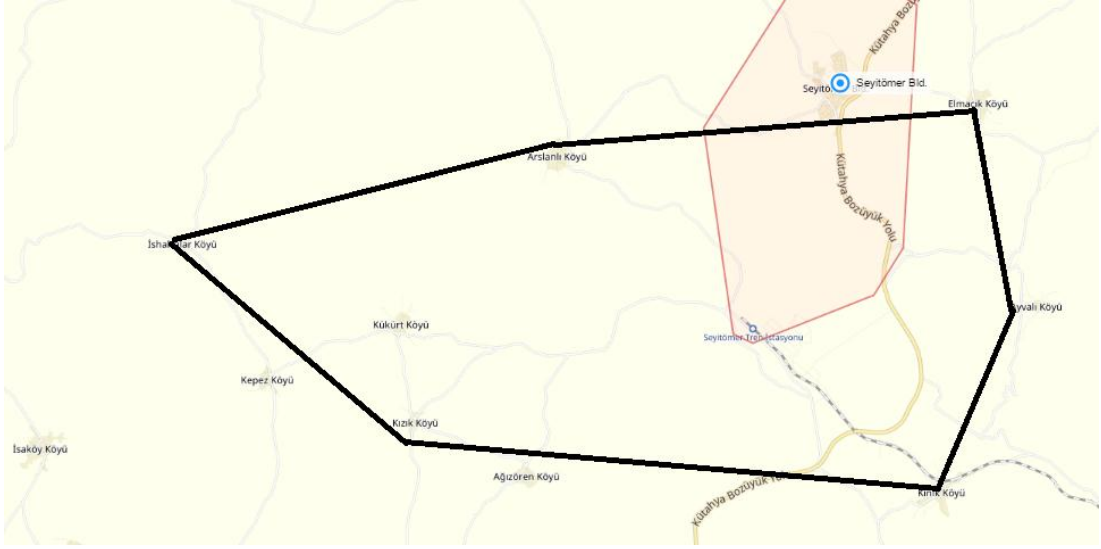
Resmi Gazete, 13.03.1973 Sayı:14475

## KISALTMALAR

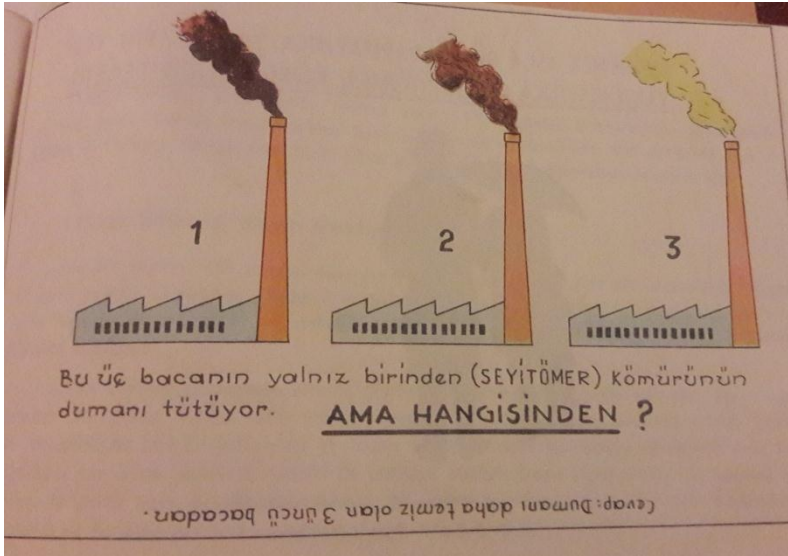
<b>AKP</b>	Adalet ve Kalkınma Partisi
<b>ANAP</b>	Anavatan Partisi
<b>CHP</b>	Cumhuriyet Halk Partisi
<b>DGP</b>	Dünya Gıda Programı
<b>DİSK</b>	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
<b>DP</b>	Demokrat Parti
<b>DPB</b>	Devlet Personel Başkanlığı
<b>DPT</b>	Devlet Planlama Teşkilatı
<b>EPDK</b>	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
<b>EÜAŞ</b>	Elektrik Üretim Anonim Şirketi
<b>GATT</b>	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
<b>GLİ</b>	Garp Linyitleri İşletmesi
<b>IMF</b>	Uluslararası Para Fonu
<b>KİT</b>	Kamu İktisadi Teşebbüsü
<b>MEB</b>	Milli Eğitim Bakanlığı
<b>ÖİB</b>	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
<b>ÖYK</b>	Özelleştirme Yüksek Kurulu
<b>SEKA</b>	Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları A.Ş
<b>SHP</b>	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
<b>SLİ</b>	Seyitömer Linyitleri İşletmesi

<b>SS</b>	Sınırlı Sorumlu
<b>TEDAŞ</b>	Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.
<b>TEK</b>	Türkiye Elektrik Kurumu
<b>Tes-İş</b>	Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası
<b>TKİ</b>	Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu
<b>TÜİK</b>	Türkiye İstatistik Kurumu
<b>Türk-İş</b>	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
<b>YDK</b>	Yapı Denetim Komisyon Başkanlığı
<b>YİD</b>	Yap-İşlet-Devret
<b>YPK</b>	Yüksek Planlama Kurulu

## EKLER



**Ek-1:** Seyitömer Maden Sahası Haritası \*



**Ek-2:** GLİ, 1966: 13

\* Görüntü Yandex haritalar aracılığıyla elde edilmiştir.

Resmi Gazete, 07.03.1974: 15 Taşeronla çalışanların nakli
Resmi Gazete, 19.03.1976: 17 Sayı:15533 Seyitömer için 2 milyon metreküp dekapaj
Resmi Gazete, 12.11.1977: 18 Sayı:16111 yıllık 1250000 ton kömürün linyit işletmesinden termiğe taşıtırılması
Resmi Gazete, 24.04.1978: 19 Sayı: 16268 Seyitömer için 3 milyon metreküp dekapaj
Resmi Gazete, 07.02.1979: 51 Sayı:16543, Bir yıllığına kömürün kazılması ve taşınması
Resmi Gazete, 16.03.1979: 288 Sayı:16580, Seyitömer-Aslanlı için 3milyon metreküp dekapaj
Resmi Gazete, 11.03.1979: 32 Sayı: 16575, Seyitömer 5milyon metreküp dekapaj
Resmi Gazete, 26.12.1979: 25 Sayı: 16851, Termik Santrale 800 çalışanın Kütahya'dan taşınması
Resmi Gazete, 02.04.1980: 60 Sayı: 16948, 4milyon metreküp dekapaj
Resmi Gazete, 11.06.1980: 80 Sayı:17014, 2milyon ton kömür kazı, yükleme, taşıma ile 500 bin ton dekapaj
Resmi Gazete, 02.01.1981: 185 Sayı:17208, Termik Santrale 800 çalışanın Kütahya'dan taşınması ihalesi
Milliyet Gazetesi, 21.05.1981: 11 Aslanlı bölümünde 1.2 milyon metreküp, Seyitömer bölümünde 3 milyon metreküp dekapaj
Resmi Gazete, 31.08.1981: 26 Sayı: 17444, Müessesemiz Seyitömer Bölgesi Aslanlı Bölümünde Üzeri açılmış 3 panodan yaklaşık 2.000.000 Ton Kömürün kazı yükleme ve stok sahasına taşınıp serme işi ile, bu kömürlerin üretimi esnasında çıkacak ve kazılıp toprak harmanına taşınıp serilecek yaklaşık 1.000.000 M* Ara dekapaj
Resmi Gazete, 28 Mart 1982: 30 — Sayı: 17647, Seyitömer Bölgesi Seyitömer Bölümünde yapılacak — % 30 toleranslı 3.000.000 M <sup>3</sup> dekapaj,
Seyitömer Bölgesi Aslanlı Bölümünde yapılacak — % 30 toleranslı 1.600.000 M <sup>3</sup> , dekapaj,
Resmi Gazete, 14 Haziran 1982: 57 — Sayı: 17724, Termik Santral 20 bin metreküp kül ve curuf taşıtırılması
Resmi Gazete, 12 Şubat 1983: 47— Sayı: 17957, Seyitömer Bölgesi Seyitömer Bölümünde yapılacak — % 30 toleranslı 3.000.000 M <sup>3</sup> dekapaj,
Seyitömer Bölgesi Aslanlı Bölümünde yapılacak — % 30 toleranslı 2.000.000 M <sup>3</sup> dekapaj



Resmi Gazete, 1 Nisan 1984: 28 — Sayı; 18359, Seyitömer Bölgesi Seyitömer Bölümü S/11 no. lu panoda yapılacak — % 30 toleranslı 2.500.000 M <sup>3</sup> , dekapaj,
Resmi Gazete, 22 Ocak 1985: 31— Sayı : 18643, Seyitömer Bölgemiz Aslanlı bölümünde S-14 Panoda 2 milyon M <sup>3</sup> , A-9 Panoda 2 milyon M <sup>3</sup> , A-10 Panoda 2000000 M <sup>3</sup> % 30 toleranslı dekapaj işi
Resmi Gazete, 24 Nisan 1988: 23 — Sayı : 19794, Seyitömer bölgemiz S26 Panoda 2.000.000, S27 Panoda 2.000.000 -, + % 30 M <sup>3</sup> toleranslı dekapaj işi
Resmi Gazete, 8 Temmuz 1991: 45 — Sayı : 20923, Müessesemiz II no'lu Kriblaj Tesisinde; kömürün ızgaradan geçirilmesi ve ayıklanması işlerinin, 4(+/-2) ay
Resmi Gazete, 5 Ekim 1991: 40 — Sayı : 21012, Müessesemiz I No'lu Kriblaj Tesisinde, Tüvenan silolarına verilen kömür içindeki iri taş ve kömürlerin kırılarak silo ızgaralarının altına geçirilmesi ve yabancı maddelerin ayıklanması işlerinin, 4(+/- 2) ay
Resmi Gazete, 14 Kasım 1991: 53 — Sayı : 21051, Müessesemiz II no'lu Kriblaj Tesisinde; kömürün ızgaradan geçirilmesi ve ayıklanması işlerinin, 4(+/-2) ay
Resmi Gazete, 13 Mart 1992: 36— Sayı : 21170, Müessesemiz I no'lu Kriblaj Tesisinde; kömürün ızgaradan geçirilmesi ve ayıklanması işlerinin, 4(+/-2) ay
Resmi Gazete, 27 Eylül 1992: 48 — Sayı : 21358, S-35panosunda yapılacak % 30 toleranslı 2.000.000 M <sup>3</sup> dekapaj, b) S-36 panosunda yapılacak — % 30 toleranslı 2.000.000 M <sup>3</sup> dekapaj
Resmi Gazete, 10 Temmuz 1993: 63 — Sayı : 21633, Aslanlı Kriblaj Tesisi Kömür ayıklama işi Süre : 5 ay aydır; Aslanlı bölümü kömür panolarından kömür kazı-yükleme ve nakliye işi 375.000 M <sup>3</sup>
Resmi Gazete, 11 Haziran 1994: 32 — Sayı : 21957, Kızık Kriblaj Tesisi Kömür Ayıklama İş Süre: 5(+/-2) ay
Resmi Gazete, 23 Temmuz 1994: 51 — Sayı : 21999, Seyitömer S-42 panosunda 8.000.000 metreküp dekapaj
Resmi Gazete, 14 Mart 1995: 31 — Sayı : 22227, Kızık Tesisinde kömür ayıklama ve geçirme işi İşin Süresi: 6+2 ay
Resmi Gazete, 12 Temmuz 1995: 71 — Sayı : 22341II No'lu Kriblaj tesisinde, kömür ayıklama ve geçirme işi 4(+/-) 1 Ay
Resmi Gazete, 9 Aralık 1995: 25 - Sayı: 22488, II No'lu Kriblaj Tesisinin Çalıştırılması 7 ± 2 Ay
Resmi Gazete, 24 Haziran 1996: 71 - Sayı: 22676, II. No Tu Kriblaj Tesisinin çalıştırılması işi, Süresi: 7 ± 2 ay.
Resmi Gazete, 28 Ocak 1998: 54 - Sayı: 23244, I ve II no lu Kriblaj Tesislerinin

Çalıştırılması 9 Ay ( $\pm 3$ ay)
Resmi Gazete, 24 Ağustos 1999: 73 - Sayı: 23796, Kömür Taşıma işi (Aslanlı Bölümü Kızık Kömür Stokundan Kömür Hazırlama Tesislerine. 7000 m $\pm$ -%10); Miktar : 1.000.000 Ton $\pm$ %30
Resmi Gazete, 24 Eylül 1999: 65 - Sayı: 23826 kömür taşıma işi Aslanlı Bölümü Kızık Kömür Stokundan Kömür Hazırlama Tesislerine. 7000 mt $\pm$ %10); Miktarı: 750.000 ton $\pm$ %10
Resmi Gazete, 5 Şubat 2000: 248 - Sayı: 23955, I ve II no'lu kribraj Tes. Çalıştırılması 9 $\pm$ 3 ay
Resmi Gazete, 24 Şubat 1998: 43 - Sayı: 23268, Kayaboğazı İsale Hattı Tesisleri ve Pompa İstasyonu ile Enne Barajı Pompa İstasyonu bir yıl süre ile işletilmesi
Resmi Gazete, 17 Temmuz 1999: 80 - Sayı : 23758 1 yıl süreli, değirmen-kırıcı-elek-izalasyon bakımı ve onarımı işleri kapalı zarfla teklif almak sureti ile yaptırılacaktır.(Çalıştırılacak işçi sayısı 77 kişi)
Resmi Gazete, 10 Mayıs 2000: 35 - Sayı : 24045, , Kayaboğazı İsale Hattı Tesisleri ve Pompa İstasyonu ile Enne Barajı Pompa İstasyonu bir yıl süre ile işletilmesi

**Ek-3:** Seyitömer'de müteahhide yaptırılan işler.

## Ek-5: Derinlemesine Mülakat Formu

### Kişisel Bilgiler

1. Kaç yaşındasınız?
2. Doğum yeriniz neresidir? \*Köy-Kasaba \*İlçe Merkezi \* Büyükşehir
3. Mesleğiniz nedir?
4. Sizin eğitim durumunuz nedir?

\*okuma – yazması yok \* Okur-yazar \*İlköğretim \*Lise \*Üniversite \*Lisansüstü

5. Medeni durumunuz nedir?
6. Eşinizin mesleği nedir?(Evlili ise)
7. Çocuğunuz var mı? Varsa kaç tane?
8. Çocuğunuz kaç yaşında?
9. Maddi durumunuz nasıldır?

\*dar gelirli \*Orta Halli \*Ortanın Üstü \*Üst gelirli

10. Annenizin doğum yeri neresidir? \*Köy-Kasaba \*İlçe Merkezi \* Büyükşehir
11. Annenizin mesleği nedir?
12. Annenizin eğitim durumu nedir?

\*okuma – yazması yok \* Okur-yazar \*İlköğretim \*Lise \*Üniversite \*Lisansüstü

13. Babanızın doğum yeri neresidir? \*Köy-Kasaba \*İlçe Merkezi \* Büyükşehir
14. Babanızın mesleği nedir?
15. Babanızın eğitim durumu nedir?

\*okuma – yazması yok \* Okur-yazar \*İlköğretim \*Lise \*Üniversite \*Lisansüstü

16. Nerede yaşıyorsunuz? \*Köy-Kasaba \*İlçe Merkezi \* Büyükşehir

17. Aileniz ile birlikte mi yaşıyorsunuz?

18. Aileniz nerede yaşıyor? ( ailesi ile ayrı yaşama durumunda)

19. Ailenizin maddi durumu nedir?

\*dar gelirli \*Orta Halli \*Ortanın Üstü \*Üst gelirli

20. Kaç kardeşsiniz?

21. Kardeş(ler)inizin mesleği nedir?

### **Yaşam Öyküsü**

1) Aslen Kütahyalı mısınız? Kütahyalı değilseniz nereden Kütahya'ya geldiniz? Kütahya'ya ne için göçtünüz? Geldiğiniz yerde mülkünüz, tarlanız, eviniz vs. var mı?

2) Seyitömer'deki işiniz ilk işiniz miydi? Daha önce çalıştıysanız nerelerde çalıştınız?

3) Köyle bağlantınız var mı? 4C statüsüne geçince köyden destek aldınız mı? Aldıysanız ne gibi bir destekten bahsedebiliriz? Bu köy bağlantısı mevcut işinizden çıkarılmanız durumunda istediğiniz yaşamı sunabilecek bir seçenek olabilir mi?

4) İşinizden arta kalan zamanlarda ne yaparsınız? İş arkadaşlarınızla mı vakit geçirirsiniz yoksa ailenizle mi?

5) İşçilik sizin için neyi ifade ediyor? Çocuğunuz işçi olsun ister misiniz? Neden?

### **Seyitömer'deki Durum**

6) Seyitömer'de işe ne zaman ve nasıl başladınız?

7) Seyitömer'deki iş süreci hakkında bilgi verir misiniz? Hangi birimler vardı? Kaç kişi çalışıyordu? Siz hangi birimdeydiniz?

8) Seyitömer’de sendikalı mıydınız? Sendikalıysanız ne kadar aktiftiniz? Neden sendikalıydınız? Değilseniz neden değildiniz? Sizce sendikanın mücadele sürecinize katkısı yeterli miydi?

9) Seyitömer’de işten çıkartılacağınızı ne zaman ve kimden öğrendiniz? Ne zaman çıkartıldınız? Tepkileriniz ne oldu? Nasıl bir mücadele süreci yaşandı? Sizce nasıl bir mücadele verilmeliydi?

10) Seyitömer’de beraber çalıştığınız arkadaşlarınızla hala görüşüyor musunuz? Görüşüyorsanız ne sıklıkla görüşüyorsunuz? Görüşmelerde 4C’ye geçiş sonrası yaşadığımız sorunlar ve/veya bu sorunlara karşı verilebilecek mücadelenin nasıl olabileceği gündeme geliyor mu?

### **Özelleştirmeler ile İlgili Yaklaşım**

11) Türkiye’deki özelleştirme süreçlerini takip ediyor musunuz?

12) Özelleştirmelere nasıl bakıyorsunuz? Sizce olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

13) KİT’lerin verimsiz çalıştığını düşünüyor musunuz? Sizce satılıp özel sektörün kontrolüne mi bırakılmalılar yoksa daha verimli hale getirilmeleri için hükümetlerin insiyatif alması mı gerekir?

14) Tekel işçilerinin, Muğla Yatağan Termik Santrali, Tunçbilek Termik Santrali işçilerinin mücadelesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Onların mücadelesini desteklediniz mi? Bugün özelleştirmelere karşı mücadele verilse destekler misiniz? Neden?

### **Eski ve Yeni Çalışma Yaşamının Karşılaştırılması**

15) Eski işinizden memnun muydunuz? Yeni işinizden memnun musunuz? Hangisini tercih ederdiniz? Neden?

16) İş yerinizde işçiler arasında bir değerlendirme yaptığınızda hakkınızı aldığınızı düşünüyor musunuz? Düşünmüyorsanız, bunun nedeni sizce ne olabilir?

Sizden düşük ücret alan bir arkadaşınız olsa buna tepkiniz ne olurdu? Arkadaşlarınızla sohbetlerinizde 4C statünüze dair onların tepkisi ne şekilde oluyor?

17) Yeni iş yerindeki diğer çalışanlarla ilişkileriniz ne durumda? Seyitömer'deki gibi bir iletişimi yeni iş yerindeki arkadaşlarıyla da kurabiliyor musunuz?

18) Yeni iş yerinizde sizin veya arkadaşlarınızın karşılaştığı haksızlıklara karşı tepkiniz ne olurdu? Şu andaki işinizden de çıkartılacak olsanız veya başka bir haksızlıkla karşılaşırsanız yeni iş yerinizdeki arkadaşlarınızla da bir mücadele başlatır mısınız? Hiç mücadele etmeden yeni bir iş arama ya da köye dönüş gibi seçenekleri mi değerlendirmeye çalışırsınız?

19) Kredi vs. gibi borçlanmalarınız var mı? 4C'ye geçtikten sonra ödemelerle ilgili güçlükler yaşadınız mı? Borçlanmalarınız varsa; hem gündelik yaşamınız hem de haksızlıklara karşı mücadele etmeniz anlamında sizi engelliyor mu?

20) Amirlerinizle iletişiminiz nasıl? Sizi 4C statüsü yüzünden tehdit ediyorlar mı? Sizi bu statünüzden dolayı uzmanlığınız dışında bir işle görevlendirdikleri oluyor mu? Böyle durumlarda tepkiniz ne olu(yo)r?

### **Sendikaya Bakış**

21) Daha önce bir eyleme(iş yavaşlatma, miting, basın açıklaması, grev vs.) katıldınız mı? Katıldıysanız eylemin talepleri neydi? Eylem sonucunda talepleriniz karşılandı mı?

22) Sendikalı mısınız? Sendikalıysanız ne kadar aktifsiniz? Neden sendikalısınız?

23) Sendikalı değilseniz neden değilsiniz? Sendikadan beklentiniz nedir? Sendikanız beklentilerinizi karşılıyor mu?

### **Çalışma Yaşamı**

24) Uzun mesai süresi, düşük ücret gibi sorunların kaynağı sizce nedir? Bu sorunların üstesinden gelinebilir mi? Nasıl?

**Ek-4: Katılımcı Listesi**

Katılımcı No	Yaş	Doğum Yeri	Seyitömer'deki İş	Başlangıç Yılı	Şimdiki İş Yeri	Eğitim Durumu	Medeni Durum
1	39	Kütahya(Merkez)	Termik Santral Bakım Servisi/Bilgisayar Operatörü/Tabloluçluk	1998	DPÜ Rektörlük	Meslek Lisesi Makine Tesfiye	Evli
2	34	Kütahya(Merkez)	Linyit İşletmesi İş Makinesi Operatörü	2009	DPÜ Rektörlük	Önlisans Makine Bölümü	Evli
3	40	Kütahya(Merkez)	Termik Santral İşletme	1998	DPÜ Rektörlük	Meslek Lisesi Makine Bölümü	Evli ayrılmış(6 yıl)
4	36	Kütahya(Merkez)	Linyit İşletmesi İş Makinesi Tamircisi	2006	DPÜ Rektörlük	Endüstri Meslek Lisesi Metal İşleri Bölümü	Evli
5	36	Afyon(Köy)	Termik Santral Bakım Atölyesi	1998	DPÜ Rektörlük	Meslek Lisesi	Evli
6	32	Kütahya(Köy)	Termik Santral Ölçü Kontrol	2006	DPÜ Rektörlük	Meslek Lisesi Makine Bölümü	Evli
7	32	Kütahya(İlçe)	Linyit İşletmesi Ağır kamyon şoförü	2007	DPÜ Rektörlük	Teknik Lise Elektronik Mezunu, İşletme bölümü öğrencisi	Evli
8	42	Kütahya(İlçe)	Termik Santral Makine Bakımcı	1998	DPÜ Kamu Yönetimi	Önlisans Motor	Evli
9	46	Kütahya(Köy)	Termik Santral Teknisyen Su Tasfiyehane İşletme 26 yıl	1990	DPÜ Rektörlük	Meslek Lisesi Makine	Evli
10	34	Kütahya(Merkez)	Linyit İşletmesi Şoför	2005	DPÜ Şoförler Odası	Meslek Lisesi torna tesfiye	Evli
11	43	Kütahya(Köy)	Linyit İşletmesi Kamyon Şoförü	2005	DPÜ Şoförler Odası(Ek İş)	Lise	Evli
12	36	Kütahya(Merkez)	Linyit İşletmesi Elektronik	2006	DPÜ Yapı İşleri	Önlisans	Evli
13	39	Kütahya(İlçe)	Linyit İşletmesi Elektrik Teknisyeni	1998	DPÜ Yapı İşleri	Meslek Lisesi Elektrik Bölümü	Evli
14	40	Kütahya(Köy)	Linyit İşletmesi Ağır Kamyon Şoförü	2006	DPÜ Şoförler Odası	İmam Hatip Lisesi	Evli
15	35	Kütahya(Merkez)	Termik Santral Tribün Bakım	1998	DPÜ Kazan Dairesi	Meslek Lisesi Torna	Evli
16	40	Kütahya(Merkez)	Termik Santral Bakım Atölyesi	1998	DPÜ Mühendislik	Meslek Lisesi Elektronik	Evli
17	30	Kütahya(Merkez)	Termik Santral Bakım Atölyesi	2005	DPÜ Mühendislik(Ek İş)	Meslek Lisesi Elektronik(Açıköğretim Kamu Yönetimi Lisans)	Evli
18	44	Kütahya(Köy)	Termik Santral Tribün Bakım	1989	DPÜ Mühendislik Muhasebe)	Meslek Lisesi Tesviye	Evli
19	35	Kütahya(Merkez)	Linyit İşletmesi Operatör	2009	DPÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu	Meslek Lisesi Metal İşleri	Evli
20	24	Kütahya(İlçe)	Linyit İşletmesi Numuneci	2012	DPÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu	Üniversite	Bekar
21	36	Kütahya(Merkez)	Linyit İşletmesi Excavatör Servisi Tamir Bakım	2009	DPÜ Eğitim Fakültesi	Meslek Lisesi Makine Bölümü	Evli
22	35	Kütahya(Merkez)	Linyit İşletmesi Operatör	2007	Orman Genel Müdürlüğü Şoför(Ek İş)	Meslek Lisesi Mobilya Dekorasyon	Evli
23	37	Kütahya(Merkez)	Linyit İşletmesi Dragline operatörü	2006	DPÜ Evrak Kayıt	Teknik Lise Kimya Bölümü	Evli
24	30	Kütahya(Köy)	Linyit İşletmesi Makine Ressamı	2011	DPÜ Evliya Çelebi Eğ. Ar. Hast.	Meslek Lisesi Makine Ressamlığı	Evli
25	38	Kütahya(Merkez)	Linyit İşletmesi Elektronik Teknisyeni	2006	Halk Eğitim Merkezi	Meslek Lisesi Elektronik	Evli

Katılımcı No	Eşinin Mesleği	Çocuk S.	Maddi Durum	Anne Doğum Yeri	Anne Mesleği	Baba Doğum Yeri	Baba Mesleği	Baba Eğitim Durumu	İkamet
1	Hane içi emek	3	Orta Halli	Kütahya	Hane içi emek	Kütahya(Merkez)	Esnaf Emeklisi	İlkokul	Kütahya(Merkez)
2	Hane içi emek	2	Orta Halli	Kütahya(Köy)	Hane içi emek		Nakliyecilik, Fabrika İşçisi	İlkokul	Kütahya(Merkez)
3	Çalışıyor	2	Dar Gelirli	Kütahya(Köy)	Hane içi emek	Kütahya(Köy)	Seyitömer Termik Emekli	İlkokul	Kütahya(Merkez)
4	Hane içi emek	2	Orta Halli	Kütahya(Merkez)	Hane içi emek	Kütahya(Merkez)	Seyitömer(Ambar)		Kütahya(Merkez)
5	Hane içi emek	2	Orta Halli	Afyon(Köy)	Hane içi emek	Afyon(Köy)	Esnaf Emeklisi		Kütahya(Merkez)
6	Hane içi emek	2	Orta Halli	Kütahya(Köy)	Hane içi emek	Kütahya(Köy)	Seyitömer(Linyit)	İlkokul	Kütahya(Merkez)
7	Hane içi emek	2	Orta Halli	Kütahya(Köy)		Kütahya(Köy)	Seyitömer(Linyit)	İlkokul	Kütahya(Merkez)
8	Adliye yazı işleri müdürü	2				Kütahya(İlçe)	Memur Emeklisi	Ortaokul	Kütahya(Merkez)
9	Hane içi emek	1	Orta Halli	Kütahya		Kütahya(Köy)	Seyitömer Termik Emekli	İlkokul	Kütahya(Merkez)
10	Hane içi emek	2	Dar Gelirli	Kütahya	Hane içi emek	Kütahya	Madenden Emekli	İlkokul	Kütahya(Merkez)
11	Çalışıyor, 4C sonrası	3	Dar Gelirli	Kütahya(Köy)	Hane içi emek	Kütahya(Köy)	Çiftçi	İlkokul	Kütahya(Merkez)
12		1	Dar Gelirli	Kütahya(Köy)	Hane içi emek	Kütahya(Köy)	Hayvancılık	İlkokul	Kütahya(Merkez)
13		2	Orta Halli	Kütahya(İlçe)	Hane içi emek	Kütahya(İlçe)	Fabrikada Elektrikçi	İlkokul	Kütahya(Merkez)
14	Hane içi emek	3	Dar Gelirli	Kütahya	Hane içi emek	Kütahya	Çiftçi	İlkokul	Kütahya(Merkez)
15	Hane İçi Emek	2	Orta Halli	Kütahya(Köy)		Kütahya(Köy)	Azot Fabrikasında Makineci(Emekli)	Meslek Lisesi torna	Kütahya(Merkez)
16	Hane İçi Emek	1	Dar gelirli	Kütahya(Merkez)	Hane İçi Emek	Kütahya(Merkez)	Memur	İlkokul	Kütahya(Merkez)
17		1	Dar Gelirli	İzmir	Memur Emeklisi	Kütahya(Merkez)	Köy Hizmetlerinden İşçi Emeklisi	Lise	Kütahya(Merkez)
18	Çalışıyor	2	Orta Halli	Kütahya(Köy)	Hane içi emek	Kütahya(Köy)	Devlet okulunda Hizmetli ve Şoför	İlkokul	Kütahya(merkez)
19		3	Dar Gelirli	Kütahya(Seyitömer)	Hane içi emek	Kütahya(Seyitömer)	Linyit İşletmesi Güvenlik Görevlisi	Ortaokul	Kütahya(Merkez)
20			Dar Gelirli	Kütahya(Köy)	Hane içi emek	Kütahya(Köy)	Belediyede Tornacılıktan Emekli	Meslek Lisesi torna	Kütahya(İlçe)
21	Hane içi emek	2	Orta Halli	Kütahya(Merkez)	Hane içi emek	Kütahya(Merkez)	Kamudan Emekli	Lise	Kütahya(Merkez)
22	Hane içi emek	2	Dar Gelirli	Kütahya(Köy)	Hane içi emek	Kütahya(Köy)	Termik Santral İşçi emeklisi	İlkokul	Kütahya(Merkez)
23	Hane içi emek	2	Dar Gelirli	Kütahya(Merkez)	Hane içi emek	Kütahya(Merkez)	Memur Emeklisi		Kütahya(Merkez)
24	Hane içi emek	1	Orta Halli	Kütahya(Köy)	Hane içi emek	Kütahya(Köy)	İnşaat İşçisi	Ortaokul	Kütahya(Merkez)
25		2	Dar Gelirli	Kütahya(Merkez)	Kümaş(ayrılmış)	Eskişehir	Termik Santral İşçi emeklisi	Lise	Kütahya(Merkez)



Katılımcı No	Kardeş S.	Kardeşlerin Mesleği	Önceki İşleri	Köy Bağlantısı
1	2	Hane içi emek/Berber	Berber/Seyitömer(1998)	Yok
2			Kiremit Fabrikası(2-3 yıl), Sanayide kaynakçı, Gürallar(6 yıl), Seyitömer	7-8 Dönüm Tarla
3	1	Hane içi emek	Ayakkabıcılık, Kuyumculuk(5-6 yıl), EÜAŞ(1998)	Yazın Gidip Gelme
4	2	Çalışmıyor/DPÜ	Güral Porselen(4,5 yıl)/2006 Seyitömer	Seyitömer İstimlak
5	2	Esnaf/Hane içi emek	Gürallar Otel(1,5 yıl)	Yok
6	2	DPÜ 4C SLI'den gelmiş/Hane içi emek	Güral Porselen(2 yıl)/2006 Seyitömer(Taşeron)/2012 Seyitömer(Kadro)	Seyitömer İstimlak
7	3	Hane içi emek	Gürallar Cam	Yok
8			Elektrikçi/Sanayi/Sunta Fabrikası Makine Bakım/vardiya sorumlusu/Seyitömer(1998)	Yok
9	2	Polis/Hemşire	Seyitömer Termik Santrali	Babası İlgileniyor
10	1	Resepsiyon Görevlisi(Taşeron)	Güral Cam Torna Tesfiye/Seyitömer Linyit	Senede 1 kere(20 Dönüm)(Seyitömer İstimlak)
11	5	Memur	Güral Porselen(12 Sene) Sırlama/Seyitömer Linyit	80-90 dönüm
12	6	Memur(1)/Hane içi emek(3)/Yaşamıyor(1)	Güral Porselen	Tarla var ama gidilmiyor, akrabalar ilgileniyor
13	2	Hemşire/Hane içi emek	Fabrikada elektrikçi(3,5 yıl)	500 m2 meyve bahçesi
14	4	Hane İçi emek/Makine Mühendisi/Öğretmen/İşsiz	Çini pazarlama/Seramik/Belediyede özel şirket/Seyitömer Linyit(2006)	100 dönüm
15	1	Hane içi emek	Termik Santral(Taşeron)	Yok
16	2	Linyit İşletmesiElektrik Teknisyeni/Serbest Meslek	Kuyumculuk/Döviz Bürosu/Şoförlük/Mutemetlik	Yok
17	2	Harita mühendisi/öğrenci	Bilgisayar Tamir Bakım Onarım	Yok
18	1	İngilizce Öğretmeni	Okuldayken yaz tatilinde garsonluk vs.	3-5 dönüm
19	3	4C'li/Hane İçi emek/Geçici İşçi	Pazarlamacılık ülkerde 2 yıl/ İş Makinesi Yıkama-Bakım	Seyitömer İstimlak
20	1	Markette Müdür	Yok	Yok
21	1	Kamu İşçisi	Güral Porselen	Yok
22	1	Hane içi emek	Güral Porselen/Sanayi/Serbest Meslek	Yok
23	1	Öğretmen	Gürallar	Yok
24	1	İnşaat İşçisi	Seramik/Kütahya Porselen	Yok
25	1	Termik Santralde İşçi	Kırcı Petrol/Çimento(10 yıl)	Yok